MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

IX. és X$^{dik}_{II}$ füzet. 1874. Szeptember és Október.

I.

Korlátlan Protestantismus.

Kainias időket élünk.

Az utolsó római zsinat megtámadta az Istenséget, s kényszerité megosztani csalhatatlanságát egy halandó emberrel, a ki azt miként használja fel, mutatják a porosz clericalis mozgalmak. Az államok papi tagjait felázitja az államháztartás, és törvénye ellen. Beavatkozik a politikába, és semmi törvényt sem ismer el sehol, amely a Vaticán érdekeivel ellenkezik. Hogy hol fog végződni ezen összeütközés, nehéz meghatározni, de hogy valaha Róma előnyére végződnék, azt még ma senki sem hiszi.

A modern protestantismus látván, hogy Róma nem tartózkodott az isteni praerogativák egyikét eltulajdonitani, bátorságot vett magának a példából, elsajátitani egy másikat, a határtalanságot.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Nagy baj van akkor, midőn a méhek kirabolják saját házaikat; — azt pusztulás követi rendesen.

A modern protestánsok azt mondják, a minap is azt mondá egyik jó barátom, hogy a protestáns vizsgálódási szabadságnak nincs korlátja, határa. . . . E szabadság emberi és mégis korlátlan!

Tehát ime az ember a modern protestántismusban előáll mint korlátlan elv. Ez kétségtelenül uj dolog . . . de vajjon minden uj igaz-e?

A pápa csalhatatlan, a modern protestáns korlátlan, tehát határtalan valami.

Maholnap az absolut szellem egy praerogativája sem lesz biztosságban ily kisérletek mellett, s leszünk, mint a paradicsomi kigyó igéré meganyi istenek. . . . Az első kigyó megcsalt, a másikban kötve kell hinni.

Engem megdöbbentett barátom fennebbi nyilatkozata, s azt feleltem, hogy a protestántismusnak, mint vizsgálódási szabadságnak is van határa.

Elismerem, hogy a confessió, mint a ker. öntudat momentosus, de korszaki nyilatkozata, időszaki gyepű, és nem absolut határ. Elismerem azt is, hogy a symbolicus könyvek is időszaki nyilatkozatai a ker. vallásos öntudatnak, s ezek sem lehetnek absolut korlátok; mert mind a két fennebbi dolog érvénye attól függ, hogy vajjon menyire hű kifejtése az irásban magát kijelentő s tevő isteni léleknek? Vajjon egy-e teljesen bennök a lélek? Ez vizsgálódás tárgya lehet, hogy t. i. egy-e bennök a lélek? És épen azért absolut korlátok nem lehetnek.

De hát van még más is.

Minden dolognak és lénynek absolut korlátja, határozója saját lényege, azaz belső törvénye, életelve.

Igy találjuk ezt a természetben. Igy találja ezt a vallás az istenségben, mely szintén enged saját lénye törvényének, mint belső szükségességnek, s igy engedtessék meg nekem, hogy állitsam, miszerint a protestántismusnak is, ha olyas valami akar lenni, mely nem áll sem a természet, sem az istenség

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

felett, határának kell lenni . . . korlátja lesz saját lényege, belső törvénye, életelve mindenesetre.

De hát mi az elvont protestántismus lényege?

Ez fogalmi tekintetben nagy kérdés.

A protestántismus elvontan nem miség (tehát általában ha nincs misége, lényege sincs). A protestantismus minőség; mert alaki elv, formale quid.

A miség a tanmag, s ezt a reformátzió adja, mint materiale principium e tárgynál.

Ami nem miség önmagában, annak bajos feltalálni lényegét . . . de azért csak keressük azon abstract regióban, hol tartózkodik.

A protestántismus elvontan véve alaki elv, formale principium. Az alak fogalmilag korlát, határ . . . tehát a protestantismus tisztán fogalmilag határ, korlát. . . Már azután az fogalmi képtelenség, hogy az önhatár legyen egyszersmind határzatlanság is.

A protestántismus a reformátiónak, mint anyagi elvnek, alaki elve lévén, azt határozza . . . S mit mondott ki születésekor? Az első szó fontos. Méltassuk figyelemre. Azt mondotta: „A reformátzió, mint egyházjavitás a lelkiismeret szabadságán emelkedik fel.“ Tehát a protestántismus az élet terén a lelkiismeret és alany szabadságának ünnepélyes proclamálása. Szerinte, a reformátziót nem korlátozhatja semmi más elv, sem tekintély, sem hagyomány, mint a ker. öntudat, a vallásos lelkiismeret.

Itt találkozunk már az életbe lépő, azaz concret viszonyba jövő protestántismusnak lényegével: a vallásos lelkiismerettel. Ez tehát természetének törvénye, öntörvénye, belső szükségessége.

Nézzük meg most már életelvét, ahonnan kiindult az életbe s a negativ tevőlegesség terére lépett. Ez volt az Irás!

Az iráselvűség volt történelmileg a protestantismus characteristicus vonása, jellege.

A merev iráselvűség . . . ez teszi a protestánst a római katholikussal, vagy más ker. felekezettel szemközt. Semmi te-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kintély, semmi hagyomány, semmi kényszer . . . csupán s örökre az Irás!

Ime megtaláltuk a protestántismus második korlátját is. Van tehát idáig kettő. Első: a keresztyén öntudat alapján magát tevő lelkiismeret. Második az örök Irás.

Az első; a keresztyén emberben, mint vallásos alanyban nyilatkozó szentlélek. A másik az Irásban nyilatkozó szentlélek; mert hogy az absolut szellem épen azért, mivel szellem örök önmunkásság, vagy is, mint az Irás mondja: örökélet, ezt ha nem állitanám is, állitja a szellem fogalma, a mi fődolog; mert ott nincs helye a tagadásnak a tagadás negatiója nélkül.

Most már keressük a harmadik határozó elvet.

Ha a szentlélek munkás az Irásban, s nyilatkozik az egyén lelkiismeretében, miért ne nyilatkoznék a vallásos alanyok azon organicus collectivumában is, melyet egyháznak nevezünk? Hiszen irva van: „Ahol ketten, hárman az én nevemben összegyülnek, ott leszek én is közöttök.“ Irva van: „Nem hagylak titeket árvákul, felkereslek titeket.“ Irva van: „Én veletek leszek a világ végeig.“ Az egyház az isteni életnek organismusa az emberiségi élet körében.

Itt áll elénk most már az a kérdés: Szabad-e, jogos-e a lelkiismeret álláspontján teljesen nélkülözni az egyénnek, a nyilvános ker. öntudat nyilatkozatait, vagyis a vallásos alanyok organicus collectivumában is magát tevő szentlelket?

Igaz, hogy a vallásos alany lelkiismeretét még a zsinatok sem terhelhetik meg önkényesen, korlátlanul uj tanokkal, s igazolni tartoznak magokat minden határozataikban az örök irásalappal . . . de ezen alapon maradva nem tagadhatni, hogy ama vallásos alanyok zsinatoló képviselőinek is van joguk vallásos meggyőződésöknek, ker. öntudatoknak kifejezést adni, ha már ezen joga meg van az egyes alanynak, maradván örök alapul az Irás.

Most már egy lépést tovább téve, helye van azon kérdésnek: szabad-e, méltányos-e a nyilvános ker. öntudat nyilatkozatait a Symbolt és Confessiot, mint egyháztant vizsgálódásainkban teljesen nélkülözni, lévén azok a ker. öntudat társadalmi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

programmjai, s ily ünnepélyes nyilatkozatok nélkül társadalom sohasem létezett, s nem is fog létezni soha . . . s ha ez történik, történhetik-e ez a vallásos lelkiismeret álláspontján?

Soha!

Ha nem történhetik, a harmadik korlátot is megtaláltuk, amely bár maga vizsgálódás tárgya lehet (mint fennebb érintém) bizonyos oldalról, de absolute nélkülözhető soha sem. Volt idő, midőn Dr. Ballagi Mór ur is ugy nyilatkozott lapjában: „hogy aludni sem tudna, ha tudná, hogy meggyőződése az egyházéval ellenkezésbe jött.“ — Ily komoly dolognak tartá az egyház lelkiismeretének ünnepélyes nyilatkozatait.

Megtalálván a törvényes korlátokat, a protestántismus is megmenekül attól, hogy ön-absurditás, s absolut negatió legyen: t. i. korlátlan korlátiság . . . határtalan határ, formátlan forma! szóval: absolut negatio! — Mert a protestántismus ezen korlátai mellőzésével vallási jellemét veti el s absolut negatióvá higul fel, s mint ilyen a vallással semmi közös alappal sem bir; mert a vallás alapjában feltételezi a hitet, mégpedig mint fides-t „qua creditur,“ és „quae creditur.“

Hogy a protestáns atyafiak felosztatnak egyházilag ágostai, és helvét hitvallásuakra, vagyis a vallásos lelkiismeret, s alanyiság szabadságát alapelvül tartó keresztyének az irás alapján bizonyos, határozottan kifejezett tan körül egyesülnek, s szervezkednek, és igy bizonyos egyházhoz tartoznak, azt tudom . . . de hogy protestáns vallás is legyen, arra most tanitanak meg . . . Lévén a protestantismus alaki elv vagy forma, melynek korlátai között bizonyos iráselvü vallásos meggyőződés mozog és fejtekezik, még ezért önmagában nem tan, tehát nem confessio, és igy nem vallás.

Szükségesnek láttam ezen megkülönböztetést azon zavar kikerülése végett, melyet a protestantismus mai merev felütése okozhat.

Az eredeti protestántismus protestál a vallásos lelkiismeret és alanyiság külső emberi tekintély-okozta megszoritása

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ellen; de az Irás ellen soha; mert lényegében iráselvű, — az iráselvű egyház ellen soha; mert ugy saját életelvét is tagadná, s igy merev s meddő s üres negatióvá válnék.

Itt a lapis offensionis. Már csak mondjuk ki számos tények után: ma már az élére állitott protestantismus magát az Irást is háttérbe szoritja . . . (többen puszta emberi münek tartják) s az absolut észelvüség felé kacsint.

Valóban szép dolog az észelv, s ha bizonyos szomoru történelmi reminiscentiáktól megszabadithatnók (mikor t. i. az ész Isten volt, s a nyaktiló volt oltára!) még igéző is lehetne.

Az ész az ismeretben élő s magát tevő szellem egyik hatalmas szerve . . . a szellem egyik szeme. Nem állitható pedig, hogy a szellem egyszemü cyclops . . . A szellem lényegében transcendentalis elv lévén, a látható világ által soha be nem tölthető. E tényállás mutatja, hogy a látható világon kivül van még, kell lenni egy magasabb világnak is, melyhez a szellemnek joga van, mert elnyomhatlanul vonzódik felé, kell tehát, hogy legyen más oly szeme, azaz ismerő szerve is, melylyel ama magasabb világ tisztább regiójába is behatolhasson. Ezen világ létezését idáig egyetlenegy vallás sem tagadta, még legprimitivább állapotában sem. A szem, a szerv, mely e világba behatol, az a hit, „fides, qua creditur."

Már a szellem életét e két ismerő szerv összszemunkálása egészitheti ki egyedül!

Nem képzelhetni tébolyitóbb hallucinatiót, mint aminő beállana akkor, ha esetleg az egyik szem tagadná azt, amit a másik szem lát, és állit. — Ez a szellemvilágban felmerült mai zavarnak oka . . . és nem más.

E két nemes szervnek együttesen s össze kell munkálni.

Az ész ismerje el azon korlátait, melyeket már Kánt az ész-bölcsész kiszabott, aki t. i. a transcendentalis világot a merev azaz tiszta ész (ratio pura) előtt bezárta, de azt a practicus ész, vagyis a morál követelményévé tette , . . s bár a tiszta ész nem szólhat hozzá, az azért mégis létezik, s az ember lényegének magasabb követelménye marad.

A hit ne tagadja ki az észt mint a középkorban tevé . . !

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

De az ész is ismerje el, hogy dajkáló anyja a vallás volt, tején nevekedett fel, s ha mai nap dajkáló anyját elveti, s vele szakitva ön lábain mozog, Ikarus-szárnyakra kél, ovakodjék a napközelségtől, az nem az ő pályája. Maradjon a földön, s a magasabb regióba bocsássa a hitet, a sast, vagy pedig mint a regulus a sas szárnyaihoz tapadva emelkedjék az istenséghez . . . ketten szépen eljuthatnak oda . . . elszakadva nem.

A szép egyetértés meghozná az óhajtott külső belső harmoniát az emberi törekvésekben, ami a lehetséges haladás első feltétele. A disharmonia, a meghasonlás nem képes teremteni csak bontani. Ahol ez van, ott lehetetlen az igaz haladás. Ama harmonia nélkül mint minden félszegü, szakgatott, s erőtelen, a szabadság is csak bukása felé siet; ez annál hamarább jut a szomoru célhoz, minél jobban siet.

A reformátzió egyháza mindig megbecsülte az észt, de nem becsülte tul! Legszebb diadalait az ész és hit élő szövetkezésében vivta ki. Ma is szereti. A létező német egyetemeket, s hirhedt iskolákat maga állitotta vagy fejlesztette az észképzés fényes váraiul. Világosságot szerez ma is, és örök nappalt. A lámpafényt nem használja istenitiszteletében. Neki nap kelle mindég s ma is, és örökké . . . Miért tehát azon lázas ingerültség ellene?

Azért talán; mert az evangeliumi ref. egyház positiv alapjait fel nem adja?

A kijelentett igazságok vagy örök jellemüek, vagy soha sem voltak igazságok. Itt nincs helye a transactiónak, az alkunak semmi, bárminemü ágenssel, annál kevésbé azon ephemer korszellemmel, melyet a tegnap szült, s a holnap eltemeti, elfeledi. — Ily képzelt hatalomnak az örök alapokat, melyek a szellemi és társadalmi fejlődés hűséges tényezői voltak tizenkilenc század óta, garantiái jogainknak, dajkái a müvelődés és haladásnak, melyeknek teremtménye a mai világ, oda vetni ugyan nem fogjuk.

Vagy talán azért ne tanitsuk a kijelentett igazságokat, mivel azokat ma már az ugynevezett müveltek nem hiszik?

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Ugy hát prédikáljuk az evangyéliumot, mint kezdetben meghagyatott, a szegényeknek. Avagy hitték-e a müvelt Pharizeusok, és Irástudók a Krisztusróli evangyéliumot vagy a müvelt görög bölcsészek? Hiszen azoknak az evangyélium botrány és esztelenség volt.

Miért hirdették tehát mégis a Krisztus igaz tanitványai? Miért nem hirdették inkább Epicurus mosolygó tanát, vagy Venus Pandemos kacér religióját . . . Lám ezeket hamarább elhitte volna ama müvelt világ is . . . s talán a mai müveltség is.

Igaz, hogy ezen rózsás uton haladva az apostolok, és első keresztyének nem jutottak volna vérpadra . . . de mi lett volna a világból a keresztyén elv megindulása nélkül? A Caligulák és Heliogabalok morálja lett a világ morálja . . . és épen ezt kelle lerontani, ezen érzéki önkielégités lealjasitó religióját és morálját. A régi társadalmat lerontani, akkor haladás volt, s az emberi méltóság érdeke. Ezért prédikálták a Krisztus tanitványai azt, amit a világ sokáig nem hitt, mivel az hamis életirányával ellenkezett, de ujjászületett, amidön végre elhitte, megváltoztak a szokások és törvények, a társadalom és szellem. Ezek történelmi tények!!

Itt helyén van megemlitenem, hogy Hatala Péter egyik ünnepélyes beszédében azon meggyőződésének adott kifejezést, mit a modernek is tartanak, hogy morál a Krisztus előtt is létezett, tehát a morált külön lehet választani a hittől, s azt a Krisztus-tan nélkül is lehet fejleszteni.

Az igaz, hogy morál a Krisztus előtt is létezett, de az még igazabb, hogy soha sehol nem létezett olyan amilyen vallás nélkül. Söt rendesen olyan volt örökké a morál, amilyen volt a vallás, melyből kifejlett. A Tiberius és Caligulák korában divó morált megelőzte a durva anyagelvüség cultusa, és Epicurus bölcsészetének tisztelete. A darfui morált dajkálta a darfui fetishismus. Szóval, ahol morál mutatkozott, ott mindenütt elöljárt a homogen vallás.

És igy bár a Krisztus előtt is létezett morál, de nem létezett keresztyén morál. Ez pedig épen oly elütő különb-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ség, mint amely létezett a keresztyénséget megelözött álvallások, és az absolut igaz vallás között, amely magát idáig igazolta az emberiség reorganisatiójában, szelleme magasabb lendületében, társadalma feltisztulásában, erkölcse nemesedésében, törvénye humanitásában, a jog, szabadság és tudomány ápolásában . . . dacára annak, hogy a tiszta ker. elv még a mai emberből is csak igen keveset foglalhatott el, és hathatott át . . . s ha már eddigi hatáskörében ennyit müvelhetett, mit tehetende, ha az ember magát ezen isteni élet által egészen áthatni engedendné?

A mai müveltség szegényli szerény dajkáló anyját a keresztyénséget. A kegyelet ezen hiánya kit vádol? Az ös szerény tüzhely körét féltékenyen örzö keresztyénséget-e, vagy az idegen elv után csapongó növendék szomoru erkölcsi irányát? S a kegyelet ezen igazolhatlan megtagadása vajjon elég-e arra, hogy mi is szégyeljük a Krisztusról szóló evangyéliumot?

Ugyan hol volna a mai hirhedt müveltség, ha a keresztyén elv nem szülte és saját vérével nem ápolta volna?

Az igaz müveltség egyik nélkülözhetlen életnyilatkozata: a kegyelet . . . Ahol ez hiányzik, ott nincs jogunk beszélni igaz müveltségről. Beszélhetünk korszellemről, divatról s más ephemér dolgokról, mindenről, csak igaz, belsö müveltségről nem.

A mai müveltség nem akar hinni? Kinek hibája ez? A ker. alapigazságoké? Vagy az önhitt kevélységé? mely ha mindent tudna is, egyet nem tud mégis: magát. Teljes észismeret vagy öntudat, azaz lényem összes viszonyainak tudása nélkül alapos müveltség felöl szót sem ejthetünk.

Már fájdalom a politikai lapok hasábjaira is átvitték a ker. alapigazságoknak becsmérlését oly egyének, kik a keresztyénség életböségének bölcsészeti tartalmát sem tették komoly beható tanulmányozás tárgyává. Némelyek feltünö nevet igyekeznek keresni ama bátorságban, melylyel a szellemi és polgári képzödés örökké szent tényezöjét, és biztositékát a keresztyén vallást ócsárolják alapigazságaiban.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Azt mondják, hogy nem értik. . . tehát elvetendők.

Egykor a bibornokok collegiumában azt mondá Galilei, hogy a föld forog . . . A bibornok urak a badarságot nem értették, és kárhoztatták!

A gondviselés utait nincs halandó ember, ki átértené . . . tehát maga a gondviselés, mely a bölcsészeti gondolkozásban is helyet vivott ki magának, elvetendő?! — Általában, minden, amit nem értünk, becsmérlendő és elvetendő, pedig Fultont sem értették egykor . . . ma mégis az ő eszméi mozgatják a világot; s megszüntetik a távolságot, s közel hozzák egymáshoz a világrészeket . . . Fulton mintegy megszüntette a tért, a telegraph az időt . . . mindezeket nem értettük egykor, — és ma mégis vannak.

De mi az, amit a világháztartásban értünk? Látjuk a létezőt, de egy füszál előállása törvényeit sem vagyunk képesek ellesni. A physiologok hány ezeréve tanulmányozzák már az organismus titkait, s mit tudnak többet Hippokratesnél? A dolgok sais fátyolát a dolgok misége, léttitka felől nem emeli fel halandó ember soha . . . tehát vessünk el mindent?

Az uj természettudomány terén hajlandók vagyunk a legvakmerőbb hypothesiseket elfogadni, annálinkább, minél merészebbek . . . s hány ezer hypothesis bukott már meg napjainkig a tudomány terén?

Ugy látszik, ma már minden hypothesis jó, ha onnan a ker. vallást megtámadni lehet . . . anyira mentünk már! . .

De ha már enyire mentünk engedtessék meg nekem is kimondanom, hogy szeretnék látni szabadelmübb democratismust, nemesebb szabadságirányt, mint a milyen a Krisztus evangyéliumban van letéve . . . ha már ezek lesznek ma az igazság érvei!

Ki tette, a föld melyik politikusa az embert sérthetetlen jogalanynyá? Az, aki a halandó embert istenfiusággal ruházta fel.

Ki tette az embert személyes joggá? Az, aki az erkölcsi kiegyenlités követéléseit a földi lét szük határai közül átvitte

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

az örökkévalóságba; s az ember elenyészhetlen, s örökké követelés-képes joggá lett!

Ki tette az emberiséget a testvérek egyetemévé? Az, ki az embert nem a Darwin s Vogt-féle ascidiáktól s chimpanszoktól, hanem egy vérből származtatta le, és egy mennyei atyának gyermekeivé, s egymás között atyafiakká tette, s az örök béke templomának talpkövét letette e tanban, s bünös vakmerőséggé tette a háborút, mint a legvadabb testvértagadást.

Mit adhat nekünk a modernek tudománya ezeknél többet, magasabbat, szentebbet, vigasztalóbbat, emelőbbet?

Mindezek mellett tegyük fel, hogy a keresztyén elv is csak egy szép hypothesis; . . . de akkor csudálatra méltó marad, hogy 1874 év óta fenáll, és helyét betölti, mig körülte anyi ezer bukott meg.

És vajjon melyik hypothesis méltóbb bizalmunkra? Az-e, mely az embert valamely iszapféreg százezer éves fejlődése dicsőséges válfajának lenni tanitja . . . mely válfaj, bármely tökéletes legyen is, csak az alap-ascidia jogaival birhat . . . iszaperjedés a kiindulási pont, és hullaerjedés a bezáró . . . Vagy az, mely az örök szellem éltető lehével, azaz élete közlésével eleveniti meg a földembert, s e tényével kiemeli öt azonnal az állatok sorából, saját képével, azaz méltóságával és fölségével szenteli fel erkölcsi és szellemi képességeiben, képződési pályaterül ad neki földet, s hazául a tökélyesbülés alapján eget, boldog örökkévalóságot.

Az anyagelvü emberbarátok is nyujtják az elsöt, a földet, de a keresztyén elv biztositja a másikat is . . . az eget, az örökkévalóságot.

Azt hiszem, ha választani kell, a két állitólagos hypothesis között nagyon könyü lesz a választás. —

De ha tisztán politikai szempontból nézünk a keresztyén elvre, még akkor is azt mondanám: „A keresztyénség az emberiség legszentebb politikája.“

Itt jogainkat nem a Corpus Juris, nem fejedelmi hitle-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

vél vagy országgyülési határozatok, hanem maga az élő Isten sanctionálja.

Meg akarjátok semmisiteni e sanctiót? és mégis jogbiztosság felől álmodoztok? és mégis emberbarátok akartok lenni?

Ugy hát mondjátok ki a hatalommal szemközt kategorice: hogy ti csupán a legnemesb állati válfaj vagytok és semmi más! Miként követelhetitek akkor, hogy az titeket jogalanyul elismerjen és tiszteljen, kivált ha az az állatok irányában nem érez magában több hajlamot, mint az oroszlán éhes állapotban a körülte legelésző tulkok iránt, — s ki kötelezheti arra, hogy többet és kedvezőbben érezzen? Ő a tényleges hatalom!

Jól van, tehát elismerjük, hogy a keresztyén elvnek vannak bizonyos érdemei az emberiség, jog és szabadság részéről . . . de ti hagyjatok fel a tannal, vagy annak egyházi kifejezésével, a dogmával, hirdessétek a keresztyén morált. Ezt megértjük.

Ismétlen előbbi álláspontomat tartva: a morál nem lesz sanctio személyes jogaitokra, hanem a tan. Nektek a társadalommal és hatalommal szemközt, a tan köztiszteletben tartását kell követelnetek, mint lelkiismereti garantiát.

A sanctió határozottan a tan . . . Kezdjük a centralis istenemberi egyéniség, az emberiség feje a Krisztus istenségével, vagy is, az önmagát tudó Istenség az Ige megtestesitésével, s belépésével a teremtettségbe (miután ti is beléptek eszméitek körébe . . . sokan eszméikben élnek legszivesebben, annálinkább, minél szellemesebbek) kezdjük itt, hogy az ember istenfiuságával végezhessük. Ime itt az ember már isteni rokonságba emelkedik ki magasan az állatok sorából . . . sérthetetlen méltóság fénypolcára jut. E tan proclamátió, személyes méltóságtokat proclamálja, s annak tiszteletét a lelkiismeret tárgyává teszi. — Mik vagytok ti a Krisztus istensége nélkül? Az emberi természet kiváló magasztossága hol van kimutatva, ha azt időszaki lakásul, életnyilatkozati szervül az önmagát telje-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

sen kijelenteni, azaz, megismertetni akaró Istenség nem választja? Miként lehetnétek ti akkor azon templomok, amelyekben Pál apostol az Istennek lelkét lakoztatja.

Ne vétkezzetek magatok ellen, gondtalanul elvetvén az isteni szeretetnek ezen legmagasb nyilatkozatát.

Hallám sokszor, hogy megütköztök a sz. Háromság tanában is. Pedig ez a legrégibb tanok egyike. A Zend-Avesta, a Veda, s az aegyptomi ösvallás a háromságon alapszik.

A keresztyénség tisztázta ezen ös tant, s a sz. Háromság tanával nem mond mást, mint csupán azt: „hogy ime ami Istenünk élö személyes Istenség.“ És ez a szellemi gondolkozás terén a legmagasb vivmány. Ennél tovább még Hegel bölcsészete sem haladott, midön rendszerét az absolut észből, tehát a személyiség állitásából vonta ki.

De nem érthetö a sz. Háromság tana.

A bölcsészetnek csak egy neme szolgáltathat kulcsot e tan titkához, és ez a Hegel bölcsészete. E bölcsész még Logikát sem irhatott a Háromság állitása nélkül. — Ez nála sarkpont, melyen a gondolkozás, és létezök egész világegyeteme megfordul . . . Különben senkisem juthat saját személyisége öntudatához sem; vagyis teljes önmeghatározáshoz a hármas öntevés nélkül.

Amely uton halad a véges szellem, a véges személyes lény, az ember személyessége öntudatához, miért ne juthatna azon ahoz a végtelen, azaz, absolut szellem is? Ha az elsö nem képtelenség, miért lenne az a második?

A szent Háromság tana tehát nem más az Istenségre nézve, mint az önmeghatározás bevégzettségének, a teljes öntudatos személyiségnek határozott állitása.

Ez ama nehéz tan magva!! a mi Istenünk absolut személyiség!

És ez bántana titeket? s ha nem volna bevégzett élö, (azaz örökké munkás) személyiség, és ti még személyiség volnátok (mert személyes jogokat követeltek) ugyan nem lé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

teznék-e a teremtettség körében valami, ami tökéletesebb volna magánál a teremtőnél? S akkor a ti fogalmatok vajjon nem volna-e nehezebb magánál a sz. Háromság tanánál?

De bevonom már vitorláimat. Ezeket irtam azért, hogy tiltakozzam Isten és az emberiség nevében a gondolkozás azon visszaélése ellen, mely napjainkban a főhelyeket is elfoglalja. Irtam azokért, akik elfogulatlanul akarják látni a dolgok állását. Irtam azoknak vigasztalására, kik legszentebb ügyeik kiméletlen sértegetése és kigunyolása felett, megteltek fájdalommal. Irtam, hogy mint a Krisztus evangyéliumának igénytelen szolgája, vallást tegyek Isten és az ő Krisztusáról, akkor is, mikor mindezekért csak kigunyolást várhatok.

De sározza be bár neveinket az emberi rosz akarat; hiszen napjainkban a legszentebb sirokra is oda ül az orcátlan rém, a rágalom; de ha kell, veszszen el emlékezetünk is, csak eszméink, csak igazaink győzzenek!

Dombrád, jul. 7. 1874.

Dr. Heiszler József,
ref. lelkész.

II.

Emlékbeszéd a Finkey testvérpár — a sárospataki főiskola elhunyt tanárai felett.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

Nem azért állottam fel e helyre, hogy szomoru alkalmunk adtán zaklassam a kedélyeket, s megbolygatván a szunnyadó fájdalmat, magamra vegyem a vigasztalás nehéz kötelességét, melynek ugy sem tudnék embere lenni, hanem, hogy az emlékezet nyájas világánál felidézzem elköltözött két tiszttársam emlékét s megmentvén belőlök azt, mi nem a földbe való, az élet jogát fentartsam részökre a halálban is.

Mi, kiket az elhunytakhoz évek hosszu során át a tisztelet és barátság kötelékei füztek, érezzük lelkünknek arra ragaszkodását; mely nem szakadhat meg a sirdomb jegyezte határnál, hogy legalább gondolatban és érzésben átkarolhatjuk

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

emléköket, mint zöld repkény körülfonva tartja a fát még akkor is, ha az már régen kiszáradt mellőle.

Minket, kik ő tőlök a tanitó és tanitvány viszonyában gondolkozni és érezni tanultunk, az elismerés hálája kötelez, hogy sziveinkben készitsünk nekik szállást jeleül annak, hogy a nemes tüz, mely öket végfogytig emésztette, nem aludt ki egészen s a buzgó törekvés, mely öket pályájukon ösztönözte, a mi lételünket is szépiti!

Nekünk mindnyájunknak, kik e hallhatatlan intézet képét viseljük ez idő szerint, ha szivünk érzelmei után nem indulnánk is, ez intézet érdeke parancsolná, hogy számba vegyük embereinket, méltányolván öket érdemök szerint és ha az idők folyását meg nem állithatjuk is felettök, legalább az elmélkedés erejével menjünk segitségökre, hogy igy bár magoknak meghalnak is, nekünk ez intézetnek megmaradjanak!

Igen, mert e főiskolának életével jár az, hogy multja felől emlékezete legyen, hogy örömeit ugy mint búját emlegetni tudván, táplálkozhassék az idők és korok tanuságaiból, mint élőfa gyökereiről, mint folyam forrásaiból. Igen, mert a szellem, melynek fuvalmát itt körültünk érezzük, nem ugy kerekedett fel, mint forgószél szokott, nagy hirtelenséggel, hanem lassu hatalom munkája folytán erősödött meg rajtunk azok által, kik előttünk jártak s ösvényeinket egyengették! Igen mert az elvek, melyek törekvésünknek jelenleg irányt adnak, ha szebbek és tisztábbak is mint a régiek, részben mégis örökség szerintiek és visszamutatnak az elődök hitére s meggyőződéseire, mint erős növények a gyönge csirára, melyből életre fakadtak!

Ime ily gondolatok foglalkodtatnak engemet, midőn a Finkei testvérpár emlékét akarom megujitani, midőn szellemi arcképöket az utókor számára levéve, oda akarom állitani a hosszu sorba, hol még igen sok hely van betöltetlenül. Nem igérhetem, hogy a képek vonásai tündökölni fognak, hogy a szinezés ragyogó lesz, noha a fény mellett ott lesz az árnyék, melyet mindég vet az ember magának, ha egyszer e föld göröngyeit tapossa. Egyszerü lesz rajzom, mint a két élet, mely

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

csöndesen és minden nagyobb zaj nélkül folyt le, hasonlag a völgyi patakhoz, melyet csak azok ismernek, kik vizéhez találtak tévedni valaha!

Finkei Pál és József mindketten Szendrő-Ládon láttak világot amaz 1820-ba, decz. 30-án, ez 1824-ben jan. 7-én. Atyjok Finkei Dakó Ábrahám 1818—1826-ig szendröládi levita, azután haláláig 1849-ig hegymegi ref. lelkész volt. Anyjokat Paksi Erzsébetnek hitták. Azok, kik ismerték, szép készültségü, classicus müveltségü embernek mondják atyjokat, ezenkivül nyilt szivünek, egyenes lelkünek rajzolják, ki szerette ugyan a társaságot, de csak bizodalmas körben érezte jól magát, midőn aztán sorra szedte adomáit és nem tudott eleget beszélni a régi jó időkről. Pál, ki külsőleg teljesen apjának képmása volt, lelkileg is többet örökölt ettől mint József, ki anyjára ütött. A szigoru körülmények közt élő szülék előre belátták, hogy gyermekeiknek a neveltetésen kivül egyéb örökséget nem hagyhatnak, ugyanazért egész igyekezettel azon voltak, fáradtak és áldoztak, hogy a fiukat jól kitanittathassák. Az a csekély jövedelmü egyház aligha hozott volna be annyit, hogy négy fiut és egy leányt kinevelhessenek belőle, ha számitó takarékosság nem vezérli törekvésöket és ennek folytán nem sikerül még elég korán egy tiz holdnyi zálog birtokot szerezniök. A szegény falusi papon nagy isten áldása volt az, hogy különösen Pálnál és Józsefnél szép tehetség jelei látszottak s mindenek felett eleven eszök s gyors felfogásuk reményt nyujtott a mindennapi törödés aggodalmaiért. E mellett tanulni is szerettek hévvel és vágygyal, mintha már a gyönge korba ösztönszerüleg érezték volna, hogy nekik idővel isten után a magok emberségéből kell megélniök.

Alighogy az apai felügyelet alatt megszerezték a szükséges előismereteket $183^{7}/_{8}$-ban a szikszói akkor még fenálló gymnasiumba vitettek, honnan más fél év mulva Patakra kerültek. A sárospataki főiskolában akkor azon tanrendszernek volt divata, melyet $182^{8}/_{9}$-ben alkottak apáink. E szerint a gymnasium 9 osztályból állott. A 9-ik vagy logicai osztályból

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

az akademiába csak szigoru vizsgálat után lehetett átmenni, mely nem csak az utolsó, hanem a megelőző évek főbb tantárgyaira is kiterjedt. Az átmenetelre nézve elhatározó volt azon képesség, melyet az ifju egy magyar és egy latin fogalmazványban tanusitott. Ime látható nyoma az érettségi vizsgának, melyet hamarébb vettünk át a németektől, mint némelyek gondolják. A latin nyelv tanitására fősuly volt ugyan fektetve az egész tanfolyamon át, de a beszélési kényszer már kezdette veszíteni régi szigoruságát. Egy két tantárgyat latinul tanitottak, de előadási nyelvül egyik osztályban sem használtatott. A magyar nemzeti szellem ekkor már künn az életben emelgette szárnyait, sőt az irodalomba erősen belé vette magát. Jelenségeit, mozgalmait a mi embereink is észrevették és ha nem méltányolták is eléggé az iskolában ugy mint kellett volna, azt már még sem merték lelkökre venni, hogy az anyai nyelv jogait, mint kevéssel az előtt, vita tárgyává tegyék különösen az 1830-diki országgyülés végzései után. Sőt dicséretére legyen mondva gr. Teleki Józsefnek és másoknak, a human és szakirány, mely akkor is sok embernek okozott főfájást, egyik ref. tanintézetben sem volt csak annyira sem kiengesztelve egymással, mint a patakiban. Ugyanakkor a magántanitás intézményét, mely egyidős a főiskolával, a tanitás és fegyelem érdekében ujabban szervezték. Minden osztály, még a három felső is, hol rendes tanárok tanitottak, egy-egy akad. tanár felügyelete alá volt helyezve, kik a paedagogiárcha szerepét megosztották egymás közt, mely hivatal e század elején szünt meg. Az akad. tanárok, a mint a rendtartás hozta magával, mind a magános, mind a nyilvános órákra bejárogattak. Tapasztalataikról minden héten egyszer az iskolai széken számot adtak, a magántanitókról fejenként jegyzőkönyvet vezettek, mely minden szorgalomszak végén a gondnokság elé terjesztetett. Mindez erős és kerekre ütött szervezetre mutat.

A két Finkei 1834. febr. 18-án iratott be a főiskola anyakönyvébe. Már az 1-sö félévben mindketten kitünő helyet foglalnak el tanulótársaik közt. Pál mint inf. sintaxista 30-ik, Jó-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

zsef mint grammatista 44-ik osztályában. Az akkori idők szelleméhez képest szép elismerése volt ez az érdemnek és szegényebb sorsuak mindjárt az 1-ső félévben csak kiváló tehetség és nagy szorgalom mellett kaphatták jutalmul. A nemesi osztály számára ugyanis akkorában az iskolában is előjogok valának fentartva országszerte. E tekintetben a miénk sem lehetett kivétel. Az ugynevezett közrendüek és inasok előtt sokszor minden érdem nélkül sort fogtak a nemesi családok gyermekei, kikkel, ha a tudományos és erkölcsi élet megbánta is, már a tantermek padjain éreztették, ha különben nem tudták volna is, hogy kiváltság vár rájok a közélet terén. Aristocraticus alkotmányunk hatása tartatott meg iskolai rendszerünkön is, mint egyéb intézményeinken. A társadalmi bajnak, mely nemzeti erőnket századokon át fogyasztotta, előhaladásunkat első sorban meggátolta, az iskolák is betegei valának. Hiába az iskolák akkor is mint ma, inkább eredményei mint teremtői voltak a közszellemnek.

Azonban, ha a rendi osztályozás meg volt is iskolánkban, ha a dolog visszája azt hozta is magával, hogy a születés joga döntsön itt is, hol észt, tehetséget és szorgalmat kell mérlegbe vetni: mindamellett gondoskodva volt arról is, hogy szegény jó tanuló ifjak segélydijban részesüljenek s meglegyen ösztöne s jutalma a jóra való törekvésnek.

A két Finkeire is korán szemet vetett az iskolai előljáróság és segélydijban részeltette őket, mire nekik nem csak szükségök volt, de meg is érdemelték és huzták is egyik s másik segélydijat, nem csak a gymnasiumban, hanem az akademiai pályán is. Csak igy történhetett, hogy a mindinkább-inkább fogytára járó apai segély mellett gymnasiumi pályájukon nagyobb szükséget nem szenvedtek mindamellett is, hogy mostoha testvérbátyjoknak Sámuelnek is tapasztalták szivességét, ki időnként küldözgetett nekik holmit Tuzsérről, hol gazdatiszti állomáson volt.

A tanárok Józsefet szerették és pártfogolták inkább mert iskolai kötelességét a legpontosabban végezte s e mellett kedvökben is tudott járni. Pál könnyebb vérrel vette a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

dolgot, többször a maga utján indult, átalában a szellemnek azon áldása volt meg benne, mint tanulóban, mit, ha észrevesznek sem méltányolhatnak eléggé az iskola emberei, a legjobb tanárok sem.

Atyjok T. Borsod egyik legrosszabb egyházában is boldognak érezte magát, hogy fiainak jó hirét vette s ha a szünidökre hazamentek, ünnep volt a háznál. Rendesen többed magokkal mentek, kivált nagyobb korukban, egy két jó barátot vittek magokkal, kik, mint ök dalolni is tudtak. Az öreg ilyen alkalmakkal igen szerette mutogatni jártasságát a latin irodalomban, de különösen a görögben, mely kedvenc nyelve volt. Latin és görög mondatokat idézett és azokat kellett magyarázniok a barátoknak is. Az öreg ilyenkor megnevezte az irót is, a honnan mondatát vette, elmondta a dolgot egész összefüggésében. A latin csak ment a mint kellett, de a görög nehezen, csakugy izzadtak belé a fiuk. Midön erre került a sor, Pál és a társak, ha módját ejtették, odább állottak, csak Józsefet hagyták a kinpadon, kire, minthogy kedvenc nyelvében nagyobb jártasságot tanusitott, többet látszott adni az öreg. Ezt észrevévén Pál, hogy az atyai szeretetre méltó legyen, másban igyekezett magát kitüntetni. Nevezetesen, többször, midön atyja helyett papolni akarván, betanult egyházi beszédeiből kifogyott, rögtönzött beszéddel állott fel a szószékbe s rögtönzései az öreg birálata szerint is sikerültek söt néha talpraesettek voltak. E téren József sem mérközhetett vele. Igy aztán az öreg nem tudott különbséget tenni két fia közt, az eleven természetü, éleseszü Pált ugy szerette, mint a jámborabb és vas szorgalmu Józsefet: mind kettöre büszke volt.

Pál 1838-ban, József 1839-ben irt alá az iskola törvényeinek. Mindketten nyolc évig futották az ak. pályát, mely az 1837-iki tanrendszer szerint 5 éves volt ugyan, de 10 évre is kiterjedhetett, különösen azokra nézve, kik magasabb tudományos célt tüztek magok elé. Az ilyenek közt akadtak is aztán nagy tanultságu férfiak, nem hiába, hogy egy némelyik belé is vénült a tudományoknak széltiben és hosszában való ismétlésébe. Ezekből egészitette ki a tanári kar szigoru vizsga

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

után az esküdt diákok 12 tagból álló karát, mely intézmény a legmélyebben belé vágott a főiskola szervezetébe. Ezek léptek versenyre a köztanitóságért. Ezekből teltek ki a segéd tanárok s ha a sors ugy hozta, a rendes tanárok is. Ezekből választotta az ifjuság régi joga szerint az ellenört, ki született senior volt s mint ilyen a főiskola pénztárnoka, gazdája.

Pál 1846-ban, József 1848-ban vétetett fel az esküdt diákok közé s az $184^{7}/_{8}$-iki iskolai évben, pedig mindketten köztanitóságot viseltek, amaz a III-ik ez a IV-ik gymn. osztály vezetésével bizatván meg. Állomásukon mindketten dicséretesen megfeleltek az elöljáróság várakozásának, sőt egy év alatt jó tanitó hirébe jöttek, különösen Pált annyira megszerették tanitványai, hogy folyamodtak mellette az egyházkerületre s a jövő évre is tanitójokul kérték. Nem csak tudományos készültséget vittek a pályára, hanem hivatást és kedvet is, mi mindennél többet ér. Már megelőzőleg sokat tanultak s folytonosan nevelősködtek egyik s másik uri háznál. Azon jó fajta diákok közül valók voltak, kiknek tudomány szomját az iskola felébreszti, de egészen ki nem elégiti, kik nem csak a tanár leckéivel tömik és tengetik magokat, hanem a magok lábán is tudnak járni és önszorgalomból többet tesznek, mint a mennyi az iskolai rendszerben szorosan ki szokott mérve lenni. Ama feltörekvő szellem volt meg bennök, mely a 40-es években a magyar ifjuságot átalában jellemezte. Jobb társaikkal összeállottak régi és uj nyelvek tanulása végett. És már az akad. pályán, azon időben is ritka tájékozottságot szereztek a latin irodalom mezején. József mint nagyobb diák Ovidius, Vergilius és Horáczius müveit, majd a szónok Ciceront, a levéliró Pliniust és a bölcs Senecat tanulmányozta, a német nyelvet Schiller és Göethe minden müveinek olvasásáig vitte, azokból kivonatokat is készitett. Pált ezenkivül a régi és uj magyarirók vonzották, melyekből a szebb és jellemzőbb helyeket könyvnélkül is megtanulta, hogy azokat később jóizü kedvteléssel szedegesse elő emlékezete tárházából.

Akad. pályafutásuk azon időre esik, midőn a politikai élet zajlása, támogatva a sajtó izgatásaitól az iskola körében

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

is hullámokat vert fel. Künn az életben politicai, társadalmi és irodalmi uton az ujitás szelleme ragadta s vezette az elméket, a mult dicsősége elhalványult a jövő szép reményeivel szembe, régi szokások s intézmények becsöket vesztették az ujabb kori eszmék varázsa mellett. Hasonló jelenségekkel találkozunk főiskolánk körében is. Az ujitók itt is sikra szálltak a szabadelvüség nevében és ostromolni kezdték a régit, mely szerintök nem felelt meg a kor igényeinek, a nemzet miveltségi szükségeinek, társadalmi fejlettebb állapotának. Sok szóval illették magát a tanrendszert is, mely pedig csak nehány évvel azelőtt állapittatott meg, de különösen visszatetszett az iskola törvénye, mely régi változatlan alakjában, zárdai szigoru határozmányainál fogva, messze elütött a kor szellemétől, kiszabván és megrendelvén a nagyobb tanulók számára nem csak szinét, hanem alakját is a ruhának, továbbá a haj, bajusz és szakál minöségét s a mi több latin nyelven fogalmazva a 40-es évek elején is, midön már a törvény és országgyülés nyelve magyar volt söt a kir. leiratok is magyarul szerkesztettek.

Az ujitási vágy legelöször a tanuló ifjuságot szállotta meg. Eltanulták az akkor erössé fejlödött megyei emberek hangját, modorát, dacára a kormány tiltó rendszabályainak. Rájok ragadt az országgyülési ifjuság lelkesedése, de izgatottsága és türelmetlensége is. Az élet erött vett az iskolán. A régiben megöszült atyák, kik az iskola kormányán ültek, botránkozással vették, hogy a fenálló rendet épen azok támadják meg, kiknek engedelmeskedniök kellene, rosszalták és fájlalták, hogy az uj nemzedék a kor és hivatal tekintélye iránt nincsen elég kegyelettel. A tanárok meg voltak lepetve, midön látták, hogy vezetésök alól kinöttek tanitványaik és oly eszméken kapkodnak, melyeket nem a tantermek padjain tanultak el. Voltak ugyan az elöljárók közt olyanok, kik a mozgalom okait alaposan felismerték s a törekvések célzatait méltányolták, de ezeknek, ha a politikai fejleményeket nem kisérték volna is élénkebb figyelemmel, mint az iskola ügyét vagy merészségök nem volt a dolgok élére állani s a fejlödés-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nek irányt adni vagy dicstelennek tarták alólról jött nyomás következtében kezdeményezni, szerepet vállalni. Ily körülmények közt a lelkes ifjuság vette kezébe a haladás zászlóját és jegyzőkönyveink tanusága szerint nem szünt meg folyamodásokkal, kérelmekkel ostromolni az elöljáróságot. Önképző társulatuk, mely 1832 óta világló tüzhelye volt a magyar nemzeti érzelmeknek, szorosabb összeköttetésbe hozta őket az irodalommal és közélettel, hol költök és szónokok föképen a hazafiuságnak emeltek oltárt. Ők is mindenek felett a magyar nyelv jogaiért küzdöttek a latin ellen, mely iskoláinkban a hivatalos okmányokra nézve folyvást megtartotta érvényét egész a 40-es évek elejéig. Nem volt ugyan már a tanárok közt Váji Nagy Ferenc, ki magyar költő létére annyi latin ódát igyekezett irni, mint magyart, nem volt Kézi Mózes, ki szemenszedett hexametereivel Vergiliust versenyre látszott hivni, de az elöljáróság s velök együtt a tekintélyesebb tanárok még nagyra vették sőt megkivánták, hogy iskolai ünnepélyek alkalmával latinul szónokoljanak az ifjak.

1840-ben tehát folyamodott az ifjuság, hogy a főiskola törvényei magyarnyelvre fordittassanak és egyuttal a megváltozott kor igényei szerint alakittassanak át. Kérelmöknek nagy nyomatékot adott azon körülmény, hogy Beregmegye 1841-ben az iskolai bizonyitványoknak magyarnyelven való kiállitását sürgette az igazgatóság előtt. E kettös irányu mozgalom eredménye lön, hogy 1842-ben a törvényeknek, bizonyitványoknak és tabelláknak magyarnyelven való szerkesztése elhatároztatott és a főiskola pecsétjei magyar körirással láttattak el legelőször intézetünk fenállása óta. Majd 1844-ben ismét folyamodást nyujtott az ifjuság az egyházkerülethez, melyben azt kérik, hogy az ugynevezett jótéteményesek és nem jótéteményesek közt fenálló különbség véglegesen szüntetnék meg, továbbá, hogy a magyarul szerkesztendő törvényben ott álljon, hogy longa helyett fekete szinü térdig érő atilla dolmányt viselhetnének az ünnepre járó diákok, végre hogy az elbocsátó, vizsgálati, ellenörtételi és minden nyilvános iskolai beszédek ezentul egyedül és kizárólag magyarnyelven

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tartatnának. Egyházkerületi jegyzőkönyveinknek örökre a legfényesebb lapjai közé fog tartozni az, melyre e kérelmi pontok teljesitése fel van jegyezve. Főiskolánkat ezen időtől fogva lehet igazán magyarnak tartani. Csak ekkor kezdett komolyan számot vetni az ujabbkori haladás feltételeivel. Nem mondhatni, hogy főiskolánk szelleme az előtt magyartalan és nemzetietlen volt volna, de annyi bizonyos, hogy fejlődése némi zsibbasztó nyügöket tovább hordozott, mint kellett volna, sokkal hátrább maradt az idő megett, mintsem hogy lépést tarthatott volna a nemzeti miveltség neki futamodó menetével. Nem állithatni, hogy szokásaink, intézményeink idegenszerüek voltak volna, sőt egészen sajátságos fejlődésünk volt, de az kétségbevonhatatlan, hogy multunk hagyományait felette sokra becsültük s nem tudtunk idejében annyit tenni a jelenért s ugy munkálni a jövőt, hogy büszkék lehetnénk szereplésünk dicsőségére. A vigasztalásból csak annyi esik ránk ebből az időből, hogy másutt még merevültebbek voltak a viszonyok, csontosabbak az előitéletek.

Bizonyára az érintett ifjusági mozgalmaknak nagy részök volt abban, hogy multunk hagyományaival sok tekintetben szakitottunk, még pedig hamarébb mint különben. Őket hatotta meg legelőször a korszellem fuvalma, melyet a politikai, társadalmi és irodalmi törekvések zaja vert feléjök. Ők ittak legtöbbet az élet vizéből, mely ez intézet zárt falain is átszivárgott. Ők szolgáltatták főiskolánk fejlődéséhez a kelesztő kovász nagy részét, mely közé, ha rosz elem is volt vegyülve, nem egészen az ő hibájokból történt.

Ez évtized történetéről, mely főiskolánk életében oly fontos és mozgalmas korszakot alkot, nem emlékeztem volna meg igy futólag sem, ha abban a tanuló ifjuság s velök a Finkei testvérek jelentékeny szerepet nem játszanak vala. Ők mint diákok mindketten folyvást a forrongó iskolai élet közép pontja körül tartózkodtak. Azon eszmékért lelkesültek, melyek az ifjuságot izgatták. Jellemök s kedélyöknél fogva nem csak kedvencei voltak pályatársaiknak, hanem bizonyos tekintetben vezetőik is. Általában mindketten erős és gyönge

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

oldaláról képviselték azon szellemet, mely a 40-es években a sárospataki tanuló ifjuság közt lábra kapott. És e szellem uralma alatt, mely a zajlongó közéletből vette legfőbb táplálékát, már 1846-ban anynyira átalakult körültünk a világ és benne ugy elváltoztak a mi embereink is, hogy senki sem vette rosz néven, hogy ugyanazon évben egy fiatal pap az alsó zempléni egyházmegyén a főiskola tanrendszerének és fegyelmi rendszabályainak átalakitását inditványozta, sőt a messzeható inditványt az egyházkerület is korszerünek találta, egy küldöttséget bizván meg a szervezeti munkálat elkészitésével. Abban sem botránkozott már meg senki sem, hogy a gömöri egyházmegye a szabadelvüség dolgában odáig ment, hogy a supplicatiot kellemetlennek és erkölcsi tekintetben károsnak nyilvánitotta s mint olyannak eltörléseért folyamodott.

Igy találta főiskolánkat épen az átalakulás küszöbén az 1848-dik év tavasza, midőn az európai és országos események rohamos fejlődése az iskolákat is megrázkódtatván, a mi ügyeink is kizökkentek a rendes kerekvágásból. A nagy napok vivmányait, főképen a sajtószabadság diadalát azzal ünnepelte a magyar tanuló ifjuság, hogy elébe vágva a törvényhozás intézkedéseinek, a müncheni és bécsi egyetemek példájára, tanügyi reform kivánatokkal zaklatta elöljáróságát és a kormányt; fenlobogó lelkesedésében a lehetetlenséget ostromolván, s egyszerre kiakarván erőszakolni mindazt, mit helyi, felekezeti és országos okoknál fogva évtizedek alatt mulasztottunk. A sárospataki tanuló ifjuságot is elragadta a mozgalom árja, annyivalinkább, mert a tanárok közt is akadt egy két ember, kik velök együtt usztak. A szépműegyletből alakult kör helyisége, ott hol jelenleg a főiskolai nyomda van, a legélénkebb vitáknak és eszmecseréknek szinhelyévé lett. Egy 9 pontból álló kérelmet nyujtottak a tanári kar utján a májusi egyházkerületi gyülésre. Kivánták egyebek közt a szabad tanitást és tanulást, az esküdt diákok intézményének eltörlését és helyette képviselők választását, kézi könyvek készitését minden iskolai tantárgyra, a népiskolai tankön-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

veknek a gyermekek felfogásához való alkalmazását, végre nemzetőrség alakitását.

E kérelmet ugy tárgyánál, mint hangjánál és modoránál fogva még szerénynek és mérsékeltnek lehet tartani azon tulhajtott kivánatokhoz képest, melyek akkorában a hazai tanulóság által itt s ott a félreértett szabadság nevében közzététtettek. Az egyházkerület nem is késett beleegyezesét megadni annyivalinkább, mert már megelőzőleg a sajtó közegeiben ismert szabadelvüségére hivatkoztak az ifjak.

E közben a márciusi örömnapok ujongásait a háborus hirek riasztó zaja váltotta fel. A vészhirek hallatára nagyobb tanulóink seregestől rohantak a harc szinhelyére, hogy az évi zárvizsgálatot ott tegyék le még pedig rendkivüli tantárgyakból, minden elökészület nélkül, nem tanárok előtt, de azért nyilvánosan, érvényesen, a haza szine előtt. Finkei Pál most szinte félretette az életpályaválasztás gondjait és a veszélyben forgó haza megmentésére sietett, megmutatván, hogy nem csak szónokolni tud a szabadság mellett, hanem karddal is képes küzdeni érte. Mint bátor és vitéz katona részt vett a Görgei táborozásában, melynek emlékeire egész életében mindég kegyelettel és büszke önérzettel gondolt.

Az 1849-ik év tavaszán (ápr. közepén) már elökerült a hadjáratból és öt nap mulva az abauji egyházmegyének Göncön tartott közgyülése előtt kápláni vizsgát állott és segédlelkészül Szántóra rendeltetett, hol egyszersmind nevelöséget is viselt. Innen 1850. julius havában Szikszóra hivatott tanárnak, hol a 3. 4. 5. és 6-ik osztályt egymaga tanitotta minden odatartozó tudományokra, még pedig oly sikerrel, hogy itt töltött tanársága két esztendejét a szikszói gymnazium virágzó korszakának nevezi a hálás elismerés. A tanitás mellett az igazgatói teendöket is végezte, mik abban az időben szerfelett megszaporodtak. Ifjui buzgalmában, erejének megfeszitésével 3—4 ember helyét igyekezett pótolni. Mintha Dévai Biró Mátyás szelleme vezérelte volna becsvágyát, ki ott 300 esztendövel az előtt hasonló minöségben munkálkodott. Ma midön egy-egy gymnazium hitelét a tanárok száma szerint

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mérlegeljük, ma midőn a tudományok nagy terjedtsége mellett a szakszerüség elvét meggyőződésünkké tettük: talán nem is hinnők el az egyéni lelkesedés ilynemü diadalát, a szeretet önfeláldozó hűségének ilynemü sikerét, ha a szikszói egyház jegyzőkönyvei nem tanuskodnának, ha egykori tanitványai bizonyságot nem tennének mellette. Két év mulva 1852. szeptember óta, már a miskolci gymnaziumban találjuk öt müködni, hol a négy alsó osztályban a mennyiségtan az V. VI. és VII. osztályban a görögnyelv jutott szakmájaul. Itt is csak két évig volt maradása, már 1854. aug. 28-kán a tiszáninneni egyházkerület meghivását fogadta el Sárospatakra, hol az 1860-ik évig a Thun-rendszer idejében az első osztályban mint vezértanár magyar és latin nyelvet a II. III. és IV. osztályban pedig mint szaktanár magyarnyelvet tanitott. Majd a jelenlegi tanterv megállapitása után osztálytanári minőségben az első osztály minden tantárgyainak tanitása maradt rajta halálaig.

József ezalatt szintén tanári állomást nyert Sárospatakon. Az 1848-ik csonka iskolai évben a mennyiben csatázó seregeink hadi szerencséje engedte, mint helyettes tanár az V. osztályt vezette. 1849. nov. 7-én az iskolai szék ajánlata folytán rendes tanári minőségben erősittetett meg. Majd az 1851-iki szervezkedéskor mint osztályvezér a III-ik gymn. osztályt nyerte, hol a magyar, német, latin és görögnyelvek valának tantárgyai s e mellett a görög most az alsó, majd a felső osztályok valamelyikében. Az organisations Entwurf lejártával, midőn egyházkerületünk az algymn. szakrendszer ellen nyilatkozott, a III-ik gymn. osztály minden tantárgyai jutottak számára, mig végre 1863-ban az 5-ik gymn. osztály vezértanárává neveztetett. S mint olyan halálaig főképen latin és görögnyelvet tanitott.

E száraz adatok, minden magyarázat nélkül is, hiven rámutattak a fárasztó ösvényre, hol ők mint tanárok éltök legtöbb idejét eltöltötték. Mindketten oly téren munkálkodtak, hol a tudomány áldásából többet osztogatunk el másoknak, mint a mennyit magunk élvezhetünk, hol a célt kitüzzük

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ugyan mindég, de soha sem érhetjük el, hol a vetés ideje folyvást tart, de az aratás soha be nem következik.

Pál 23 évig ült tanszéken és nagyobb részint az I-sö osztályban. Évenként 120—50 gyermek fordult meg kezén, kik a népiskolai képzés hiányai s a családi nevelés egyenlőtlen volta miatt a legerősebb próbára tették tanári képességét, kedvét és erejét. Neki csak hősi önfeláldozással lehetett megállani helyén, hogy végezhesse az uttörés nehéz munkáját, melynél a felhasznált erő hatását oly sokféle, tőlünk nem függő körülmények ellensúlyozzák. Néha a szeretet kifogyhatatlan türelmével kellett birni, hogy lelkeket nyerjen és el ne veszitsen egyet is a kicsinyek közül. Mintha most is látnám, mily bizodalommal és ragaszkodással simultak hozzá tanitványai, kiknek ő atyjok helyett atyjok volt! Mintha látnám és hallanám, hogy szives és nyájas modorával mily gyöngéden tudja érinteni a gyermeki kedélyt, hogy oda hathasson, hol a gondolat születik, az érzés fogamzik! Ugy tetszik, mintha előtte állva hallgatnám, mily tapintattal osztogatja jó szándéku tanácsait vagy hallatja dorgáló szavát s mily békés türelemmel és bölcseséggel intézi el évről évre megujuló nagy családjának felszámithatatlan apró ügyeit! Nem csak tanitó volt, hanem nevelő is egyszersmind, még pedig ugy az iskolában, mint azon kivül. Valahányszor ideje engedte és mig birta, sorra járta tanitványait a városon, hogy megfigyelje őket játékaikban is és a hatásnak ujabb módjaihoz juthasson. Nem csak szokás, de sziv dolga is volt nála, hogy vasárnaponként meglátogassa az urnak házát, még pedig rendesen tanitványainak élén. Ő ki oly szivesen el-elringatta magát egy-egy vallásos ének hangulatában és dallamában, ő a ki gyönyörködni tudott a gyülekezeti isteni tisztelet magasztosságában: meg volt győződve, hogy a növendék jobb és szebb érzéseire ily módon is lehet és kell is hatni.

Mint tanár mélyebb tanulmányokat nem tehetett a tudományok egyik ágában sem. Terhes és fárasztó hivatalának lenyügző gondjai közt megkellett elégednie azzal, ha mindennapi kötelességét elvégezhette. De természeténél fogva

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

sem tudott nagy zajt ütni maga körül, pedig oka lehetett volna rá! Irodalmi hirre sem vágyott, egy tankönyvet irt, azt sem végezte be egészen, de arra sokat adott, ha régibb tanitványai, kik lehettek már vagy három ezeren, jól emlékeztek felöle. Átalában szerény és tartózkodó modorában inkább szeretett félrevonulni, mint vágyott feltünni. E miatt sokan nem ismerték jól azok sem, kiknek ismerniök nyereség és érdem lett volna. Ez fájt neki végfogytig, de önérzete megörizte, nem volt beteg belé.

A magán és társas élet viszonyaiban és érülközéseiben nyájas és szeretetre méltó ember, szives és áldozatra mindég kész barát volt. Modorában az egyszerüség igénytelensége, a szerénység tartózkodása, az emberbaráti szeretet ragaszkodása sajátszerüleg olvadtak együvé. Természeténél és érzékeny kedélyénél fogva inkább volt hajlandó a csendélet örömeinek nyugalmas élvezésére, ösi patriarchalis szokások békés gyakorlására, mint képes a sokképen zaklatott élet küzdelmeinek és szenvedéseinek elviseletére. A társas köröktől nem huzódott vissza, de csak bizodalmas emberei közt érezte jól magát. Borozásra hajló kedélye ilyenkor többnyire derült és tiszta oldalait mutogatta. A boldog visszaemlékezések játszottak vele, a régi jó kedv, az eltünt ifjuság költészete mosolygott felé. Ilyenkor szerette magát a dal szárnyaira venni, hol elemében volt mindég, mint lebegő madár az istenadta levegőben. És ha szeliden zengő, lágyan folyó, édesen olvadó hangját hallatta : önkénytelenül is hangulatba ejtette, megvarázsolta vele környezetét. Termete közép, inkább zömök mint szikár. Testtartása és járása egyenes mintha katona korában tanulta volna meg. Férfias arczán, melyről gondosan ápolt rengő nagy szakál nyulott hosszan alá, a komolyság és határozottság, a jóság és szelidség vonásaival volt párosulva. Mintha egy ó testamentomi patriarcha támadt volna fel benne uj életre!

Házasságra 1853. okt. 17-én lépett. Szerető nő és kedves gyermekek körében boldogságra volt hivatva. Már természeténél fogva is, mintegy teremtve volt arra, hogy a családi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

csendes élet édes nyugalmát, kedves gondjait, a házi tüzhely nyájas melegét élvezni és szeretni tudja. De ám ugy volt felöle elvégezve, hogy fájdalmainak és szenvedéseinek forrása is ott fakadjon fel, hol örömvirágai nyiladoztak, hogy legtöbb könyet is ott kelljen látnia, hol legtöbb, legédesebb mosolylyal találkozott. Midön első szülött gyermekeit, már nagyobb korukban, egymásután rabolta el töle a halál : sötét borongás szállotta meg kedélyvilágát, remegő szivvel nézett jövendője felé! Az ujabb meg ujabb apai örömek is csak arra valók voltak, hogy féltő aggodalmában, melléjök gondolja — mintegy árnyéklatul — a veszteség fájdalmát is. Ehez járult gyakori betegeskedése, mely utóbbi időben szivbajban jelenkezett nála, ezenfelül feleségének és apró gyermekeinek gyöngélkedése. Mindezek egyenként és összesen megtörték lelki erejét és ő nem volt a régi ember többé. Az 1872-dik év nov. és decemberében, midön a járvány ijesztöleg pusztitott városunkban, a rázkódtató események kétségbeejtöleg nehezedtek szenvedő lelkére. Fájó sejtelemmel, rettentő előérzettel járt kelt az emberek közt : elveszettnek hitte magát és maga után családját. Az erkölcsi erő bátorsága vitte rá, hogy halálos ágyban fekvő testvérét meglátogassa, hogy búcsút vegyen, áldást nyerjen töle. És József után 6 napra decz. 26-án ő is áldozatul esett. És a kik nem csak születés, hanem e főiskola által is testvérek voltak, a betegség és a halál által is testvérekké lettek.

József a középnél nem volt magasabb termetü, vékony, sovány alak, melyen az egykor viruló szépség nyomait semmi sem mutatta már egyéb a férfiunál, a két fekete szem bágyadt fényü ragyogásán kivül. Sápadt arcán a szobor nyugalma, a kifárasztott türelem szenvedélytelensége, a férfi bánat és lemondás keserüsége tükröződtek vissza. Természetére nézve sima, hajlékony és engedékeny volt, ki könnyen alkalmazkodik a viszonyokhoz, megadja inkább magát mintsem hogy egyenetlen küzdelemre züditsa fel maga ellen a körülményeket és az embereket. De helyzete, az élet és annak viszonyai is tartózkodásra, ovatosságra szoktatták egész a félénkségig, bi-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

zodalmatlanná tették egész a zárkozottságig. Kevés ember van, ki az élet utain nehezebb próbákra vettetett volna mint ő, kevés, ki oly sanyarú leckéit tanulta volna a sorsnak, mint ő, mostoha gyermeke annak! Mintha a görög tragoediák elhárithatatlan, kikerülhetetlen végzete lebegett volna élete felett és ő mintha azoktól a sors üldözött hösöktől tanulta volna meg viselni az elviselhetetlent, szenvedni a szenvedhetetlent!

Köztanitósági idejét is beszámitva 25 évig volt tanára e főiskolának. Rövid és hamar elfutó idő, ha csak örömei szerint mérhetnők meg, de igen hosszú, ha küzdelmeit is számba kell vennünk. A tanszéken inkább győzött fáradhatatlan szorgalmával, mint hóditott melegségével és tüzével. Modorát inkább az egykedvüség békés türelme és kitartása jellemezte, mint a lelkesedés gyujtó ereje. De ám a kedélynek nem csak nyugalmával birt, hanem rugalmasságával is, melynél fogva pályájának soknemü akadályain képes volt felülemelkedni, vagy meghajolni inkább mint megtörni a sujtoló körülmények előtt. E szivós természetéből magyarázható meg, hogy hivatalos teendöin felül, hangya szorgalmával még magán tanulmányainak is neki dülhetett, a tanári kötelességek végzése mellett még egy szaktudós szenvedélyével temetkezhetett el könyvei közé. A legnemesebb becsvágy izgatta törekvéseit. Nem csak tanár akart lenni, ki óráról órára eljárogat és megteszi a magáét, hanem iró is, ki szélesebb körben az iskolán kivül is, figyelmet ébreszt maga iránt. Eleinte pusztán tankönyvek irására szoritkozott munkásságával. Most latin és görög nyelvtant szerkeszt két más tiszttársaival és résztvesz az irodalmunkban egyedül álló görög magyar szótár készitésében, majd Corneliust és Phaedrust adja ki magyarázó jegyzetekkel és magyarország történetét irja meg tanitványai számára. Később Lucanus Pharsaliájával mint müfordító jelenik meg az akademia versenyén és gyönge testtel bár, de a sors csapásai közt megedzett lélekkel azon koszoruért küzd folytonosan, mely e század elején Váji Nagy Ferencünk homlokát ékesitette, hogy megujitsa a szép emlékezést, mely főiskolánkat Homér első forditójánál fogva az irodalmi világgal

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

összeköti. Az volt ugyanis legforróbb óhajtása, hogy Sophoclesnek a legművészibb görög tragoedia költőnek ránk maradt hét szindarabját magyar nyelven tartalom és alakhű fordításban mutathassa be a tudományos világnak. E cél érdekében feláldozta minden erejét, egészségét és életét. Bámulatos szorgalommal, óriási erőfeszitéssel igyekszik legyőzni a legnagyobb nehézségeket. Az irodalom emberei, kikkel összeköttetésben állott, őszinte örömmel üdvözölték e ritka és meglepő jelenséget, az ókori tudomány és müvészet emberét is egyszersmind. Toldi Ferenc a magyar nemzet élő könyvtára elismeréssel fordul a kálvinista professor felé. Erdélyi János irodalmunk mozgató szelleme, dicsekedve mutatja be mindjárt eleinte a sárospataki füzetek közönségének és koszorut nyujt tiszttársának, ki tulmenve a tankönyv és szótár szárazságain az ó világ szelleméből merit, azt élvezi s élvezteti is egyszersmind. Kazinci Gábor a műforditás nagy mestere, hogy saját szavaival éljek „álmélkodással csudálja szorgalmát, és szellemi örökség szerint azon viszonyba lép vele, a melyben nagybátyja Ferenc volt egykor Váji Nagy Ferenccel, buzditja, bátoritja és tanácsolja az iskola emberét; sőt a tűzlelkű magyar“ hazafiui buzgalmában pártfogójául szegödik és a töle kitelhető anyagi áldozatot sem tagadhatja meg nemes törekvésü barátjától. De ám a nagy közönség nem pusztán Kazinci Gáborokból állott. Finkei a tragoediák nagyobb részét saját költségén és kárával kiadta ugyan; de a többit egyelőre fiókjába kellett zárnia részvét hiánya miatt. Ily körülmények közt hányan visszariadtak volna az erőfogyasztó munkától, de ő, a csüggedhetetlen, ujra meg ujra elöveszi azt, mindég talál valami simitni, javitnivalót rajta. Kandallója tüzénél, az élet keservei és bajai közt is a Sophoclesi karok dalainak és ellendalainak zenéjében ringatódzik. Csudálatraméltó önmegtagadása a munkakedvelőnek! Gyönyörű kedvtelése a műélvezőnek! Halála előtt egy évvel összeszedi forditmányait és Gyulai Pál utján bekopogtat vélök egynek hián, elébb a kisfaludi, később a tudós társaság ajtaján, de amott nem volt pénz, itt pedig egy szavazattal egy ellen kedve-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

zötlen itéletet mondottak ki részére az osztályértekezleten. Birálói mindketten kimutathatták, hogy dolgozata nagy szorgalom és fáradság mellett sem felel meg minden tekintetben a műforditás igényeinek, de azt mégis el kellett ismernie az egyiknek, hogy kinyomatása nyereség lenne irodalmunkra. A komoly és elfogulatlan itészet tiszte leend egykor megjelölni az ő helyét irodalmunkban: minekünk most is és minden körülmények közt megmarad ama szép gondolat becse, hogy munkássága, annak iránya és szelleme dicsőségére vállott főiskolánknak, tőlünk senki sem tilthatja el annak nyilvános bevallását, hogy halálával szegényebbek lettünk, mint voltunk annak előtte. És ha Pál közelről érdekelt, melegitett mint a tüzhely parázsa, József messziről vonzott, világitott, mint pásztortüz fénye sötét éjnek idején.

Ime igy ujult meg előttem a Finkei testvér-pár emléke! Mélyen tisztelt gyülekezet! A mi életünk elmulik, mint az árnyék, mi emberek mindannyian megemésztjük esztendeinket, de az az élet, mely e főiskolában több mint háromszáz esztendő óta munkálkodik, nem enyészhetik el. Ennek az életnek legszebb bizonysága lesz mindenkoron, ha a hálát a kegyeletet megőrizheti, fentarthatja azok számára, kik ez intézet halhatatlanságát saját életökkel, édes mindenökkel ápolták.

Irta és a sárospataki főiskola imatermében 1874. julius 5-dikén tartott ünnepélyen felolvasta

Szinyei Gerzson.

III.

Mi az a modern theologia?

„Mindeneket megvizsgáljatok: a jót megtartsátok.“ I. Thess. 5. 21. v. ö. I. Ján. 4. 1.

Bizonnyal régóta nem merült fel vallásos téren oly jelenség, mely annyi ellenkező itéletet csalt volna ki, mely annyi kétségeskedést hintett volna el, mint az, a melyet modern theologiának szoktak nevezni.

Ezen csodálkozni nem lehet. Sok olyan, mi eddig szent

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

és megdönthetlen igazság gyanánt szerepelt, uj vizsgálat alá mérlegbe vettetik, és igen gyakran — igen könnyünek találtatik. A keresztyénség isteni eredetének jellege, melynél fogva az a Brahmaismus, Budhismus, Mohamedanismus és más vallásalakzatok felett állónak tekintetett, elvettetik. Magának Krisztusnak személye alá hull azon magosságból, hova öt egyháza századokon keresztül emelte,*) s csak az erkölcsi vallásos téren feltünt geniek között foglal el egy tisztességes helyet. A róla elbeszélt csodák történetszerütlen költeményekké lesznek, és mondákká és legendákká párolognak, melyek szép találmányuak és eszmegazdagok, de nem birnak tényleges benső értékkel. Söt feltámadása is, melyben az egyház, benne vetett hitének szilárd alapját vélte találni, eltünik a valósággal megtörtént dolgok sorából; — szóval e kor anyira megy tagadásaival, anyi mindent megtámad abból, mi mindig mintegy alapjául szolgált hitünknek, hogy az ember szinte hajlandó volna azt a keresztyénség megtámadójának, ellenségének tekinteni s nevezni. — És mindez nem titokban, hanem iratokban, söt magáról a szószékről is hirdettetik a népnek; de másfelöl oly férfiak által is; kik tudományuk gazdagsága és vallásos életük tisztasága által tiszteletteljes nevet vivtak ki az egyház tanitói és elöljárói közt. S csodálkozhatunk-e aztán, ha a dolgok ilyetén állása mellett, egyes személyek vagy egyházközönségek keblében bizonyos aggódó bizonytalanság állt elö azokat illetöleg, a miket lát és hall, és hogy sokaknak szivén e kérdés fekszik: mi ez? honnan jö? hova megy és vezet?

Sokan ugy érezhetik s érzik is bizonynyal magukat, mintha egy szilárd meggyöződés csendes révéből a kétségeskedések irtózatos zivatarába vettettek volna; mintha azon alap, melyen azt gondolták, hogy hitökkel mint egy megingathatlan sziklán állanak, földindulás által megingatva, lábaik alól való elsülyedéssel fenyegetne; mintha azon kalaúz, kit nyugodtan hittek követhetni, egyszerre visszariadna az uttól,

*) Erről később egy külön cikkben.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

s minden bizalmát elvesztené. Mit akartok tenni szives olvasók? Olyannak fogjátok-e tekinteni a modern theologiát, mint egy égi kalauzt, mely végre a 19-ik század emberei előtt feltárta az igazság templomának ajtóit? De hiszen egész multotok, gyermekkorotok, ifjuságtok és érettebb életéveitek emlékei; — egész kedélyéletetek, mely eddig más gőzkörben táplálтatott, — az ellen szólnak. Avagy elfogjátok azt utasitni, mint egy veszélyes csábitót, ki a lélek nyugalmát megzavarja és a szellem életét megöli? De hátha történetesen állitásaiban igazság volna? hátha az volna a célja, hogy a keresztyénség tiszta tartalmába való belátást könyitse és a netán szemek előtt lebegő fellegeket eltávolitsa? Akkor, szives olvasók, szándékosan megfosztanátok magatokat azon előnytől, melyet talán megejthetnétek. Avagy inkább félre dobnátok, bele nem elegyednétek, s az ellene és mellette tett okoskodásokról nem vennétek tudomást, nem fárasztanátok magatokat a theologusok unalmas civódásaival, olyan dolgok felett, a melyekről ti egyátalában leginkább szeretnétek itéletet nem mondani? Ezt azonban nem tehetitek: mert a modern theologia a lehető legnépszerübb alakban akar fellépni; az egyházközönséget érdekli, annak belsejébe akar hatolni, s belsejében lép fel, még pedig oly büszke magatartással, hogy a keresztyén egyház önálló és gondolkodó tagjainak nem engedi meg magukat nyugodt közönbösséggel viselni, hanem tőlük komoly vizsgálódást, megvizsgálást, ellene vagy mellette nyilatkozást követel.

Én bátor vagyok tehát korunk ez érdekes jelenségét a maga ismertető lényegében és saját jelentőségében szem elé állitni, hogy annál jobban megérthető és igazságosabban megitélhető legyen. Azon hangok, melyek imitt amott elszórva, mellette és ellene hallhatók, gyakran inkább csak nehezitik az itéletet, a helyett, hogy azt biztos alapra helyeznék.

A mi a modern theologiában jó, — s hogy ilyen van benne azt ki tagadná? — azt örömmel kell magunkévá tennünk; de másfelől annál élesebben megtámadnunk azt, a mi a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

modern theologiában a különböző tudományok vivmányaival, s a legujabb kutatások nem feltételes eredményeivel ellenkezik.

És már most tisztelt olvasók, „övezzétek fel a ti elméteknek derekait," (I. Pét. 1. 13. a.) és ugy kövessetek engem, én „ugy szólok, mint okosoknak; itéljetek meg ti, a mit mondok." (I. kor. 10. 15.)

Jöjjünk tehát tisztába azzal, hogy mit kell értenünk a modern theologia alatt; lássuk mi éltető középpontja, mi kiváló jellege és ismertető lényege azon theologiai iránynak, melyet közönségesen modern theologiának neveznek.?

Modern theologia!.... már maga a név igen rosszul van választva,*) mely egy theol. irányt illetőleg mi lényegest sem jelent, mivel csupán azt látszik mondani, hogy az a legutolsó, a legujabb irány ma a theologia terén — ily értelemben azonban sok irányt lehetett és kellett volna modernnek nevezni, melyeket eddig különös ismertető jellegüknél fogva bibliai, evangeliomi, dogmatikai stb. irányu theologiának kereszteltettek. Egy theol. irányt modernnek nevezni, — ez ugyan a dolog lényegéről mit sem árul el. Rosszúl választott név! De hát ki választotta? miért kellett a magyarországi theologusoknak e tekintetben is egy vagy más ország hü követőjének lenni? A ki Magyarországon legelőször használta e nevet, nem birt anyi gondolkozó, megfontoló tehetséggel, hogy belássa, miszerint e név, — legyen az bár másutt már megszokott, — mégis helytelen?

A magyarországi modern theologia a legnagyobb részt a hollandi szerint van szabva, utáncsinálva, s Hollandiában, a modern theologia név a megszokott, az ujabb időben felmerült negativ theologiai irány megjelölésére. A holland modernek azonban ép nem hibásak e név választásánál, a menyiben irányukat az ellenkező részről illették e névvel (D.

*) Mi azért mégis e nevet használjuk, mint a melyen az illető irány nálunk általán ismeretes, jóllehet mind a két szó ellen több kifogásunk volna.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

T. Huet, Wenken opzigteljk Moderne Theologie, Hága 1858). Nálunk ilyes elnevezés nem történt az ellenpárt részéről, s igy a mi moderneink maguk keresztelhették volna meg magukat egy valamit mondó névvel. Különben a „theologia“ szónak „modern“-nel való összekapcsolása, mint helytelen, már Hollandiában is nagy részt fel van adva, s a helyett „moderne rigting“, nieuwe rigting“ vannak napirenden (uj irány), mert hiszen Theologia egy oly szó, mely a dolgok régi elnevezéséhez, s nézletéhez tartozik, s aztán a modern theologia maga a legkevésbbé sem akar theologiat. i. Istenről való tan lenni, s célja tulajdonkép nem is lehet Istenről való tan, hanem vallástan. De vegyük egy kissé szemügyre e szót„ modern.“

A modern szóban egyfelől bizonyos guny fekhetik, mintha a mi theologiánk elavult volna az ő divatszerü tanjukkal szemben; másfelől pedig azon jogbitorlás, mintha a modern tan a legujabb idő tana volna, mi az elsöt nem állitjuk, az utóbbit meg el nem ismerjük, s igy használjuk a kifejezést, mint már megszokottat.

A „modern“ vagy „uj“ szó, mint fennebb emlitém rosz jelző, a végre, hogy egy vagy más nézletet jelöljön, mert ép semmi olyat sem fejez ki az illető nézletet vagy irányt illetőleg, a mi ennek lényeges, jellemző tulajdonsága volna. Ha e szavak használtatnának : mechanikus, organicus, dynamikus, naturalistikus, supranaturalistikus, monistikus, dualistikus, intellectualistikus ethikus stb. stb. ezek már fejeznének ki valami jellemzöt, eltekintve attól, — hogy joga van-e valamely iránynak — az ezek közül választott jelzöt használni. De „modern“ vagy „uj“ — a vallás, theologia, philosophia, tudomány terén felmerülő valamelyik irányról használva ép semmit sem fejez ki az illető jelenséget illetőleg. Valaki, ki pl. a maga rendszerét az „uj rendszernek“ nevezné, valóban ezt illetőleg igen kevés, (hogy ne mondjam semmi) sajátságost árulna el. Az oláhok pl. közönségesen „uj vallás“-nak nevezik a görög egyesültet — s ugyan mi jellemző ismertető van e névben „uj vallás?“ A modern szót használták már régebben is mindenféle jelenségről és nézletről,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

minden különbség nélkül, — igy pl. Raimund Sabieude (a 15-dik század első felében) ezt irja Theologia Naturalisában, Tit. 314: „Caveant igitur Principes terreni — Considerent **moderni** Principes .... Timeant igitur omnes christiani.“ ....

Egy ismeretlen irja tekintettel Lutherre: „Tanta discussio est jam inter doctos antiquos et novellos .... et ut brevius dicam, quidquid per sacras evangelii aut apostolorum literas non probatur, ad id quemquam non posse obligari per statuta humana, in communi jam decernitur per doctos **modernos** ac per eorum scripta promulgatur.“ .... (N. E. Krist és W. Moll, Kerkhist. Archief, III. 110 lapon.)

A. Heereboort irja (De notitia Dei naturali; Select. Disp. I. 163. lap., edit. 1650): quidquid sit, reperire tamen est in Philosophia **moderna**“ ....

Joh. Musaeus (Introd. in Theologiam, Jena, 1678) irja a 75. lapon: „Nonnulli alii ex Theologis modernis sentiunt, intellectui ingenitam esse speciem quandam impressam“ .... és a 79. lapon: „Insitia vero notitia dicitur Patribus priscis et Theologis modernis notitia quaelibet“ ....

H. Schmid (Vorlesungen über d. Wesen d. Philos) irja: „Noch näher an die Einheit des Princips — kommt der gewöhnliche moderne Theismus, welchen man auch wohl, um von dem echten, wahren Theismus zu unterscheiden, Deismus genannt hat.“

D. F. Strauss (Die christl. Glaubenslehre, I. 537, 538 l.) irja: „und nachdem .... allgemein geworden war .... resignirte die **moderne** Theologie auf jede Erkenntniss dessen, was Gott an sich sei, und beschränkte sich auf die Auffassung seiner Beziehungen zur Welt.“ E művében előadatik a cim szerint „die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwickelung und im Kampfe mit den **modernen** Wissenschaft.“

F. E. Erdman (über den Naturalismus) többször használja a „moderne Theologie“ elnevezést és érti alatta a „heutige Theologie“-t. Lásd pl. az 1-ső lapon. A 3-ik lapon irja:

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

„Die **moderne** Theologie nun zeigt eine entschiedene Neigung, sich beiden anzuschliessen; sie judaisirt, katholisirt.“ Figyelemre méltó különösen a 4-ik lapon: „Betrachten wir aber in der modernen Theologie den „locus de miraculis,“ so bietet er einen ziemlich kläglichen Anblick. Die Einen sprechen von höheren, unbekannten Naturgesetzen, nach welchen die Wunder Christi geschehen seyen, Andere sehen darin eine Beschleunigung der uns bekannten die Dritten behaupten eine Elasticität derselben.“

H. Ulrici ugy beszél (Gott und die Natur, 1. lapon) a „moderne Theologie“-ról, mint „die so bereitwillig die Beweise für das Daseyn Gottes fallen lässt.“ Erről mondja: Statt auf Beweise beruft sie sich allerdings gern auf die s. g. Autorität. Man giebt dem Zweifler die h. Schrift in die Hand.“ . . .

Ez idézetekből látható, hogy a „modern“ és a modern theologia kifejezés sok mindenről használtatott és hogy általában nem választandó ott, hol a névvel felvilágositást is akarunk némileg adni. „Dieser Ausdruck ist die Charakterlosigkeit in eigener Person.“ Modern, vagy uj ép nem azt jelenti az igazság terén, hogy az ember valami olyannal foglalkozik, a mi igaz. „Modern“ vagy „uj“ theologia, „modern“ vagy uj irány . . . e szavakkal nem sokkal vagyunk bölcsebbek, mint nélkülök.

Ha a „theologia“ kifejezés helyett valaki ezt választja „irány,“ kérdem: miért nem használja inkább e szavakat „álláspont,“ vagy „nézpont,“ „nézlet“ vagy „módszer“ stbeff.? Irány . . . Avagy az ugynevezett modern irány egy határozott és tán egészen saját — egyedüli irányban mozogva, egy határozott, senki más által nem szándékolt pontra akar irányulni? Tán azt mondja valaki, hogy az igazság irányában akar haladni. No már e feleletet azt hiszem minden irány átveszi, s nem csak a magát modernnek nevező theol. irány.

De hagyjuk ezt most. Uj!? A modern theologia vagy modern irány uj irány . . . uj? Uj-e az, a természetben és történelemben, mindent csupán természeti okokból magyarázni ki, és seholsem ismerni el más, mint természeti okot.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

sehol sem ismerni el egy természetfeletti ok müködését a természet és történelem körén belül, eltekintve attól, hogy az ember személyes Istent vall-e vagy nem?! Uj dolog-e mindez? Hogy ilyesmit a 19-ik század második felében, minden ellenmondástól való félelem nélkül, mint valami „ujat“ lehessen hirdetni, — legjobb volna vele egy lakatlan szigeten eléállni.

De hagyjuk már magát a rosszul választott nevet (a modernek itt is játszódnak a szavakkal, mint a prot. egyletesek a **protestáns** névvel). Még lesz alkalmunk azt illetőleg egyes megjegyzéseket tennünk, s térjünk most arra, hogy miben keresendő a modern theologia általános ismertető jele.

A modern theologia uj jelenség, ezt bizonyitná az, hogy még maguk a modernek sem egyek abban, hogy mi közös ismertető jelük — mi azonban igyekezünk keresni egy oly ismertető jelt, mely minden modern theologusra illik, s a melyet az antimodernek ép nem ismernek el sajátjok gyanánt. Némelyek egy-egy tételt ragadnak meg, a melyet az egyik vagy másik modern theologus védelmez, s abban keresik azon ismertető jelt, mely által a modern theologus minden mástól megkülönböztethető.

Különböző feleleteket lehet hallani e kérdésre: „mit értesz a modern theologia alatt?“

„Azon irányt — mondja az egyik — „mely tagadja Jézus személyes praeexistentiáját.“ „Én azokat tartom modern theologusoknak,“ — mondja egy másik — „kik a bibliai iratok tekintélyét tagadják.“ „Ha vajjon nem abban áll-e a megkülönböztető ismertetőjel,“ — kérdi egy harmadik — hogy a modern theologusok a történeti tények helyett, csak azon eszmékhez ragaszkodnak, melyeket a tények magukban foglalnak és hogy ök következőleg a történeti Krisztus helyébe egy eszményit állitnak ?“

De itt teljességgel nem az a kérdés, hogy az itt felsorolt állitások közül ezt vagy amazt egy vagy minden modern theologus vallja-e, hanem az, ha vajjon egy ily állitásban, tételben keresendö-e a kérdéses irány saját lényege, lelke, is-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mertető jele, — s ez utóbbira azt hiszem teljes joggal felelhetem: nem!

A modern theologia ismertető jele nem a dogmatikában van, sem azon ujabb köntösben, melyet az egyik vagy másik tantételre reáhúz. Nem nevezhető meg egyetlen egy tantétel sem, mely a modern theologusok kezei közt uj kidolgozáson ment volna át. Fennebb említést tettem a Jézus személyes praeexistentiájáról; egy modern theologus sem fogja bizonynyal elfogadni e tantételt, de azért ez nem tekinthető a modern theologia ismertető jeléül, mert azon theologusok közt, kik nem a modern irány követői igen sokan vannak, kik e tekintetben velük egyetértenek s mégis sok más tekintetben homlokegyenest ellenkeznek. Mert hiszen egy nem modern theologusnak igen könnyen lehetnek alapos okai arra nézve, hogy a Krisztus praeexistentiáját ne fogja fel realis értelemben, mint már emberrélétele előtt öntudattal biró személyes életet és munkálkodást, hanem hogy azt idealis értelemben vegye, a menyiben Krisztus az örök isteni végzésben, Isten gondolatában helyet foglalt és igy az atyánál volt még mielőtt a világnak alapja vettetett volna.

Igy igen könnyen vélekedhetik az ember, mégpedig egészen más okok által indittatva, mint amelyek által a modern theologus jut ugyanazon eredményre.

Avagy tán abban áll a modern theologia ismertető jele, hogy elismeri a történeti ítészet jogát és azt alkalmazza azon történeti okmányokra, amelyekből a keresztyénség eredeti állapotát és legelső történetét megismerjük? Ez sem lehet teljességgel az uj irány ismertető jele, mert a történeti ítészet szent, és tagadhatatlan jogát egy józangondolkodásu theologus sem tagadja meg. Hol nincs többé helye a szentirás csodás ihletésének, mint ez régebb a prot. egyházakban a legnagyobb szigorral tanittatott, és ahol nincs csalhatatlan egyházi hagyomány (traditio), mint a római egyházban, ott önként értetődik, hogy el kell ismerni az ítészet azon jogát, hogy az azt ami az irásokban és hagyományokban igaz, vagy nem igaz,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

egymástól megkülönböztesse és igy az irás és hagyomány egész tartalmát megrostálja.

E tekintetben tübingaiak, modernek és nem modernek ugyanazon alapon állnak, s ugyanazon uton haladnak, t. i. a reánk maradott emlékek kritikai megvizsgálásának után. Hogy azonban ezen kritikai vizsgálódás eredményeit illetöleg nagy különbség van modernek és nem modernek közt, igen természetes, mert amig az egyik a kritika metsző kését a legnagyobb óvatossággal kezeli és amenyire lehetséges, a már létezöt megtartani igyekszik, addig a másik azt kegyetlenül forgatja, s vágja neki mindennek, hogy amenyire lehet elmetszen mindent, mi szemében nem eléggé egészséges és gyümölcshozó. Mig az első a maga féltékenységében olykor-olykor egy-egy élettelen galyat meghagy, addig a másik itt és ott mélyebb sebeket vág, mint szükséges, és a gyümölcsfát gyakran igen becses részektöl fosztja meg.

Felhozták a modern theologia ellen azon vádat, hogy történeti kritikájában igen negativ irányt követ és következtetéseiben igen messze megy; más szavakkal: a modern theologia kritikáját hyperkritikának nevezték. (Innen a modern kriticismus név, hol tehát a kritika szenvedély lett). Hyperkritika! túlzott kritika! de hát ugyan hol azon határkő a kritika terén, melyre ez van irva: „eddig és ne tovább!“ Ha némely igen konzervativ theologus azt állitja, hogy a zsidókhoz irt levelet nem Pál irta, vagy Péter nem irója a neve alatt ismert második levélnek, ugyan miként lehet akkor másokat hyperkritikával vádolni, kik nehézségeket találnak arranézve, hogy az ugynevezett pásztori leveleket (a Timotheushoz, Titushoz és Filemonhoz irt leveleket) Pálnak tulajdonitsák, vagy ha, mint a tübingaiak, még más páli levelek eredetiségét is kétségbe vonják? Ha némely theologusok azt hiszik, hogy joguk van azt állitni, hogy a Máté evagyélioma, amint az ma bibliánkban van, nem Mátétól származik, hanem egy elöttünk ismeretlen szerzönek tulajdonitandó, mely csak azért viseli a Máté nevét, mert a szerző a kidolgozásnál egy Máté által héber nyelven szerkesztett, de most elveszett iratot használt ala-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

pul, kérdem van-e akkor joga az embernek mások állitását, mint hyperkritikát elitélni, kik a János evangyéliomában egy második átdolgozó kezét vélik felfedezni, vagy plane az evangyéliom jánosi karakterét és eredetét egész határozottan tagadják?"

A történeti kritikának joga van, sőt gyakran kötelessége annak igazságát, mi az egyházban százados hagyomány által el van fogadva, kétségbe vonni és tagadni. Lehetetlen azonban már à priori egy oly határt kimutatni, a meddig a kritika mehet tagadásaival, de amelyet átlépnie nem szabad, és lehetetlen kijelölni azon vonalat, mely a józan kritikát a káros hyperkritikától elválaszthatná. S már ebből önként következik, hogy azon ismertető jelt, amely a modern theologiát minden más iránytól megkülönbözteti, a történeti kritika terén sem lehet, s nem szabad keresni, sem abban, hogy mikép alkalmazza e tudományt a bibliai iratokra és történelemre. — Nem lehet tehát ez vagy amaz kritikai állitást a modern theologia ismervéül elfogadni; mert egy nem modern theologus abban könnyen egyetérthetne velük és egy modern theologus sem szeretné magától elvéve látni azon jogot, hogy abban elvrokonaitól el ne térhessen. Az ember lehet modern theologus és tagadhatja a János evangyélioma eredetiségét; de másfelől el is ismerheti az evangyéliom jánosi eredetét, s azért mégis teljes joggal viselheti a modern theologus nevet. — Ennélfogva a modern theologia ismertető jele nem fekszik a történeti kritika terén, vagy annak egyik vagy másik eredményében.

Gyakran lehet hallani azon állitást is, hogy a modern theologia ismertető jele abban áll, hogy az tagadja a történeti tényeket és azok helyett csak bizonyos eszméket fogad el, melyek az elbeszélésekben jelképesen ábrázoltatnak, hogy az következőleg a történeti Krisztus helyébe egy eszményit állit. Ez állitás helytelen; nem igaz. Igaz ugyan, hogy nem egy modern theologus engedett meg magának gyakran meg nem fontolt kifejezéseket, melyekből olyasmit lehet következtetni, de a modern theologia, ugy amint az eddigelő legnemesebb és legderekabb tagjai által nyilvánult, oly távol áll attól,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hogy egy ily idealistikus gondolatvilággal megelégednék, hogy az sokkal inkább, eredményeiből és módszeréből itélve, — teljesen realistikusnak nevezhető. Helytelenül itélnek, kik azt mondják, hogy a modern theologia a történeti Krisztust elakarja dobni.

Az, saját vallomása szerint, megakarja tisztitni a történeti Krisztus képét, mindazon ragasztéktól, toldaléktól, melylyek a hagyomány azt állitólag körülvette, felcicomázta, hogy Őt ugy ismerjük, amilyen valósággal volt, és nem ugy, amint Őt elsö követöi és tisztelöi felékesitették és eszményitették. Midön pl. egy modern theologus (Busken Huet az ötezer embernek egy kevés kenyérrel és hallal való megvendégeléséről szóló elbeszélést tárgyalja, nem a történetet magát akarja eszményitni vagy mythoszszá alakitni, hanem (amint állitja,) a történetet megakarja tisztitni egy balfelfogástól, mely annak egészen más alakot adott, mint a minövel az valósággal birt. Ő megtartja a tényt, mely magában véve ép nem jelentéktelen, t. i. hogy Jézus példája, ki kiosztá azt, amivel birt, az egybesereglett emberekre azon befolyással volt, hogy mindenki, akinek csak valami ennivalója volt, hasonlókép tett, ugy hogy mindnyájan jóllaktak és még jókora menyiség maradt meg. Hogy az illető modern theologus ur a történetet helyesen értelmezte-e vagy nem (a régi rationalisták eljárása szerint) az más kérdés, melyről itt nem szólok, de hogy az ilyetén értelmezés által a történeti tények helyébe eszméket tett, az teljesen alaptalan, igaztalan állitás.

E tekintetben a modern theologia egészen más uton indult mint Strauss. Ez mindenekelött azon igyekezett, hogy az evangyéliomi elbeszélésekben egy sereg igaztalan és történetszerütlen vonást mutasson ki, s gyüjtsön egybe. Miután ezt megtette, azon következtetést vonja ki belöle, hogy az elbeszélések csak mythoszok, költött dolgok, melyek a keresztyén egyházban azon szándékból keletkeztek, hogy bizonyos eszmék szemlélhetökké tétessenek.

A modern theologia nem igy tesz; söt inkább, mint régebben a heidelbergi Paulus, megakarja tisztitni a történetet

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

minden történetszerütlen toldaléktól, hogy igy a tiszta, felékesitetlen, igaz történet maradjon meg; megakarja szabaditni az evangyéliomok Krisztusát minden történetszerütlen vonástól, hogy igy a valóban történeti Krisztus a maga eredeti, valódi igazságában ismertessék.

Eddig csak azt mutattuk ki, hogy hol nem kell keresni a modern theologia ismertetőjelét, s azon határvonalat, mely azt minden más iránytól elválasztja. Ideje lesz már, hogy azt kutassuk, hol kell keresnünk az elválasztó határt.

Ha a modern theologiának utána nézünk, rajta visszamegyünk eléállásáig; azt hiszem: akkor megfogjuk találni azt, mit keresünk.

Ha nem csalódom e jelenség, mint minden ilyenszerü a vallásos téren, azon mélyen érzett szükségnek köszöni eredetét, hogy keresztyén vallásos nézletünket összhangzásba hozzuk azon természet- és világnézlettel, mely a természet és történelem terén tett tudományos kutatások eredménye.

E követelmény kétségenkivül jogos. Mi nem mérhetünk többé, mint a scholastikusok a középkorban, két mértékkel és nem állithatunk valamit theologiai szempontból helytelennek, lehetetlennek, mi philosophiai és természettudományi igazság gyanánt szerepel. Azon tagadhatlan tények, melyeket a tapasztalat természettudományi és történelmi téren előttünk bizonyosoknak mutatott fel; nem csak a természettudósra és történészre, hanem épugy a theologusra és keresztyénre nézve is mint ellenmondhatlan igazság-érvényesek.

Ha a geologia világos bizonyitékokat szolgáltat arranézve, hogy földünk százezredeken át jutott jelenlegi állapotába, akkor a theologiának nem lehet a világ alakulását hat napra szoritni. Ha az emberi müvészet eredményeinek maradványai találtatnak a föld azon rétegeiben, melyek 20 vagy több ezer év előtt képződtek és egyszersmind ki lehet mutatni, hogy e műemlékek nem kerültek később azon rétegekbe, akkor a theologia nem teheti az emberi nem életkorát 6000 évre, legyen bár ez a bibliai chronologia világos eredménye. A bibliai- és egyháztörténelemről való felfogásom nem állhat ellenkezésben

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

azon tényekkel és igazságokkal, melyek a természet és történelem megvizsgálása következtében **minden kétségen kivül** állnak.

Ha ezt elfogadjuk, akkor nem szabad visszariadnunk attól sem, hogy ezen tételt minden különbség nélkül alkalmazzuk a keresztyénség eredetének történetére is, ugy amint az a szentirásban előadatik. De már a biblia egy oly életleirását adja a keresztyénség alapitójának, mely eleitől végig egészen más jelleggel bir, mint egy közönséges emberi élet. Egy sereg csoda van e személyhez kötve, melyek egész életén áthúzódnak, születésétől kezdve egészen a halálból való feltámadásáig. Sőt a csodák sora még az alapitónak földről való eltávozása után is folytatódik egyháza e földön való megalapitásának és kiterjesztésének legelső történetében. Most már az a kérdés, ha az, ami a keresztyénség eredetében csodaszerü, összhangzatban áll-e korunk természet- és világnézletével, s igy mint valóság elfogadandó, avagy azzal ellenkezik, és igy elvetendő.

A modern theologia az utolsót választja. — Itt már azon élesen megjelölt határvonalon állunk, mely a modern theologiát minden más mai iránytól elválasztja. A modern theologia ismertető jellege, éltető középpontja, mindent átható és uraló elve, nézetem szerint egyedül és csupán a **csoda tagadásában** és e tagadásnak a történetre, jelesen pedig a keresztyénség eredetének történetére való alkalmazásában áll.

Elismerem, hogy ez ismertetőjel egészen negativ, de hiszen emellett szól az, hogy a modern theologia eddig csupán negativ eredményeket mutatott fel. — Tagadja a csodák lehetőségét; ebből kifolyólag tagadja a János evangyélioma eredetiségét, Jézus feltámadását, büntelen tökélyét, a keresztyénség isteni eredetét, Jézus szenvedésének és halálának engesztelő erejét, s ha e negativ irányban következetesen tovább halad, még sokkal merevebb tagadásokra fog vetemedni. Távol legyen azonban tőlem, hogy én a modern theologiától minden pozitiv jelleget megtagadnék. Nem olyan az, mintegy Armstrong-ágyu, mely csak arra alkalmas, hogy a legerősebb falakat

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

romba döntse, de nem arra, hogy egy követ a másikra tegyen. A modern theologiának van egy pozitiv és egy negativ jellege. Az nem csak rontani, hanem épitni is akar; nem keresztyénellenes, hanem keresztyén éspedig a szó azon magasztos értelmében, hogy az Ur egyházában az igazi keresztyén életet megakarja tisztitni és szentelni azáltal, hogy az értelmet és szivet, tudást és hitet, humanitást és vallásosságot egymással kiakarja békitni és együvé önteni szép összhangzatba. Igen sok modern theologus irata és nyilatkozata e meggyőződést akarná előidézni az emberben.

De az, ami a modern theologiában pozitiv cél, az nem ismertető jele, mert e célja közös minden theologiai iránynyal, melyek alapjukban véve, semmi egyébre nem törekednek, mint arra, hogy az igazán keresztyén vallásos életet a maga lehető legtökéletesebb fejlettségi fokára emeljék. E tekintetben, Istennek hála! minden theologus, minden keresztyén egy, mindnyájan csatlakoznak egymáshoz, és a gyakran különböző gondolkozásmód mellett is, testvéri jobbot nyujtnak egymásnak.

A modern theologia ismertető jele tehát nem pozitiv, hanem negativ sajátságában fekszik. Több modern theologus kimondotta már, hogy az, mi az ő irányukat más liberális theologusokétól megkülönbözteti, a csoda tagadásában keresendő; s azok is, kik nem ezt állitják közvetlenül, in ultima analysi ide jutnak, azok állitásai, meghatározásai is ide vihetők vissza.

A csoda tagadása azonban nagyon sokat foglal magában. Ha az ember tagadja a csodák reálitását, akkor a keresztyénségnek sem tulajdonithat a szokott értelemben isteni eredetet, hanem azon különböző vallásalakzatok között, melyek a vallásos fejlődés utján állottak elő, legfeljebb az első helyre állitja. Ha az ember tagadja a csodák reálitását, akkor a Jézus személye is a maga megjelenésében és müvében a földön, nem tekinthető másképp, mint egy láncszem az emberiség természetes fejlődési menetében, ki méltó arra, hogy a vallásos téren feltünt genie-k közt a legelső helyet foglalja el. Ha az ember tagadja a csodák reálitását, akkor a Jézus élettörténetéből

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mindaz kiküszöbölendő, ami a csoda jelleget viseli. Ha tagadja az ember a csodák reálitását, akkor a történeti kritikában szabály gyanánt kell szerepelnie annak, hogy minden csodaelbeszélés, amenyiben csodákat foglal magában, történetszerütlen költemény. A csodák tagadásából a lehető legkönnyebben, minden kényszerüség vagy erőltetés nélkül leszármaztathatik a modern theologia minden állitása.

Minden állitása?! . . . Igen! minden jellemző állitása, melyek nagyrésze — az uj köntös dacára is — nem modern, nem uj, hanem százados, ugy hogy a modern theologia már csak azért sem nevezhető egyebek mellett modernnek, mert, ha eredetét keressük, igen régi, és ismertető jele — a csoda tagadása — már korábban is feltalálható, nem csak egyes személyeknél, hanem egész társaságoknál is. Vessünk egy rövid pillantást visszafélé a történelemben — s nézzük meg, ha vajjon a gyermek nem bir-e oly ismertető jelekkel, amelyekből, minden önállósága, önálló fejlettsége mellett ráismerhetünk apjára, rá azon fajra, melyből származott. A gyermek nem hibás ugyan atyja gonosz tetteiért, s érdemekkel sem birhat annak erényeiért, de a gyermek minden lényeges sajátsága — individualitása és subjectivitása mellett — apjára üt, s az apa természetét kisebb vagy nagyobb mértékben egy vagy másban örökli.

A modern theologia saját hiveinek vallomása szerint nem egyéb, mint azon mozgalom folytatása, mely a 17-ik században Angliában kezdődött, onnan átment Franciaországba, s legnagyobb erővel és hatással mutatkozott Németországon, mely e század derekán különösen francia Svájcban és Németalföldön nyert uj életet.

Angliában **deizmus** volt a neve — bizonynyal más értelemben, mint amelyben ma használtatik e szó — és **naturalismus.** E mozgalom természetes visszahatása volt a Cromwell korának. Ha a puritánok túlzottak, a deisták az ellenkező szélsőségbe csaptak át és ellenséges állást foglaltak el minden hagyományos vallásalakkal szemben. Elvetették a természetfeletti kijelentésben és csodákban való hitet, s minden val-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lásos igazság kutfejének és próbakövének a természetet (natura) és az észt (lumen naturae) állíták. Minthogy e mozgalom, e visszahatás nem theologusoktól indult ki, önként keresztyénellenes és hitetlen jelleget nyert. Némileg mutatkozott a mozgalom a kontinensen is részint utánozva, részint önállólag Spinoza által, kinek rendszere egyideig mivelt világiak, könyvkereskedők és orvosok közt nagyhóditást tett és akkor **atheizmusnak** neveztetett. — Miután Anglia a lázt kiállotta, Franciaországon volt a sor, s itt a mozgalom az udvar és egyház mély romlottsága miatt jobb földre talált, de a francia könnyelmüség és gúnyolódási kedv által sokkal irtóztatóbb végletekig is ment, mint amott. — A mi a praktikus Angliában csak átvonuló mozgalom volt, a mi a jóizlésü Franciaországot oly szélsőségekre vezette, az az igazságot kereső németeknél a 18-ik század végén, s a 19-ik elején nevekedett terjedelemben és erőben. Szinte nem lehet elmondani, mi minden lett átkutatva s jött napvilágra a theologiai tudomány csaknem minden terén; hogy azonban jó gyümölcsöket is hozott, melyek megfognak maradni, az világos, voltak legyen akármilyenek e mozgalom spekulációi és rendszerei. E mozgalom Németországon öltött először theologiai jelleget magára; eleintén azonban csupán nem theologusoktól indulván ki, mint philosophia, a theologiával állott szemben s önként a keresztyénség igazságának és isteniségének megtámadásává lett, s képviselői, az egyház hivei által mint hitetlenek, az egyházból kivettetve, maguk sem tartottak igényt a keresztyén névre; Németországon a mozgalom nemsokára az egyházban és a theologusok közt is helyet nyert, sőt kiválóan ezek közt és igy a philosophia és theologia egybeolvasztása mellett azon célt tüzte maga elébe, hogy a létező keresztyénséget észszerüvé (rationalissá) tegye, honnan az igen találó rationalizmus név. Mig az angol deista minden természetfeletti kijelentést tagadott és a francia philosoph gúnyt üzött a biblia csodákat tartalmazó elbeszéléseivel és a kijelentés tényeivel, addig a német rationalista a legtöbbször elismerte az irás tartalmának igazságát s gyakran annak isteniségét is, amenyiben t. i. „Isten a keresz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tyén kijelentés közvetitőjét bensőleg rendkivüli szellemi adományokkal látta el, s külsőleg annak életében a maga gondviselésének kiváló jeleit adta" (Wegscheider); de azon igyekezett, hogy az irás e tartalmát philosophiailag értelmezze és az észszel összhangzásba hozza. — Most az ész szó jött használatba, s önként azon kérdés állott elő: mi az ész az emberben? s az ezen kérdésre adott kettős felelet a rationalizmus korát két korszakra osztja.

Az első korszakban az észt a gondolkodó erőben keresték, amely aztán az alkalmazásban a józan értelem (gesunder verstand) lett. A józan értelem szerint itélték meg a keresztyénséget, a józan értelemmel igyekeztek azt összhangzatba hozni, a józan értelem volt a vallás kutfeje. Eleinte a rationalismus összevolt kapcsolva a philosophiával; de midőn Fichte és Schelling anyira mentek, hogy a józan értelem őket nem követhette és nyilván kimondá rosszalását pantheistikus opekulátióik felett, megszakadt a béke a józan és a philosophiai értelem közt, s a philosophia kimutatta, hogy a fenhangon dicsért ész, a valóságban nem egyéb, mint a népvélemény, a közönséges (vulgaris) gondolkodásmód és a rationalistákat „die Gemeinden" névvel illette. Dacára ennek, a vulgaris rationalismus volt az uralkodó e század elején, de akkor bevégezte életét; lassanként elhagyták azt, miután hideg okoskodásai a buzgó sziv szenvedések közt támadt kivánalmait nem tudták kielégitni. A felébredt kivánalmak más feleletlhez vezettek. Ha korábban az észt az értelemben keresték, ugy most az érzésbe helyezték azt. Schleiermacher volt különösen az, ki e feleletet adta, s igy atyja lett az ujabb rationalismusnak. Mellette Hegelt kell megemlitnünk, ki philosophiája által alapját veté meg az ujabb itészetnek, melyet Strauss alkalmazott, a tübingaiak folytattak, s amelyet egy sajátságos természetvizsgálás előmozditott. A rationalismus ismét békét kötött a philosophiával, s most ketten egyesülve folytatták utjokat tovább. De minden erőfeszités dacára is e rationalismus csak rövid ideig volt virágzásban Németországon. A figyelem kiválóan a gyakorlati térre irányult. Strauss nem találhatott sehol

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tanszéket; Baur, a tübingaiak feje, lassanként elhagyatott társaitól s végre hallgatóitól is (az utolsó évben, mint mondják, csak hat tanitványa volt.*) Minden neves luth. theologus más más irányt követett, s követ még ma is a legnagyobb rész. A mozgalom azonban átcsapott kiválólag a ref. egyházba, melyhez Schleiermacher is tartozott, és most más elemekkel ugyan, de még mindig ugyanazon irány Svájc és Németalföld szellemeit foglalkodtatja különösen, az egyházban theologusok által, kik a kereszty énséghez és bibliához ragaszkodnak; az egyházon kivül pedig nem theologusok által, kik nemcsak hogy mindakettővel szakitnak, hanem gyakran azokat a lehető leghevesebben meg is támadják. Már most igen természetes, hogy miután hazai prot. egyházunk mindig igen szoros viszonyban állt Németországgal, különösen Svájccal és Németalfölddel, az illető mozgalmak nálunk sem maradtak ismeretlenek, s nálunk is elszórták a konkolyt — a mult század végén és ennek elején a rationalismus volt ismeretes — az azután beállott pangás után alig másfél tizeddel ezelőtt az ujabb szinezetü, de különben régi mozgalom üté fel fejét mintegy hydra, jelent meg mintegy uj légtünemény; mint egy üstökös, melynek közeledtét a legtöbben még tán nem is gyanitották — mert nálunk ez irány, mely magát lopott és hamis névvel modern theologiának nevezi, — mintegy idegen növény egy varázsütésre látszik kikelni az egyház talaján, s magát csakhamar otthon találni. Ez uj exotikus növényt akarják a fömatadorok az ifjuság szivébe plántálni s az ifjuság meggondolatlanul rohan tanára után, esküszik szavára — nem lévén alkalma, a dolog másik oldalu megszemlélésére is — s nem veszi észre a jóreményü ifjuság, mily mérges növénynyel van dolga, — mely betegség esetén szolgáltat ugyan egypár hasznos cseppet — a zsibbadt, megtespedt tagokat megrángatja — de ren-

*) „Um unsern Entschlafenen her ward es stiller, seine Wege wurden einsamer, er selbst ruhiger und milder," mondja Palmer, — Baur felett tartott halotti beszédében.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

des élvezetté válva nem csak az élvezőket, de azok környezetét is megöli menthetetlenül.*)

Bármily különböző is e mozgalom az ország, idő és körülmények szerint, mégis mindenütt ugyanazon ellenállási szellemet találjuk, mely ugyanazon elvekből indulva ki, ugyanazon dolgok ellen kelt harcra. Mindenütt tulzás hivta azt életre, mely először a létező vallásformákat támadta meg, melyeknek elkorcsosodása a túlzás következtében kiviláglott, s később, fájdalom, magát a keresztyénséget támadta meg, melyet mint rendesen történik amaz alakokkal összetévesztett. Mindenütt abból indult ki, ami emberi, felvilágosodottságból, miveltségből, humanizmusból; s mindenütt azon igyekezett, hogy a keresztyénséget amazokkal összhangzatba hozza.

A mozgalomnak mindenütt a csodák, a természetfelettiek tagadása az ismertető jele, kezdete pedig mindenütt az, hogy a felvilágosodott emberiség más vallásformák után törekedett, mint a létezők.

Jogosan lehet kérdezni, honnan e felvilágosodottság? a keresztyénségből, a keresztyénség mellett, vagy kivüle és ellene van? Angliában és Franciaországban az utóbbi értelemben vették, Németországon régebben ugy, mint ma, nemkülönben Svájcban, Németalföldön és végre nálunk is az első nézet általános. De bárminő feleletet adjon az ember ama kérdésre, bizonyos, hogy ama felvilágosodottság a keresztyénség idői alakján, az egyházon kivül áll és ellene van. Az egyház nem gyakorolta azon befolyást, melyet gyakorolhatott és gyakorolnia kellett volna. Olyannak kellett volna lenni az egyháznak, mint a kovász a liszt csomóban, mint a fejlesztő elem a társadalomban, az államban, ezt uralnia kellett volna és fejlődésében vezetni; azonban — s ez elkorcsosodásának legvilágosabb

---

*) V. ö. különösen Dr. Theodor Christlieb bonni tanár klassikus művében „Moderne Zweifel am christl. Glauben, für ernstlich Suchende erörtert" 2-ik bővitett kiad. Bonn. 1870. Ára 2 tall. 20 garas, — az első szakaszt. Az egész mű igen megérdemli a figyelmes elolvasást, s nem volna szabad hiányoznia egy lelkész és tanuló könyvtárából sem.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

bizonysága — ezt nem volt képes tenni. Csak rövid ideig uralkodott az egyház a középkorban, mikor a társadalom, állam oly alanti fokon állott, de mihelyt a tiszta görög formák ismeretesekké lettek az uj európai világban, elveszté befolyását és az állam haladt a maga utján. A reformátzió után a protestántismus csak rövid ideig tett eleget hivatásának, csakhamar megcsontosodott formáiban és az állam ismét a maga fejlödési utján haladt. Igy nem csoda, hogy állam és egyház utai eltértek egymástól és csakhamar nagy ür támadt közöttük. Az egyház erösen ragaszkodott az elöbbi kor nézetéhez, mely az akkori philosophiából és bibliaismeretből vétetett és e nézetet az isteni kijelentés változhatlan tartalma gyanánt hirdette; az állam pedig csupán abban és azáltal fejlödött, a mi tisztán emberi, s igy mulhatlan következmény volt, hogy a folyton haladó miveltség hova tovább mind élesebb ellentétbe jött a változatlan egyházi formákkal. A tudatlan tömeg még hiszi azt, mit neki az egyház isteni tekintély gyanánt hirdet, de midön ez anyira ellenkezik a miveltek nézeteivel, akkor végre a tömeg is megszünik hinni. Lassanként ellennézet alakul, mely ellenszenvvé lesz, söt nyilt ellenállásban tör ki, ha az egyház tulzásba megy.

Angliában a deizmus az egyházi túlzásnak volt visszahatása, nemkülönben Franciaországban; s ha a luth. egyház nem lett volna oly merev orthodox, bizonynyal nem ment volna oly messze Németországon a rationalismus; és a modern theologia hóditása külföldön szintén ennek tulajdonitandó, nálunk pedig a vallásos egyházi élet, s theol. tudományok nagyrészbeni pangásának, s e pangás következtében elöállott indifferentismusnak az egyházzal — s igy magával a vallással szemben.

Vajjon mi lesz a vége e mozgalomnak? — Angliában elmult nyom nélkül; Franciaországban ép ugy, s Németországon is el a régi rationalismus, csakhogy e két utóbbi helytt egyháztól és vallástól elidegenedett népet hagyott maga után, épugy mint nálunk — a megtespedés, a dolce farniente. De vajjon mi lesz a sorsa, mi gyümölcse hazánkban e legujabb mozgalomnak, a modern theologiának? — Ezt meglátjuk majd

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ott, hol azt vizsgáljuk, ha vajjon képes-e a modern theologia a maga álláspontján tökéletes erkölcsiséget, erényt, és vallást rajzolni, szemléltetni és előmozditni, miután a modern theologia magára a tökéletes példányképre, s az igaz tanra szoritkozik, ahoz ragaszkodik, s abból igyekezik magának egy képzetet alkotni tökéletes erkölcsiségről, erényről és vallásról.

Mindenekelőtt azonban arra vigyázzunk, nehogy a modern theologiát a tudomány mai tetőpontja, és lázas előreszáguldozását a tudomány előrehaladása gyanánt tekintsük. Tudomány a. m. ismeret, de mind az ami tudomány gyanánt kürtöltetik, még nem ismeret, s a tudomány üzésében sok emberi, divatszerüség, balfordulat, tekervényesség, és fennhéjázás szerepel. Minden fejlödés, s igy az igazi tudományé is csak lassan halad a cél felé éspedig nem egyenes vonalban, hanem tekervényekben, szög-zugosan. Menyi tekervényes ut nem volt csak e században! melyek azonban szerencsére eltüntek. E század elején még hallhatók voltak a francia hitetlenség utóhangjai, s a theologia apologetikus irányu volt. A rationalizmus korában divattá vált volt dogmatikákat irni és olvasni. Azután a kritika jött divatba, s minden tudós, ki nevet akart szerezni, egy bibliai könyv eredetiségét támadta vagy védte meg. Egyszerre csak fellép Strauss, s a figyelem a biblia könyvek eredetéről azok tartalmára irányult és csak amugy jöttek napvilágra a „Jézus élete"-k. Strauss után Tübinga lép a küzdtérre; fökérdés a keresztyénség elöállása, s fejlödése lett, s az „apostoli korszak"-ok voltak napi renden. E jelenségek mindenikénél veszélyben látszott forogni a keresztyénség, de mégis amazok mind elenyésztek, s a keresztyénség megmaradt. Bizonyos hiány megszülte a modern theologiát, mely ha más helyről és más emberektől indult volna ki, ma bizonyosan máskép állnának a dolgok. Nekünk azonban nem szabad magunkat azáltal elámitni engednünk, hogy a modern theologia nálunk az ifjabb nemzedék, hirlapirók, orvosok, stb. stb. közt oly nagy lendületet vesz. Nem egyéb az egész modern theologia, mint a korszellemnek bizonyos szélsöség felé irányult tekervényes utja, minő már sok fordult elö. Hir-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

teleni létrejötte, gyors haladása, s lázas tulfeszitésének és felcsigázásának magas hangja nem jósolnak neki sehol, de legkevésbbé nálunk hosszu életet. El fog e jelenség nálunk is tünni, mint Angliában, Franciaországban és Németországon szülőapja, s amint hanyatló félben van ő maga ma már mindenütt, s Németországon legujabban ép az ifju nemzedék, tanulók, káplánok fordulnak el töle*) — az áramlat nálunk is vesztett erejéből, s bizton mondhatjuk, hogy maholnap más irányt vesz, s talán pár év mulva elmondhatjuk a modern theologiáról: transiit cum ceteris!

* * *

Eddigelé láttuk, hogy sok olyan állitás, melylyel a modern theologiát jellemezni és egyszersmind vádolni akarták, alaptalan, s kivált mint vád, helytelen; kimondtuk, hogy szerintünk egyedüli ismertető jele a csodák tagadása, mi ellen bizonyosan egy modern sem fog protestálni. Láttuk azt is, hogy a modern theologia nem csak logice — de történelmileg is helytelen, jogtalan elnevezés, — hogy a név hamis, és csak ugy nude crude elsajátitott; láttuk, hogy nem egészen uj jelenség, amenyiben csak bizonyos régebbi reakcióknak uj mezbe (tán innen az uj név?) öltöztetett skelettje, melyet a mai reformerek fognak hússal kitölteni . . . Meggyőződhettünk, hogy igaza volt bölcs Salamonnak, mikor azt mondta: „nincs semmi uj a nap alatt;“ amenyiben t. i. nyilvánvaló az, hogy térjenek bár menyire is el egymástól angol deizmus, francia naturalismus, német Aufklärung, Freigeisterei, rationalis-

*) Elég bizonyiték erre, hogy a szabad modern egyetemek, mint Heidelberg, Zürich, Jena birnak legkevesebb theologussal, mig a positiv irányu Halle, Lipcse, Erlangen százakat számlálnak, nemkülönben Hollandiában, hol a hirhedt leydeni egyetem szinte 800 hallgatója közt csak 30 s egynehány theologus van, mig Utrecht alig 500 tanulója közt 197 theologus van, s a kis gröningai egyetem is elébb áll Leydennél, hol a tanári kar mint hallom a derék Cramerrel (ámsterdámi lelkész) szaporodott. Legyen élete és munkássága hosszabb, mint a nemrég elhunyt Chantepie de la Saussaye-é!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mus és modern theologia, mégis kiindulási pontjuk, főelvük egy és ugyanaz, a csodának tagadása, mely a többé kevésbbé naturalistikus, a bibliaival ellenkező istenfogalom kifolyása. Csodák tagadása — ez az ismertető jel! Ez ural mindent; ezen a priorizmusból kiindulva üzetik kritika — s lesz vadabbnál vadabb consequentia. Vizsgáljuk tehát meg közelebbről magát ez ismertető jelt, ez alapelvet; lássuk ha a tudományok mai állása — s különösen a természettudományoké, támogatja-e a csodák tagadását, vagy más szókkal itéljük meg a modern theologiát a modern természet- és világnézlet szempontjából.

A kérdés tehát itt, melyre alapos kutatás után feleletet kell adnunk ez: történtek-e valósággal csodák? S itt először is azzal kell tisztába jönnünk, mit kell értenünk csoda alatt; azután ha csoda általában lehető-e? e kérdést illetőleg azonban szükséges tisztában lennünk a különböző világnézletek és Istenfogalmakkal; s ha ennek tisztázása után a csodák absolut lehetősége kiviláglik — akkor rátérendünk azon kérdés megoldására, hogy miután a csoda lehetséges — történtek-e valósággal csodák — mely kérdés megoldásánál a természettudomány és történelem fognak vezéreink lenni.

—k.

IV.

Az ujszövetségi birálatok jelenlegi helyzetéről.

Jelige: Vizsgáljátok az iratokat korán, használjátok az iratokat hivőleg s maradjatok azok mellett hüek.
van Oostersee.

A tárgy, melyet e nehány sorban fejtegetni akarok, egyike a theologiai tudomány terén nem csak a legfontosabbaknak, de egyéni nézetem szerint a legnehezebbeknek is. Hogy mégis fiatal s a theologiai tudományosság terén csak kezdő s igy tehát felette járatlan s tapasztalatlan létemre,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

enyire fontos és nehéz tárgyat választék; annak egyszerü oka abban keresendő, mert a felvett thema igen érdekes lehet nemcsak lelkészek, az az általában véve theologusok, hanem világiak részére is. Különösen pedig mindenek felett érdekes az, mily óriási ellenmondásban vannak egymással a mi modern theologusaink, egyik vagy másik ujszövetségi iratok hitelességét illetőleg. Igaz, hogy mindnyájan egy szempontból indulnak ki, nevezetesen az uj szövetségi iratok inspirált voltát leverni, azokat isteni s magasztos tartalmuktól megfosztani, tanitásaikat pusztán gyarló emberi agy szüleményeiül feltüntetni, s aztán az eként levitázott s levert könyvet mint a ponyva irodalom egyik semmis értékü termékét dobni oda a még hinni akaró közönség kezei közé; — csak hogy az eredmény, melyet e modern theologok vizsgálódásaik alkalmával, egyik vagy másik ujszövetségi könyvek hitelességét illetőleg, kihoznak, nem csak hogy felette különböző, hanem egymásnak határozottan homlokegyenest ellenmondó. És épen azért e felette eltérő s egymással annyira ellenkező balvélemények győznek meg engem inkább és inkább a felöl, hogy szent könyvünknek, mint ilyennek, különösen pedig épen az ujszövetségnek hitelreméltósága, annak isteni eredete, e modern törekvések által soha de soha meg nem semmisittethetik!

Az ujszövetségi iratok hitelessége felett a modern iskola férfiainak itélete oly sokszerü és különböző, hogy valóban nem kevés időt és még e mellett türelmet venne igénybe, hogy ha józan gondolkozásu halandó arra adná fejét, hogy az ő itéleteik és ellenmondásaik, állitásaik és tagadásaik, tételeik és ellentételeik tömkelegébe ereszkedjék, ha magának egy szilárdabb s biztosabb tájékozási pontot akarna teremteni. Én részemről e sorokban e tömkelegbe, mint nagyon is homályos és a mellett semmi biztosabb eredményt nem nyujtóba, bebocsátkozni nem akarok; hanem sokkal inkább igyekszem főbb vonásokban azon nézeteket ismertetni, melyek mégis napja-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

inkban a modern, vagy örömestebb a reform-theologia terén, irányadóként látszanak szerepelni.

Tudvalevőleg az ugy nevezett tübingai iskola az ujszövetségi kánonnak csak kevés hiteles könyveit ismerte és fogadta el, a többieket pedig hamisaknak nyilvánitá s keletkezési idejöket az apostoli korszak után a második századba tevé. Ha részben a 3 első evangyeliomot, mint az evangyeliomi irodalomnak hiteles és öseredetü, de természetesen már átdolgozott bizonyitékait elismerték is; tény az, hogy már a negyvenes évek óta, söt ha nem csalódom, még előbb is, a negyedik evangyeliomot az apostolok cselekedeteiről irott könyvvel együtt, a második század szüleményeül fogadták el. A bizonyosabbnál bizonyosabb az, hogy János evangyeliomát nem János evangyelistától eredettnek állitják; ellenben pedig azt egész határozottan hivék, hogy a Jelenések könyvének, dacára annak, hogy az tartalma végett anyira és oly sokszor megtámadtatott, — János maga a szerzője. A páli leveleket is kellőleg megnyirbálták, mert csak négy, u. m. a római, galátziai és a két korinthusi levél találtak még kegyelmet a reform theologia csalhatatlen (?) itélőszéke előtt, mig a többi levelek keletkezését az u. n. pásztori levelekkel együtt egy későbbi korba utasiták.*)

Ez volt tehát és maradt is egy jó darab ideig az uralkodó nézet a modern theologia köreiben. Ez volt a bibliai, vagy is itt az ujszövetségi bevezetésnek megállapitott kátéja. Ily alakban tartá fen magát hosszu ideig a status quo. De ime, mint villám a derült égről jelenik meg Lang zürichi lelkésztől a „Zeitstimmen“ 1871-dik évi folyamáhan egy cikk a következő cimmel: „Wieder Ein Loch in die Tradition.“ Eleinte

---

* Riggenbach báseli theologiai tanár egyik egyetemi előadása alkalmával felemlité, hogy a negyvenes évek vége felé e jelszavak: „valódi és hamis“ „apostoli és nemapostoli anyira közpéldabeszéddé váltak, hogy a hittanhallgatók rendesen e szavakkal üdvözölték egymást, s bizonyosan fejöket vesztették volna el, ha magok önállóan hozzá nem fogtak volna a vizsgálódáshoz.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nem tudá felfogni a theologiai világ, hogy valyon miféle uj találmánynyal akarja most meglepni a szeretetre méltó modern férfiu az emberiséget; azonban csak hamar kiüté magát a szeg a zsákból, mert Lang egész határozottsággal fellép a „Jelenések könyve“ ellen; hivatkozva a legujabb tekintélyekre, mint p. o. Volkmár zürichi, Keim gieseni, különösen pedig Scholten leydai tanárokra, mint a kik e tekintetben nézetének tökéletesen megfelelni látszanak. Lássuk csak micsoda nyomós és fontos okokat vesznek fel e tisztelt férfiak állitásaik valóságának bebizonyitására:

1.) Azt mondják, hogy már az magában felette valószinütlen, hogy egy galileabeli halász, oly müvészileg tudományos iratot görög nyelven irhatott volna.

2.) Az egyházi hagyományok egész alapja, János és az ő kisázsiábani tartózkodása felett, nem egyéb mint puszta mythus.

Ez tehát a legujabb találmány és ezek a bizonyitó okok állitásuk hitelességét illetőleg. Én részemről nem akarom állitások minden alapnélküliségét s igy tehát valótlanságát itt mélyebben fejtegetni; hanem mint ellen bizonyitékot egyszerüen Dr. Kränkel érveléseit hozom fel, ki tudva levőleg a Jelenések könyve szerzőjeül határozottan Jánost mondja. Ime tehát a felett, hogy valyon a Jelenések könyvének János-e a szerzője? ugyanazon reform-párt kebelében egymásnak határozottan ellenmondó nézetek feküsznek előttünk. Sőt a mi több Kränkel itélete az irat tartalma felett távolról sem oly kedvező, mint az előbb emlitett collegáké. „A mi a mű alakját illeti“ mondja Kränkel „ugy kénytelen minden józan s elfogulatlan biráló*) beismerni, hogy János költői képessége felette csekély és egyszerü s irálya távolról sem müvészies. A mit ő saját személyéről felhoz, kevés kivétellel lélektelen és szivet-

*) Tehát Kränkel collegái egyetemben véve nem józan birálók; ez ugyan nem a legkellemesebb compliment e **tudós** férfiakra nézve.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

len. János tehát nem volt valami kitünő költő, képessége sokkal inkább más oldalon fekszik: legszebben mutatkozik ez nevezetesen azon elmés és beható mondatokban, melyek mint világító szikrák Jézus legfontosabb és legmagasztosabb szavaira emlékeztetnek s melyek mint fényszikrák az Ő egész életén átvonultak."

Ime tehát ugyanazon irat felett ugyanazon irányu férfiaktól két ellenkező nézetet láthatunk. Az egyik megtagadja azt, a mit a másik egész határozottsággal állit. Kränkelnél nincs legkisebb nyoma sem, „egy müvészileg tudományosan szerkesztett irat"-nak, sem pedig valami eredetinek, hanem legfelebb is velős mondatok azok, melyek az idvezitő legnemesebb szavai és tetteire emlékeztetnek. Melyiknek adjunk már hitelt a kettő közzül? Melyik birálati itélet nyugszik már hitelszerübb s történelmileg bebizonyitott alapon? Melyik ellenben csak subjectiv előre feltételen? Itt birálat birálattal áll szemben, az egyik tagadja azt, a mit a másik mint valót állit fel és lelkesen harcol mellette. Azonban ez legkevésbbé se hozzon bennünket zavarba s ha csakugyan a két exegeta közzül valamelyiknek nézetét akarjuk elfogadni; akkor mindenesetre sokkal tökéletesebbnek és valószinübbnek látszik a Kränkelé előttünk, mint a Langé vagy pedig a többi reformereké.

Jónak látom egyuttal itt még azt is megjegyezni, hogy Kränkel a legujabban éspedig épen a mult évben ujolag kiadott protestans-bibliában a Jelenések könyve szerzési idejét egész határozottsággal Neró után, utódja Galba császár uralkodási idejébe, vagy is 68 Jun. 9-től — 69 Jan. 15-ig teszi át. Ugyancsak ő e felett egy terjedelmes cikket is irt.*)

Mint birálati ritkaságot azt sem hagyhatom ez uttal megemlités nélkül, hogy Hitzig heidelbergi tanár Márkot ál-

---

*) E cikk megjelent a Berlinben megjelenő „National-Zeitung" 154 számában; hol Kränkel, talán saját akaratja ellenére, a szeretetre méltó elköltözött darvinistának Straussnak azon állitását, hogy Jézus valami Hellenszerüt birt magában, tökéletesen agyonütötte.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

litja a Jelenések könyve szerzőjeül. Ez azonban minden alapot nélkülöző merő hypothesis, mely a theologiai irodalom terén utóhangra egyáltalában nem talált. Dr. Ed. Zeller egyébiránt Hitzig e különös állitását, mint agyszüleményt mutatá be s kitünő tollal cáfolja meg valótlanságát. (Theologische Jahrbücher 2 Bd.)

Ha, miként kimutatni törekvém, az exegetikai birálat az ő valószinünek látszó bizonyitékaival a Jelenések könyvének János általi szereztetése ellen fellépett, a nélkül, hogy mást elérjen, mint magát az ellenmondások tömkelegébe bebonyolitsa, melyből aztán soha de soha ki nem szabadulhat; egészen másként áll ez a negyedik evangyeliommal. Itt igazán láthatjuk, hogy a reform theologia jelszavává lett e phrazis: „a bizonyosabbnál bizonyosabb az, hogy a 4-ik evangyeliom az apostoli korszak utánni időkből származik.“

Igy hangzik tehát a negyedik evangyeliomra vonatkozólag a reform theologia jelszava, ugy hogy egész bizonyossággal állithatjuk, hogy e tekintetben a modern birálat csak nem teljesen öszhangzik. De abban már nem tudnak egymással megegyezni, hogy ha ez evangyeliom az apostoli korszak után iratott, mikor, melyik évben történhetett annak keletkezése?

A Jézus életének legujabb feldolgozója Keim a 4-dik evangy. szereztetésének idejét — egy előbbi állitásának ellenére — határozottan Krisztus születése után 130-tól 135-ig teszi és azt mondja, hogy ez evangyeliom első használási ideje a 2-dik század közepére esik; ugyancsak ő fáradhatatlan az eltérések és különbségek kimutatásában, mely a 4-dik és a többi evangyeliomok közt létezik. Ugyancsak Keim mondja ezt is: „hogy csak az a mentség, csak az önigazolás marad fen a 4-dik evangyeliom irójának, hogy ő mint dogmatikus és egyházi férfiu, nem pedig mint történész irt és akart irni, miként ezt az ő gondatlansága maga bebizonyitá; és hogy az ő Jézus élete csak egy, a gnostikusok ellen intézett vitairatnak illustrált átforditása (Geschichte Jesu von Dr. Keim, 1873, pag. 40—43.)

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Igy argumentizál Keim. Szükség-e azonban nekünk e nézetét elfogadnunk, minden mélyebb és alaposabb vizsgálódás nélkül? Nem kell-e sokkal inkább e tekintetben azon kritikusok véleményét tekintetbe vennünk, kik a bibliai kritika terén mint első rendü csillagok tündökölnek?

Lássuk csak mint vélekednek a nevezett theologok a János evangyeliomára vonatkozólag.

Weizsäcker tübingei tanár összeköttetésbe hozza János evangyeliomát János apostol első levelével és azon eredményre jö, hogy ez evangyeliom már a nem és módszerint is egészen jánosi, mely azonban közvetlenül nem ö töle, hanem valamelyik tanitványától iratott le az első század vége felé, ugy hogy már 120 körül tökéletesen használatban volt. (Nemtehát 160 körül, vagy pedig később, mint a reform theologok állitják.)

Hilgenfeld jénai tanár, ki pedig az ujszövetségi kritikai irodalom terén sokszor meglehetös szabadon látszik eljárni, alaposan és biztosan kimutatja János evangyelioma összefüggését a synoptikusokéval, különösen pedig a Máté és Lukács evangyeliomával és ugyancsak erösen védelmezi Folkmar és Scholten ellenében az oly sokat megvitatott 21-dik fejezet hitelességét. Hilgenfeld tehát elismeri a 4-dik evangyeliom apostoli eredetét és hitelreméltóságát, ugy azonban, hogy szerzöjéül ö sem egyenesen magát Jánost tartja.

Wittichen pedig azt mondja, hogy János evangyelioma a synoptikus hagyományokból merittetett és hogy kétségtelenül Jánost tarthatjuk szerzöjéül.

Bunsen, János evangyeliomát valamely hiteles szemtanu előadásának tartja. Bunsen mondja: „ha János evangyelioma nem valamelyik szemtanunak történethü tudósitása, hanem csak mythus, akkor nincs történeti Krisztus, — történeti Krisztus nélkül pedig a keresztyén hit nem egyéb volna mint valóságos örjöngés.

Holtzmann heidelbergi ifju tanár pedig János irói viszonyát összeköttetésbe hozza a synoptikusokkal és Pál apostol leveleivel. (Hilgenfeld s Zeitschrift, XI. Jahrgang, 3 und 4. Heft; und XII. Jahrgang, 2 Hest). Ne feledjük el azt

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

sem, hogy az a Holtzmann nyilatkozik igy, ki egyáltalában a szabad irány hive s a németországi protestantenverein buzgó harcosa; az a Holtzmann, ki a mult évben egyik, Heidelbergben tartott nyilvános előadása alkalmával az ó-szövetségi könyvekről ugy nyilatkozott, hogy azok mint mesék, gyermekek és öreg asszonyok mulattatására nagyon is alkalmasak (Allg. Schweizer Zeitung. Basel, 1874.)

De hát mit akartunk mi e példák felhozása által bebizonyitani? Akartuk-e ezáltal a 4-dik evangyeliom hitelre-méltóságát kimutatni? Valóban ha még ez volna is az eset, — ugy épen a józanabb kritikusok többségének egyező véleményéből bátran következtethetjük, hogy az előbb iratott, mint azt a reform theologia véli; tehát *épen az apostoli korban, nem pedig az apostoli korszak után*; mely állitásuk a reformereknek különben is minden biztos alap nélkül áll. A különbség pedig, hogy azt épen maga az apostol irta le, vagy pedig egyik az ő tanitványai közül, nem oly szerfelett fontos, *de a mi még mindig el nem döntött tény*. Hogy ha egyszer annak előállása az apostoli korszakba esik — és ebben a felhozott exegeták tökéletesen egyek — akkor a másik állitás, hogy azt épen egyik szemtanu irta legyen, *épen nem lehet ok arra nézve, hogy annak hitelességét kétségbe vonjuk*.

Ennyit röviden a kritika mai állása felett a 4-ik evangy. és a Jelenések könyvéhez.

Engedje meg már most az olvasó, hogy tisztább értelmezés végett, az összeszedett anyagnak gyakorlati megvilágitása tekintetéből egyes példákat, épen a jelenből idézhessek, melyekből aztán mi a bibliai kritikának *kérlelhetlen következetességét* (?) tökéletesen átláthatjuk.

A mi az egészről áll, az áll az egyesről is, a mi az egyetemesről, az a különösről is, — régi logikai mondat.

Mindnyájan jólismerjük Sz. könyvünk e dicső szavait: „Az Isten lélek; és a kik öt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják. (Ján. 4, 24.) A sz. irat e szavaira hivatkozik a reform, vagy mint egy amerikai lapban találólag

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

van mondva az ujdivatu protestans theologia; nem különben II. Kor. 3, 17: „Az Ur pedig ama Lélek, a hol pedig az Urnak ama lelke van, ott van a szabadság.“ Ha ezekhez hozzávesszük még Lukáts 4, 16—21-et; biztosan mondhatjuk, hogy különösen e 3 szt. irati hely az, mely ma már a reform. theologia jelszavává lett.

Részünkről mi is nagy sulyt fektetünk a Sz. könyv e szavaira, csak hogy épen a reform theologok közt többekkel találkozunk, kik e mondatok elsőjét, nem ugy fogadják el, mint egyenesen az Idvezitő szájából valókat; hanem csak ugy, mint a mely a 4-ik evangyeliom irójának, theologiai vagy vallásbölcsészeti szemléletéből állott elő. És minő joggal? Mivel látszanak itt ismét állitásukat bebizonyitani? Először azzal, hogy e szavak Jézusnak azon nyilatkozataival, melyeket Isten lényére vonatkozólag a három első evangyeliomban tett, nem hangzanak össze; másodszor pedig azzal, hogy Jézus ez Istenröli magasztos és felette szellemdus nézlelethez fel nem emelkedhetett volna.

Mit mondhat aztán a józan biráló az ilyféle bebizonyitásokhoz? Valyon kipróbáltak, kellőleg motiváltak s biztos alapokon nyugvók-e ezek? Nem nyugosznak-e az ilyféle vélemények is, mint más ezer meg ezerek csupán személyes tetszésen, a legtisztább önkényes és hamis subjektivismuson? Melyik tiszta lelkü halandó fogna aztán ily előre feltevések mellett Jézus életét irni? ha csak Straussi felfogás szerint nem; vagy pedig oly értelemben, mint a minővel bennünket Schenkel Dániel heidelbergi hittanár ur már évekkel ez előtt szerencséltetett volt. Ezen álláspontot s ily exegetikai szabályok alkalmazása mellett foghatjuk aztán fel, hogy ugyancsak Schenkel saját lapjában, (Zeitschrift. Jahrgang 1872, 6 Heft, pag. 305—306) midőn egy népszerü magyarázatos biblia kidolgozása feletti óhaját fejezi ki, a többek közt ezt mondja: „a kidolgozandó bibliának aztán nem lenne szabad a Megváltó képét megjegyzések nélkül adni, vagy legalább is nem oly értelemben, mint ez a 4-dik evangyeliom szerzőjének szivében

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

és szeme előtt állott.“ Valóban ily kritikátlan részrehajlás önmaga magát elitélte!

A negyedik evangyeliom hitelszerüségét tagadja a reform theologia különösen azért, mivel a szerző, a tanitvány János a 21-dik fejezetben, felette sokat beszél magáról, saját személyi viszonyairól. Sajátságos! Ennek kell aztán lélektanilag megengedhetlennek s históriailag lehetetlennek lenni! Hiszen kisérjük csak egy kissé figyelemmel s mi modern reformereinknek nézetét a páli levelekre vonatkozólag is; azt fogjuk látni, hogy egyik vagy másik levél kánoniságát épen azért vonják kétségbe, mert az illető iró keveset foglalkozik saját személyiségével. Mit mondhat már az ilyen egymásnak határozottan ellenmondó kritikai bebizonyitásokhoz az olvasó?

A negyedik evangyeliom kánoniságát tagadják még a reformerek azért is, mivel a prologusban (bevezetés) tárgyalt lógószeszmék a Gnosticismus későbbi századába vagy a már kifejlett alexandriai vallásbölcsészet korára mutatnak, minek következtében lehetetlen volna az evangyeliom szerzőjeül Jánost az Ur tanitványát tartani s annak szerzési idejét még az első századba tenni át. Lássuk csak mit mond erre vonatkozólag ugyancsak a fentebb általunk idézett Weizsäcker? Ő a lógószeszme lételét, mint az a jánosi evangyeliom bevezető beszédében kéznél van s ugyancsak ott világosan és tökéletesen előtérbe lép, a gnostikusok kora eleibe teszi s egyuttal a következő különösen pedig egyháztörténelmi tekintetben figyelemre méltó megjegyzést teszi: „Iraeneusnak tökéletesen igaza van, ha ő véli, hogy a valentinusi aeonokróli tan a jánosi eszmékre alapittatott s maga Basilides több idézetet vesz fel e tekintetben a János evangyeliomából.“ Ez is tehát nyilván mutatja, hogy ez evangyeliom szereztetési ideje még az első századba esik.

Az egyszerü, hivő biblia olvasónak, a ki egyik vagy másik irat keletkezési idejével nem sokat törődik, hanem szent kegyelettel olvassa azt, ugy a mint az neki adatott s a mint az irva van, ilyféle vizsgálódások igen unalmasaknak s kevésbbé épületeseknek tünhetnek fel. Tökéletes és igaza lehet

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

e tekintetben bárkinek is; és még is már mai nap e **modern légkörben,** mely bennünket nem csak a müveltségével kérkedni szerető külföldön, hanem már hazánkban is a theologia terén, mindég hatalmasabban körül venni látszik, egyáltalában felette szükséges, hogy magunknak, az uj szövetségi iratok származási, keletkezési ideje felett, lehető biztos s megállható itéletet teremthessünk. Előttünk áll egy nagy halmaza a különféle kritikai véleményeknek. Egyik vagy másik iratot a reform theologia valamelyik kifáradhatatlannak látszó buzgó harcosa, hamisnak tüntet fel és ezt mint mathematikai bizonyossággal kiszámitott, csalhatatlan eredményt kürtöli az egész világ füleibe. De ime, alighogy boldog kritikusunk nyugodni kezdett aratni vélt babérain, csupa sympathiából elé lép egy másik — és pedig saját táborából — s még biztosabb okokkal igyekszik kimutatni, hogy bizony az ő kedves collegája mathematikai számitásaiban rettenetesen tévedett, mert hiszen az illető irat, csakugyan kanoni az az hiteles. Ily féle tragicomikus esetekre temérdek példát lehetne felhoznunk! Ma még némelyek ugy vélekedtek, hogy a tiszta s igazi evangyeliom, nevezetesen Jézus valódi és fenséges tana, csak a synoptikusoknál található fel; a három első evangyeliomot tehát nagyon is felbecsülték a negyediknek rovására. Majd ismét mások ama 3 első evangyelisták közt Márkot, mint ős evangyelistát tekinték fő és kiindulási pontnak, mint a kinek evangyeliomában Jézus élete a legvilágosabban tünik fel az olvasó elé; de ismét ugyanazon dicső kritikusok, kevésidő elteltével, megforditották a nyársat s hamisnak nyilvánitották azt, a mit pedig kevéssel az előtt a legvalódibbnak véltek. Ily nemü kritikai vizsgálódások is temérdek számban állanak rendelkezésünkre.

Vagy nem felelnek meg — azt mondják az idézett vagyis inkább felhozott helyek, egy lélektani kifejlődés természeti törvényeinek, vagy pedig csak viszfényei azok egy korábbi, már legyőzött álláspontnak, vagy pedig mint későbbi dogmatikai találmányok történelmi tekintetben épen nem hitelesek.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Az uj szövetségi bevezető tudományok, épen ugy mint az exegesis története, amolyan művészies combinatiókból és merész hypothesisekből elég példát szolgáltathatnak számunkra.

Hogy p. o. a Krisztus engesztelő áldozatróli tanát meggyengithessék, s egyszerüen félrevethessék, vagy általában véve egy tökéletesen erkölcstani — ethikai — felfogásnak hódolnak; vagy pedig, ha az egyes hivatolt helyek, mint Jézus saját szavai, nem vitathatók és tagadhatók el, akkor erőszakosan ugy tüntetik azokat fel, mint zsidós hagyományokat, mint korlátolt héber felfogást; vagy pedig azt mondják, hogy magok az apostolok is ily héber szellemtől voltak áthatva, midőn azokat, a miket pedig távolról sem Jézus mondott, általa mondottaknak tulajdonitották. A mi együvé tartozik s a minek csak is igy van tökéletes értelme, erővel kiszakittatik az összefüggésből s müvészileg máshova ékeltetik be. Ily szétdarabolások, minden atomistikus cselekményekkel együtt valóban kinos és fájdalmas benyomást tehetnek az olvasóra.

Igy vonattak p. o. kétségbe, és pedig minden belső valódi ok nélkül, Jézus azon 7 szavai, melyeket ő utolsó perceiben a keresztfán mondott és ez mindössze csak kettőre redukáltatik; az egyik ez: „Én Istenem, én Istenem! miért hagyál el engemet?!“ (Máté, 27, 46); a másik pedig ugyancsak Máténál az 50-dik vers: „Jézus pedig mikor viszontag kiáltott volna nagy fenszóval, — kibocsátá lelkét.“ Jól tudjuk mi azt, hogy miért tartja meg a negativ theologia legalább még e két utolsó szavait Jézusnak. Jól ismerjük mi az ilyféle, egyáltalában nem theologiai, hanem politikus fogásokat. Az egyiket megtartja a reform theologia azért, mert azt véli mondhatni: ime lásd Jézus maga kételkedett abban, hogy ő Istentől küldetett személyiség lett volna, az az méginkább oda nyilatkozott utólsó óráiban, hogy Isten öt már végképen elhagyá: a másik, vagy is utólsó szavait Jézusnak elfogadja a reform theelogia azért, mert az mondatik: kibocsátá lelkét, a mi pedig az ő felfogásuk szerint annyit tesz, hogy örökre elnyugodott, meg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

halt, a nélkül, hogy legkisebb reménysége is lett volna a feltámadáshoz!

Schenkel ugyan elismeri, hogy ama 7 szavak **valószinüleg** Jézus szájából eredtek; különben pedig azt mondja, bárhonnan eredtek volna is azok, mindég gyöngyök (üres phrazis) maradnak azok reánk nézve. Mit felelünk mi az efféle valószinülegi következtetésekre? Azt, hogy ama fontos szavai Jézusnak, melyek már gyermek korunkban mély s kitörülhetetlen benyomást tettek vallásos lelkületünkre, midőn azokat, különösen az Idvezitő szenvedése és halála ünnepén, a szószékről leolvastatni hallánk, valóban épen nem gyöngyök többé reánk nézve, ha azokat nem épen magának a Megváltónak szájából származottaknak tudjuk; ép oly kevéssé lenne a szent keresztségnél az egész szertartási cselekmény megszentelő és magasztos reánk nézve, ha elfogadnók a negativ theologia azon, minden alap nélküli következtetését, hogy e szavak: „Elmenvén tanitsatok minden népeket, megkeresztelvén öket az atyának, fiunak, és sz.-léleknek nevében (Máté. 28, 19.) — nem Jézustól magától, hanem **valószinüleg** (ismét a régi hangon) a második századból származnak.

Ily valószinü következtetésekkel, mint a felhozott példákból láthatjuk, semmi sincs bebizonyitva; söt ellenkezöleg az efféle ide s tova ingadozó véleményei a reformereknek, akaratlanul oda vezetnek bennünket, hogy minden lépésöket, melyeket a kritika terén, az ujszövetségi iratok szentséges tartalmának megsemmisitése végett tesznek, hamisaknak, tévesztetteknek jelezhetjük, legyen bár kritikai vizsgálódásuk még egyszer oly mély, tudós és szellemdus is.!!

Ugy tetszik nekem, hogy felette tévednem kellene akkor, ha be nem látnám, hogy épen az evangyeliomok ily nemü birálatánál, az ismeretes régi hermeneütikai mondat: „az irást egyedül az irás által kell és lehet megvilágositani“ — figyelembe épen nem vétetett; mert e mondat lelkiismeretes felhasználása és alkalmazása, kétségkivül a legjobb s legcélszerübb gyógyeszköz mindenféle ön-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kénykedő hypothezisek s korlátolt subjektiv kilépések ellenében. Olyszerü phantastikus, költői irás magyarázat, mint a minővel a reform theologia él, a valódi történelmi igazságnak soha de soha nem felel meg!!

Az ujtestamentomi kritika, a theologiai irodalom terén, ma már nagy hatalommá nötte ki magát; és hogy Baur óta az anyagot ehez az u. n. tübingai iskola szolgáltatá, egyáltalában nem lehet kétségbe vonni. De az is tény, hogy épen ezen iskola férfiai azok, a kik egyik vagy másik iratot, melyeket előbb a kánoni könyvek közül kiméletlenül kivetettek, ugyancsak később szép szerével megint befogadták. Az ebionitismus és paulinismus kibékithetetlen ellentétei az őskeresztyénség előállitásában oly nagy szerepet játszottak, hogy aztán csak nem mindent ezen szempontból kelle megitélni, minek következtében aztán, az apostoli iratok megbirálásánál, a legnagyobb historiai igaztalanság követtetett el. Az u. n. apostolok utánni korszakróli beszédmód, minden további érett megfontolás és komolyabb vizsgálódás nélkül használtatott fel egyes majmolni szerető kritikusok által; mert én részemről legalább erősen meg vagyok győződve, hogy a negativ kritika a bibliai theologia terén soha sem nyert volna oly nagy tért magának, ha e biráló urak már előbb — a nélkül, hogy vizsgálódások közepette ez eredményre juthattak volna — el nem határozták volna, hogy ez vagy amaz apostoli iratnak okvetetlen hamisnak kell lenni.

Ezek azok, a miket röviden az ujtestamentomi kritika jelenlegi állására vonatkozólag jónak láttam elmondani. Itéljen már most a józan s elfogulatlan biráló s aztán bizonyosan befogja látni a reform theologia önkénykedő eljárásait az ujszövetségi iratokat illetőleg. Szabad legyen még itt egyet felemlitenem. Mint már fentebb is érintém a negativ vagy reform theologia támadása, az ujszövetségi iratok közt, leginkább a János evangyelioma ellen intéztetett s jelenleg is intéztetik; anyivalinkább örvend aztán lelkünk, ha látjuk, hogy az ellenpárt sem nézi tétlenül, összetett kezekkel, e romboló birá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lati irányt s mély, alapos és tudományos készültséggel éles, és meggyőző kritikával mutatja ki a negativ kritika tévedéseit, mint p. Ewald, van Oostersee utrechti, Riggenbach báseli theologiai tanárok; nem különben Godet,*) Ritschl és sok más kitünő bajnokai az evangyeliomnak; különösen pedig épen napjainkban Keim és Scholten ellené ben Leuscher.**) (The best methods of counteracting modern Infidelity, New-Jork, Herper and Brother 1873.)

Márk Ferenc.

V.

A budai zsinat jegyzökönyve.

(Folytatás.)

Hatodik ülés, mindszent havának 3-ik napján.

Méltóságos R. Sz. B. gróf Teleki József ur, ezen ülésben a gyülekezet kormányát átvevén, legelöször is a jegyzökönyvből a közelebb mult ülés dolgainak leirása elolvastatott, és helybenhagyatott.

Annakutánna, hogy az 5 elegyes deputatiók munkái a zsinat ülésében egymásután vizsgálóra vétethessenek, rendeltetett, hogy azok a nyert engedelemnél fogva Pesten az M. kir. Törvényes Tábla épületinél, a prókátorok szobájában reggeli 8 órától fogva 12-ig, és délután 3 órától fogva 6-ig, minden zsinati követeknek iró-deákjai által mindennap irattassanak, hogy e szerint a zsinat tagjai azon munkát elöre megolvas-

---

*) Godet kitünő müvének, melyet János evangyelioma felett irt, cime következő: „Prüfung der wichtigsten kritischen Streitfragen unserer Tage über das vierte Evangelium von F. Godet, Pfarrer in Neuchatel. Aus dem Französischen übersetzt v. S. C. Wirz Pfarrer in Wildberg (Kant. Zurich) nebst einem Vorwort v. J. Riggenbach Prof. der Theologie in Basel Zürich, Verlag v. Carl Meyer 1866. Melegen ajánljuk e müvet mindazok figyelmébe, kik a negativ theologia tévedéseit, az ujtestamentomi iratok megitélését illetőleg, még világosabban belátni akarják.

**) Das Evangelium St. Johannis und seine neuesten Widersacher. 1873.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hassák, és iránta való gondolataikat rendbe szedhessék, mely dolgoknak e szerint való végbevitele az elegyes deputatiók jegyzöire bizatott.

Mivel pedig a Felsöbbség elrendelése iránt való deputatio munkája immár sokaknak le is volt irva, ezért a m. elölülö gróf urnak vezérlése szerint, azon munka közönségesen olvastatni kezdett, és a maga szakaszai szerint vizsgálás alá vétetvén, ugy a mint itt az I betü alatt ide ragasztatik, részszerint helybenhagyatott, részszerint változást vagyis igazitást szenvedett. Ezen igazitások is az J. betü alatt az oldaljegyzésekben ki vannak téve.

A munka olvasása alatt többek között az is hozódván elö, hogy ezen egész munkában, sehol semmi emlékezet nincs arról, hogy a mi magyarországi ekklézsiáink, eddig minemü formában igazgattattak légyen, mely miatt, ha a munka kinyom tattatván, külsö országokra is kiterjedne, oda való hitünknek sorsosi rólunk rosz itéletbe jöhetnének; ennek azért eltávoztatására, most elöre végeztetett, hogy mikor a tökélletességre ment, és Felséges urunk által is helybenhagyott munka ki fog nyomtattatni; akkor annak egy elöljáró beszéd elibe tétetvén, abba mondattassék meg, hogy a mi ekklézsiáink eddig is, majdnem csak épen azon módon igazgattattak, amint a mostani ekklézsiáink Törvényeiben elö számláltatik, és ezeket most csak azon okon adjuk némely változásokkal elö, hogy ekklézsiáinknak, és vallásunknak külsö szabadsága, az ország törvénye által is helyreállittatván, ezen ekklézsiai törvényeinket igazságot szerető Felséges Fejedelmünk által is megerösittetni kivánjuk. Továbbá

Hogy a deputatiok munkájának vizsgálása közben teendö változások az ágostai vallástételt követö zsinatnak, rövid uton tudtára érhessenek, végeztetett, hogy minden ülésben teendö változásokat, az elölülö méltóságos urak délután egymással közöljék, ezek közül pedig kiki a kormánya alatt levö zsinatnak által adja.

Végre rendeltetett az is, hogy a mi a deputatiók munkájából egy ülésben megállittatik, azt azon nap délután, a deputa-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tiók jegyzői kánonba, vagyis ekklézsiai törvénybe foglalják, hogy a következő napi ülésben ezek is közönséges helyen felolvastathassanak; — melylyel az ülés eloszlott.

Hetedik ülés. Mindszent havának 4-ik napján.

Mgos. elölülő R. Sz. B. gróf Széki Teleki József ur ezen ülést a mult ülés jegyzőkönyvének felolvasásától kezdetvén, az egészen helybenhagyatott.

Melynek végzésével midőn a tisztelt elölülő gróf ur a Felsőbbség elrendelése iránt való deputatio munkájának tegnap félbeszakasztott olvasását továbbfolytatni rendelte volna, minekelőtte az elkezdődnék, az egyházi rendnek egyik tagja által hosszasan kezdetett az mutogattatni, hogy az egyházi igazgató székeken, nem csak a tudományt, és isteni tiszteletbeli szokásokat, hanem az egyházi fenyitéket illető dolgokban is az elölülés a belső rendet illetné: de ezen értelem a zsinat mind egyházi, mind külső renden levő tagjai által hibásnak, és vallásunk igazságival, meg nem egyezőnek lenni itéltetvén, közakarattal félrevettetett.

Kezdődött ezután a deputatio munkájának tegnap félbe szakasztott olvasása, mely ezen ülés alatt el is végeztetett. A benne tett változások az J. betü alatt megláttathatnak. Melyeken kivül m. elölülő gróf ezt tartotta meg az elegyes legfelsőbb consistoriális szék elrendeléséhez hozzá tenni szükségesnek lenni:

1) Hogy ámbár ezen legfelsőbb szék a leirt mód szerint mind a két evangéliomi vallástételt követő ekklézsiák dolgait fogja is igazgatni, mivel mind azáltal némelyekben a kettő között valami különbség még felmaradott, azért a különösen egyik vallásra tartozó tudományt és isteni tiszteletbeli szokásokat nézö dolgokban, azon széknek két vallásbeli tagjai külön üléseket tartanának.

2) Hogy ha valamelyik vallástételt követök valamely dolognak elömozditását, magok részéről szükségesnek tartanák, és abban 3 püspökség akarata megegyezend, azt azon felsőszék, annak a vallásnak részéről elömozditani tartozzék, mi-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kor pedig akárminemü dologban a 8 püspökség közül hatan lesznek egyező akaratban, az, az egész elegyes főconsistoriális szék akaratának tartassék. Hozzá adták ehez némelyek ezt is:

3) Hogy azon fő consistoriális szék minden cselekedeteiről, és végzéseiről, a közönséges zsinatnak, a midön kivánni fogja, számot adni tartozzék.

4) Ha pedig a jövendőben tartandó zsinat ezen most állitott fő consistoriális széknek további fentartását szükségtelennek itélné, azt szabadon eltörölhesse, vagy a mint jónak találni fogja, más formába öltöztethesse.

Ugyan a m. elölülő gróf a közönséges zsinatok iránt is abban az értelemben vólt; hogy mivel minden környülállásokat, és történeteket előre ellátni nem lehet, hanem a hozandó törvényeknek lehető hibáit az idő, és a tapasztalás szokta leginkább kivilágositani; azon kivül a legjobb törvények is az idők és környülállások változásával gyakran jobbitást kivánnak, végre a törvényttevő hatalomnak, a törvények megtartására is vigyázni annyival inkább szükség, hogy másként a legjobb rendelések is feledékenységbe mehetnek, arra nézve a zsinatok iránt való szakaszhoz szükségesnek itélné azt is hozzá tenni, hogy minden 10 évben egyszer, vagy ha a szükség kivánná gyakrabban is Felséges királyi engedelem mellett ilyen közönséges zsinat tartassék, és abban a mi rendelések, és igazitások szükségeseknek ismertetni fognak, megtétessenek.

Mindezen hasznos javaslások a zsinat által közönségesen helybenhagyattak, és hogy a deputatio jegyzője által a munkába bele iktattassanak: végeztetett, s ezzel a gyülés eloszlott.

Nyolcadik ülés. Mindszent havának 5-ik napján

A szokott mód szerint a jegyzökönyv legelsőbben elolvastatván, és némely részeiben megjobbittatván,

Mivel az eddig olvasott munkában, egy legfőbb, vagy generalis curátorról is emlékezet tétetik, ennek személye fe-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

löl a végeztetett, hogy a ki ilyen legfőbb curatornak fog, vagy a püspökségek, vagy közönséges zsinat által választatni, az egy különös püspökségnek egyszersmind curatora ne lehessen, hanem ha a választás valamelyik püspökség fő curatorát éri, olyankor a helyett, a püspökség magának más curátort választani tartozzék. Ezután

a m. elölülő gróf ur az egyházi fenyiték iránt való deputatio munkáját rendelte közönségesen olvastatni, melyből a jegyző urak vélekedéséhez képest, egynéhány czikkely a felsőbbség elrendelése iránt való deputatio munkájához hozzá adatott, mint ezeket is az J. betü alatt megláthatni. Maga pedig az egyházi fenyiték iránt való munka, azokkal a változásokkal együtt, melyek benne az ülések alatt ezen t. zsinat által tétettek a K. betü alatt ide ragasztatik.

Emlékezet levén ebben a munkában az ekklézsiák mátriculájáról, hogy ezekben az egyenlőség mindenütt megtartassék, annak formájának kidolgozására, és ezen t. zsinat elibe leendő terjesztésére kineveztettek:

a világiak közzül: T. Szathmáry Király József és Pécsy Imre urak.

Az egyházi rendből: T. püspök Hunyadi Ferencz, Göböl Gáspár uraimék.

Hogy pedig azon változások, melyek a deputatio munkáin, a zsinati ülésekben, a két zsinat által tétetnek, a célba vett egyességhez képest hamarább összeegyeztethessenek, közakarattal végeztetett, hogy az 5 deputatiók jegyzői üljenek össze és a hol a két rendbeli változások csak szóbeli különbséget találnak, azt egyező értelemmel változandó alkalmas szóval tegyék ki, a hol pedig a dologban is különbséget találnak, ott is találjanak módot annak összeegyeztetésében; ugy mindazáltal, hogy a dologban különböző zsinati változásokat, ugy a mint magokban vannak is rendbe szedvén, a t. zsinatnak elibe terjesszék.

Ezen két rendbeli végzést szükségesnek találta a t. zsinat, az ágostai vallástételt követő t. zsinatnak is az egyetértés végett megizenni, mely végre kineveztettek:

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

az egyházi rendből: T. Zsebök és Török István uraimék

a világiakból: T. Domokos Lőrincz, és Kenesey Antal urak.

Kik a felvett követséget rövid idő alatt véghez vivén, jelentették a t. gyülekezetnek, hogy az ágostai vallástételt követő t. zsinat, mindkét rendbeli üzenetet, baráti szeretettel vevén, az iránt való végzését különös követei által fogja ezen t. zsinatnak tudtára adni.

A minthogy meg is érkeztenek nemsokára a dicsért zsinat követei:

a világiakból: T. Káldi és Ujházi urak,

az egyházi rendből: T. Mihaleska ur.

Kik azon t. zsinat barátságának ajánlása mellett jelentették, hogy az innét átvitt üzenetnek mindkét pontjaira azon t. zsinat is nemcsak reá állott, hanem a mátricula formája kidolgozására maga részéről ki is nevezte

a világiakból: T. Jasth és Pongrácz Boldizsár urakat,

az egyházi rendből: t. püspök Szontágh és Ráth Mátyás uraimékat, oly rendeléssel, hogy a részünkről kiküldött személyekkel, egyértelemmel levén, mutattassék ki nékik a t. zsinat által a hely, a hol együvé üljenek és a reájok bizott munkát elvégezzék.

Az időnek megnyeréseért, az 5 deputatio jegyzői ma délután öszveülésöknek helyeül Pesten a vármegyeháza rendeltetett, mint a mely már azonkivül is az ágostai vallástételt követők zsinatja üléseinek át van engedve, a matricula formája kicsinálására rendelt személyek pedig egymásközt elfogják igazitani, hol és mikor üljenek öszve; melylyel a más t. zsinat követei visszamentek.

Az egyházi fenyiték iránt való munka tovább olvastatván, tetszett a t. zsinatnak azt végezni, hogy minden püspökség maga megyéjében tegyen rendelést az iránt, kit és miképpen bocsássanak fel a predikátorok magok ekklézsiáiban a predikáló székben, a mondandó predikatiónak megvizsgálása nélkül, kiket pedig annak elöre való megvizsgálásával. — Mely rendelést az egész megyében közönségessé tevén annak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

megtartására az esperestségek által vigyáztassanak; és itt az ülés eloszlott.

(Folytatása és vége következni fog.)

Közli: **Révész Imre.**

TÁRCA.

1.

A kuruc lázzadásra vonatkozó okmány.

Tanuk kihallgatása, mely Pápán 1674 april 27-kén gróf Eszterházy János győri főkapitány parancsára Nagy Ferenc hadbiró, s Alapi György lovassági parancsnok által teljesittetett.

1. Tudja, látta, vagy bizton hallotta-e a tanú és kitől, hogy a protestáns predikátorok, a közelebb kiütött, s még folyvást duló forradalom egyik főrészesével a lázzító Vitnyédi Istvánnal benső barátságban, egyetértés- s levelezésben állottak, s állanának ma is?

2. Tudja-e, hogy nevezett lelkészek, a gondjuk s szellemi felügyeletök alatt levő hiveiket anyira megnyerték a mozgalomnak, hogy azokat tetszésök szerint arra birhatták, amit ők a mozgalom érdekében üdvösnek hittek és hisznek?

3. Tudja-e, hogy ezen lelkészek egyházi szószékeikben katholikus polgártársaikat bálványimádóknak, pápista kutyáknak, s a hazából kiirtandóknak csufolván, s vakmerően bélyegezvén, hiveiket a közbéke és keresztyénszeretet egységétől elidegenitni törekedtek.

4. Tudja-e, hogy nevezett lelkészek a fejedelem és törvény által anyira tilalmazott gyűléseket tartottak, sőt eszközül s tényezőül szolgáltak abban, hogy a közelmultban egyes katholikus templomok s paplakok, például a hollósi, a luthranus és kálvinista lakosok által ellenséges indulattal megtámadtattak, kiraboltattak, s megfertőztettek, — egyes egyházi személyek pedig elfogattak, bebörtönöztettek, megcsonkittattak, sőt kegyetlenül kivégeztettek?

5. Tudja-e, hogy ezen lelkészek, a hatóságilag kárhoztatott lázzadókat örömmel fogadva, s velök szövetkezve, a községet fölkelésre buzditották, s a forradalom ügyét pénzsegély, élelem, menhely, fuvar, s minden hatalmokban állott eszközökkel előmozditották, s jelenleg is támogatják?

6. Tudja-e, hol bujkálnak vagy tartózkodnak az ily pártütő lelkészek, s kik azoknak e vidéken pártfogóik, védőik s rejtegetőik?

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

7. Tudja-e, hogy a nevezett lelkészek menyire iparkodtak titkon és nyiltan a felügyeletök alatti népet s nemességet a töröknek fizetendő adó üdvös voltáról meggyőzni, s azt a fizetésre rábirni?

8. Tudja-e, hogy a többször nevezett lelkészek házuknál s a templomokban több számüzött pártütőt rejtegettek, sőt a felkelők és a törökcsapatok szerencsés előnyomulása, valamint az igért, s reménylett segély elérkezéseért nyilvános templomi könyörgést rendeztek?

9. Tudja-e, hogy Sopron, Kőszegh, Ruszt, királyi s egyéb más cimü városok, a pártütésbeni részvétökért elitélt s száműzött lelkészeket kebelökbe fogadták, s azokat jelenleg is tartják, védik, s támogatják?

10. Ezen lelkészeknek a fönnebbi pontokban elősorolt vétkeik s merényletökön kivül, mit tud, látott vagy hallott tanú azoknak a zendülők, szövetségesek, összeesküdtek, bel- és külellenséggeli viszonyáról, a közbékét s biztonságot, valamint az ország tekintélyét s a fejedelem méltóságát sértő s veszélyeztető beszédeik s tetteikről?

11. Van-e tudomása arról, hogy a lelkészek s egyes városok polgárai a mozgalom érdekében, segély vagy közremunkálás eszközlése végett, a szomszéd Erdély s Törökországhoz, vagy más országok nem katholikus fejedelmeihez követséget vállaltak, vagy a menesztett követséget pénzzel segitették?

12. Emlékszik-e tanú arra, hogy a két hónappal elébb e városban nemes Józsa István által véghezvitt vizsgálat alkalmával ő is kikérdeztetett, s ha igen, emlékszik-e, hogy akkor mostani vallomásával összhangzólag nyilatkozott?

---

1. Simunchich Endre a pápai őrségben a gyalogság vajdája, mintegy 43 éves, megeskettetvén s kikérdeztetvén igy vallott: Közhirből hallottam, de a személyt megnevezni nem tudom, hogy nehány pápai kálvinista többizben mondogatta, hogy ha vallásukat itt helyben szabadon nem gyakorolhatják, eleg tág számukra a török birodalom, — a multkori vizsgálat után láttam itt Pápán barbacsi plebános ur kezeiben Vitnyédi István levelét, s olvastam abból, menyire lelkesité fölkelésre a lelkészeket, — s azt is tudom, hogy az itteni kálvinisták a fölkelők közeledése hirére mintegy örömre gerjedtek.

2. Pap Endre polgár, s börtönőr vallomása: Miként a multkor, most is jólélekkel vallom, hogy az itteni kálvinisták saját iskolájokban gyakran összejőnek most kisebb majd nagyobb számmal, de összejövetelök célja előttem ismeretlen.

3. Nemes Bosnyák István itteni lakos vallomása: A kálvinisták gyakori összejövetelök célja kizárólag a vallásügy, — jelesen afelett tanácskoznak, kik küldessenek s mily tartalmu folyamodványnyal a Fel-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

séghez, az ország parancsnokaihoz s gróf Eszterházy József földesurhoz?

4. Bánóczky György itteni polgár vallomása: mint multkor, most is vallom, hogy én Vitnyédi Istvánt nem ismerem, de többektől hallottam, hogy jeles ügyvéd, — tudom, hogy az itteni kálvinista egyház előljárói mostanában többször tartottak gyülést, pénzgyüjtés s egyéb tárgyakban, én azonban mint szegénysorsu ember a templomi könyörgés végeztével dolgom után láttam.

5. Ambrus csizmadia vallomása: én ugyan Józsa István által kikérdeztettem, de kénytelen vagyok kijelenteni, hogy azt, mi rólam annak iratában előfordul nem vallottam, s hihetőleg e téves bejegyzés oka az, hogy én katholikus lévén a kálvinisták templomába nem járok, azok pedig velünk katholikusokkal másutt szóba sem állanak.

6. Szabó Péter a pápai őrség lovasa igy vall: nem emlékezem, hogy valaha Vitnyédit láttam, valamint arra sem, hogy e város lakosai valaha a zendülőknek pénzt gyüjtöttek vagy küldöttek volna.

7. Kőrösi Ferenc, veszprémmegyei ülnök vallomása: én a mult vizsgálat kérdőpontjait egyenként elolvastam, s azokra feleltem is, — tagadom mégis, hogy én oda nyilatkoztam, mintha a lelkészek Vitnyédivel szövetkeztek volna, vallom továbbá, hogy én Józsa jegyzéseit olvasni akarván, mielőtt kezembe vehettem, azokban három törlést tett, bizonyosan nem hiven jegyezvén vallomásomat.

8. Varga Mihály pápai polgár vallomása: a Vitnyédiféle lázzadásról csupán anyit tudok, hogy ezelőtt nehány évvel ily csapat a pápai iskolát meglátogatta, — tudom, hogy a kálvinisták magok közt gyülést tartottak, s káromolták a katholikusokat lelkészeik üldözéseért, — nem hallottam, hogy a pártosok jövetelén örömüket fejezték ki, de hiszem, örülnének, ha templomukat visszanyerhetnék.

9. Nemes Borbély István vallomása: ezelőtt három vagy négy évvel a céhgyülésben azt inditványoztam, hogy a társaság pénzén egy értékes zászló vétessék, miután minden más céhnek van ilyen: inditványomra egy borbély e gúnyos szavakkal felelt: nem sokára városunkban anyi zászló lesz, hogy szemed s szád nyitva marad, — tudom, s láttam, hogy a pápai kálvinisták fegyveresen mentek az iskolába, s hallottam, hogy ott fegyvereket tartanak, de mi célból? nem tudom.

10. Németh Mihály az itteni őrségben lovas, igy nyilatkozott: tagadom, hogy az előbbi vizsgálat alkalmával bárki ellen fenyegető szókat mondottam volna, — de igenis két vagy harmadfél évvel ezelőtt Vizközi Istvánnak jelenleg is életben levő feleségétől hallottam, hogy a katholikus anyák s gyermekeik iszonyu lármát csinálva, zajongtak a kálvinisták ellen.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

11. Zsidai János közvitéz az itteni gyalogságnál igy vallott: több helyütt hallottam, hogy a lelkészek ily elkeseredett üldözését mi okozza, — valamint azt is, hogy a kálvinisták által a katholikusok bálványimádóknak s kutyáknak csufoltatnak, de urát adni nem tudom, mivel ők a katholikusokkal semmi titkukat nem közlik, s azt csak magukban tartják.

12. Csuzi Pál az itteni őrség alkapitányának vallomása: nem tudom, de sokszor hallottam, hogy az evangelikusok Vitnyédi iránt lelkesültek, — tudom, hogy a kalvinisták lelkészeik szavára hallgatnak, de hogy azoknak föltétlenül engedelmeskednének, nem hiszem, — hallottam a helybeli plébánustól, hogy a kálvinisták folyvást guny- s megvetéssel nyilatkoznak a katholikusokról, — tudom, hogy az itteni kálvinisták elfoglalt templomukat visszanyervén abból a plébánost kiüzték, de a templom a katholikusok által ismét visszafoglaltatott, mely munkában én is részt vettem, – tudom, hogy három évvel előbb megfordult városunkban egy sánta ember, s miután gyanu támadt ellene, elfogatását rendeltem, de szagot kapván, kereket oldott, — láttam plébánusunk kezeiben a tüzesitett kötelet, melyet a kálvinisták vetettek be lakszobájába, de a tettest kipuhatolni nem tudtuk.

13. Hodosi Mihály az itteni várőrségben lovas igy nyilatkozott: hallottam Csanak Pál, Szőllősi István, s Csabi Gergelytől, kik előtt a takácsi lelkész állitotta, hogy ha a kálvinisták sehonnan sem kapnak segélyt, megkapják azt a töröktől, mely nyilatkozatért ezek a lelkészt veréssel fenyegették; — de hogy a veszprémi s pápai kálvinisták a fölkelőknek nagy pénzösszeget küldöttek, ezt nem tudván nem állitottam s most sem állitom.

14. Fark Erzsébet, Fejér Mihály itteni ágyúöntő neje vallja: hallottam Lakatgyártó Márton inasától, hogy gazdája birtokában nevezetes irományok volnának, de azok tartalmáról mitsem tudok.

15. Szachsz János pápai polgár vallomása: a közelebbi vizsgálatban rólam az iratott, hogy én felső magyarország ide küldött követeit láttam: én ezt nem mondhattam, nem lévén az ügyről pozitiv tudomásom.

16. Horváth Mihály itteni alparancsnok vallomása: nincs tudomásom a kálvinistáknak a felkelőkhözi viszonyáról, miután ők a titkot hiven őrzik, — hallottam, hogy a kálvinisták esengve várják az erdélyi fejedelem közelgését, – hallottam, Szalontai lelkész urtól, hogy ő a fejedelem lakadalmakor Bécsben s Grácban is megfordult, mi célból? nem tudom.

17. Podári István vallomása: hallottam egyik s másik kálvinistától, hogy a katholikusok képeket s bálványokat imádnak, — hallottam Somogyi Miklós pápai parancsnok nejétől, hogy a fölkelők szaporodnak,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

de hogy ez eseménynek a kálvinisták ujongva örülnének, nem tudom, — valamint azt sem, hogy a plébánusok kiüzéséről szólottak volna.

18. Furdicz Miklós veszprémmegyei ülnök vallomása: Sopronban tanulván jól tudom, hogy a protestáns lelkészek Vitnyédivel benső meghitt viszonyban állottak, de hogy e viszony jelenleg fenáll-e? nem tudom, — jól tudom hogy a kálvinista-hivek anyira ragaszkodnak lelkészeikhez, hogy — saját nyilatkozatuk szerint — készek azokat vérökkel is oltalmazni, jelen voltam a lelkészek asszonyfai gyülésén s emlékszem, hogy életben maradásukért Istenhez mily buzgón imádkoztak, — hallottam nemcsak a lelkészektől, de másoktól is, menyire örültek az erdélyi fejedelem utrakeltén, — hallottam ajkaikról az öröm e nyilatkozatát: majd meglátjuk most, hol kaphatják meg magokat a katholikusok, valamint ily fenyegetést is: a protestáns lelkészek méltatlan üldözése miatt nehány plebánust kiirtand a fölkelők haragja, — hallottam, de nem láttam, hogy Erdélyből egy sánta ember járt vidékünkön a helyzet, s vidék kikémlelése végett.

19. Érsek Márton a pápai várőrség egyik lovassági vajdája a vizsgálat alkalmával hon nem levén Győrött kérdeztetett ki, s következőleg nyilatkozott: Vitnyédiről csak anyit tudok, hogy az soproni házát árulta, és hogy többször utazott felső magyarországra, jelesen Eperjesre, — a kérdésre: honnan nyerik a lelkészek a sok pénzt, s a menekülők a menhelyet s szives fogadtatást? felelem: a pénzt kapják hiveiktől, kik szolgálatukat igénybe veszik, s a menhelyet embertársaiknál, miként tudom, hogy Pápán két ily lelkész Dopsa Mihály katonánál hált, — hallottam továbbá, hogy két lelkész, kik közül egyik veszprémi, a másik pápai, számüzettek, de bizonyost nem tudok.

A pápai reform. egyház levéltárában létező eredeti latin szöveg után, kivonatilag közli:

Lisskay József.

2.

Zápolya János zálogba adja Debrecen városát Enyingi Török Bálintnak. Várad. 1536. Szeptember 30.

Nos Joannes Dei Gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis, Quandoquidem Fidelis Noster Magnificus Valentinus Thewrewk de Eningh in sinum Nostrae Clementiae rediit, vitaque sua durante Nobis fideliter et constanter servire promisit; ideo Nos quoque Gratia et Libertate nostra Regia ipsum prosequi cupientes, ut eo fer-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ventius Nobis de caetero studeat famulari, totale Oppidum Nostrum Döbröczen simul cum universis villis et proediis nunc ad ipsum Oppidum pertinentibus, in Comitatu Bihariensi, et de Szaboltz habitis et existentibus, pariter cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis, quibuslibet terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, rubetis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis, et eorum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum, proventuumque suorum ordinariis integritatibus, et quovis nominis vocabulo vocitatis, ad hujusmodi Oppidum Nostrum, Villasque et praedia pro nunc de Jure pertinentibus et pertinere debentibus, memorato Valentino Thewrewk pro sedecim millium florenorum summa titulo pignoris, intra tempus redemptionis ejusdem, et earundem, duximus inscribenda et obliganda, imo inscribimus et obligamus talimodo, talique sub conditione, ut idem Oppidum, pertinentiasque suas, ac Inhabitatores ejusdem et earundem in suis antiquis Libertatibus — — — — — praeterea, dum et quandocunque temporis in Processu nos vel successores nostri dictum Oppidum Nostrum Döbröczen a praefato Valentino Thewrewk, aut haeredibus suis redimere, rehabereque voluerimus, aut voluerint, extunc idem Valentinus, vel ipso interim ab hac luce (quod Deus avertat) decedente, haeredesque id ipsum Oppidum cum annotatis villis et proediis — rehabitâ primum praenarrata sedecim millium florenorum summa, — nobis aut Successoribus nostris quiete et pacifice remittere et resignare debeat, ac teneatur. Assumpsimus nihilominus praelibatum Valentinum Thewrewk, suosque haeredes universos in pacifico Dominio annotati Oppidiet villarum, ac praediorum, pro nunc ut profertur, ad idem Oppidum pertinentium, intra tempus redemptionis contra quoslibet legitimos Impetitores, Causidicosque et Actores tueri, protegere et conservare propriis nostris, et Successorum Nostrorum laboribus et expensis. Harum Nostrarum vigore et testimonio Litterarum. Datum Varadini secundo die festi Beati Michaelis Archangeli, anno Domini Millessimo quingentesimo trigesimo sexto. (L. S.) Joannes Rex, m. p.

Egyházi krónika.

Németország: A protestáns egylet haldoklása. — Egypár adat Berlin egyházi statisztikájából.

A Stuttgárdban megjelenő s évtizedek ólta nagy elterjedésnek örvendő Christenbote, folyó évi julius 26-diki számában ezt irja a többek közt: „Az evangelikus egyház kebeléből mint figyelemre méltó jelenséget jegyezhetjük föl, a protestáns egylet teljes felbomlását. Hogy ezen egyletnek semmi haszna, hogy nem épit, hanem csak rombol, arról máz régolta meg vagyunk győződve; üres templomai,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

a theologiai fakultás nagyon gyér látogattatása Heidelbergben, a protestáns egylet védvárában; az egylet évi gyüléseinek hanyatlása, a keresztyéni szeretet s a belmissio munkamezejéni teljes tehetetlensége, — ezek minden elfogulatlan ember előtt hirdethették már, hogy az egylet nyomorék szülött volt. Legközelebb azonban, magok az egylet főnökei is kétségbeestek ügyök felől" stb. stb. Ily értelemmel szól az ügyről a Neue evang. Kirchenzeitung is, megjegyezvén, hogy a feloszlatandó egylet helyett szabadelvü egyházalkotmányi társulat s tudományos theologiai egylet lenne keletkezőben. Hogy mindezekben menyi lesz a tényleges igazság, azt a Wiesbadenben folyó évi szeptember végén tartandó egyleti főgyülés meg fogja mutatni.

Berlinben a legujabb adatok szerént az evangelikus államegyházhoz tartozó lélek van 800,000, ezek 48 parókhiát alkotnak, ideértve 12 intézeti parókhiát is; templom van 36, kápolna 26, 115 lelkészszel, illetőleg segédlelkészszel és mintegy 50,000 ülőhelylyel. Egy-egy lelkészre majdnem 7000, egy gyülekezetre majdnem 17,000 lélek esnék átlag; ámde van olyan gyülekezet, — a Thomasgemeinde — amelyben 80,000 lélek van, egy templommal, egy kápolnával, 3 rendes és 3 segédlelkészszel. Vannak még gyülekezetek 50—40, 20—30 ezerlélekkel stb. E helyzetet méltán nevezi a Neue evang. Kirchenzeitung is oly szörnyü helyzetnek, amelyen uj templomok épitése által minélelőbb segitni kell. Az angol államegyház a jelen században 4100 uj templomot épitett; az utóbbi időkben minden évben 120-t. Északamerikában a Berlinnel egyenlő evangelikus népességü városokban 3—400 evangelikus templom van. Tanulhatnának ebből a nagy népességü magyar ref. gyülekezetek is!

Helvétzia. Egyházi társulatok évi gyülései Genfben s Bazelben. — Leselkedő modern papok. — A tanitók és a theologia. — Hyacinth atya.

A ref. egyház felett kegyuri hatalmat s jogot gyakorló kántonok államhatóságai, jelenkori szertelen zsarnokságuknál fogva, maholnap összevissza gázolják s tiporják a helvét ref. egyházi életnek egykor oly szép és gazdag mezejét. Annál jobban esik tehát látni a keresztyén élet azon erőteljes lüktetését, mely az államtól független szabad egyházi társulatokban mutatkozik. Az ily társulatok évi ülései Genfben junius 16-án kezdődtek. A vasárnap megünneplésének társulata szép előhaladásnak örvend. Sikerült a szövetségi alkotmány tervezetébe felvétetni egy pontot, mely biztositja a vasárnap megszentelését. A vasuti, távirdai és postai tisztviselők előterjesztése folytán azonban, előbb a szomszéd államokkal fognak az ügyben lehető megállapodásra jutni. Addig is azonban már több százakra menő épitőmesterek kereskedők, iparosok, munkások ünnepélyesen kötelezték magukat a vasárnap megülésére.

A szétszórva lévő kisebb evangelikus gyülekezeteket segélyező egylet Franciaországban, Savoyaban, Algirban templomok és iskolák épitése, lelkészek s tanitók fizetése által mozditotta elő az evangyéliom ügyét. — A misszio egylet, Persiára és Szenegalra is kiterjeszté működését. — Az evangyeliomi egylet, mely élőszóval s nyomtatványban terjeszti a franciák közt az evangyéliom ügyét,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

szinte szép előhaladásnak örvendhetett. Theologiai főiskolája Genfben, melyben a világhirü Merle d' Aubigné is tanárkodott, némi anyagi szükséggel küzdve is, folytonosan virágzik s erősbül.

A bázeli társulatok ünnepélyes ülései, melyek junius 29-től julius 2-dikáig tartatának, miként máskor, ugy most is nagyszerüek valának. A segély egylet gyülésén, a nemrég elhunyt Hagenbach elnöki székét, Güder berni dékán foglalta el, lelkes beszéddel nyitván meg az ülést. Az egylet a mult évben 32,000 frankot osztott ki. A mi magyarhoni állapotainkat Márk Ferencz derék ifju lelkészjelöltünk egy külön előadásban rajzolta. A csehországi evang. egyházak s iskolák nyommasztó helyzetéről Szalatnay ottani lelkész tartott előadást stb. — A biblia terjesztő társulat ülésén különösen megjegyeztetett, hogy Elzászban és Zürich kántonban nem igen kell a biblia, de annál nagyobbszerü terjedése volt annak Európán kivül több pogány népek között. — Izráel barátainak egylete vagyis az izraelitákat téritő társulat különös örömmel fogadta az Abessziniából épen haza érkezett Flad misszionarius értesitéseit a keresztyénségnek ottani hatalmas terjedéséről. — A missziói társulat müködésének eredményei a legnagyobbszerüek valának. Josenhans, a társulat derék inspectora, több mint két óráig tartott tüzetes beszédében rajzolta a bazeli missziotársulat száznál több állomásainak jelenlegi helyzetét. Chinában, Indiában, Afrikában folyvást győzelmesen terjed az evangyéliom e misszio zászlója alatt. Különösen emelte e társulat ülésének magasztos hangulatát és ünnepélyességét két oly misszionariusnak — Ramseyer és Kühne — jelenléte, akik az aschantiak között többször halálos vészben forogtak, fogságra jutottak, de abból csudálatosan megszabadultak. — Sajnáljuk, hogy a bázeli ünnepélyeket terjedelmesebben nem rajzolhatjuk. Az ezekről kézirat gyanánt kinyomott hivatalos tudósitás: Bericht über die religiösen Jahresfeste in Basel vom 29. Juni bis 2. Juli 1874, — nagy 4-edrétben 67 lapra terjed.

Az ily lélekemelő szép vonások mellett tünnek fel Helvétziából gyászosok és sötétek is, éspedig nem kevés számmal. Az egyetértésnek, testvéri bizalomnak és benső békességnek vége van. A keresztyénség és protestantizmus pozitiv alapjait megtagadó s az épen uralomra jutott politikai pártok szolgálatában álló modernek érdeme ez, akik között, hogy milyen jellemü papok is találkoznak, mutatja a többek közt, hogy amint a Reformirte Kirchenzeitung irja, ha egy hivő lelkész csak pár hétre is elhagyja gyülekezetét s a leghatározottabban gondoskodott is afelől, hogy helyette a szolgálatot valamelyik rokonelvü tiszttársa végezze a szomszédságból: mindez nem ér semmit, mert a szomszéd modern lelkész atyafi, mint hü és bősz farkashoz illik, leselkedik a nyájra s kávéházi és korcsmai klubbok által csakhamar kiviszi, hogy ő hivatik meg vendégszereplésre a kor szinvonalán álló izgága emberek által, mert az egyházias érzelmü mérsékelt emberek szeretnek az ily üzelmek elől itt is félrevonulni. A modern szónok fellépésével tüstént el vannak hintve a visszavonás magvai s a haza térő rendes lelkész rendesen uj eget és uj földet talál, de amelyben aztán nem az igazság, hanem valami más lakozik.

A Schweizerische Lehrerzeitung egyik közelebbi száma nagy helyesléssel fejtegeti valamelyik csekély német iró következő tételét: „a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

paedagogika a természetes embert szereti, a theologia pedig megveti azt; a paedagogika ezt irja zászlójára: természetszerüleg! a theologia transscendentalis nevelési eszközöket használ; a paedagogika az embert előfeltétel nélkül tekinti, a theologia pedig gyökerestől megromlottnak s a sátán hatalma alatt állónak tekinti őt stb. stb. Mindezeket az egyáltalában nem orthodox „Volksblatt für die reformirte Kirche der Schweitz" aug. 8-diki száma keményen torkára veri a nevezett tanitói lapnak, amelyben ugymond, mélységes tudatlansággal és egyház elleni vakdühösséggel teljes, legvastagabb fogalomzavar szokott uralkodni. — Mindezek szolgáljanak némi bizonyságul arra nézve, hogy Helvétziában sem mind arany ami fénylik és hogy ott kivált napjainkban, nagyon sok roszszal van keverve a jó. Mindezt, magok a mérsékeltebb helvét egyházi lapok is őszintén elösmerék, sőt immár még Lang is panaszkodik a munkás osztályok nyers istentagadása és nihilizmusa ellen s azt mondja, hogy ezek már ő bennök, t. i. Langékba sem biznak. Igen számos ily vonásokat emlithetnénk még fel. A mai helvétziai állapotok dicsérgetésével tehát nem kell nagyon messze kiereszkedni.

A Helvétziában most mindenfelé csapongó pártviszály elboritotta a genfi ó-katholikus gyülekezetet is. A konzervativek és korlátlan liberalisok között oly pontra hágott a versengés, hogy a világhirü Hyacinth atya, ki a konzervativekkel tartott, miután a béke helyreállitásában minden erőfeszitése sikertelen volt, hivataláról lemondott.

Franciaország. Pressensé gyülölete a poroszok ellen. — A protestánsok kedvezőtlen jogi helyzete. — Pompás bucsujárások; türelmetlenség, — A ref. egyház benső helyzete. —

A világhirü derék tudós párisi református lelkész Pressensé a közelebbi időkben egy müvet bocsátott közre: La liberté religieuse en Europe depuis 1870, par E. de Pressense. Paris. Sandoz et Fischbacher. 1874. 450 l. A különben tisztelt nevü szerző e müben is kétségtelen jelét adja a poroszok iránti tulzó és szenvedélyes gyülöletének. Nemcsak az osztrákokat de magát a pápát is nagy tisztelettel magasztalja, mig a poroszoknak minden vallás és iskolaügyi törvényeit és intézményeit szertelenül ócsárolja. Ennek oka pedig nem más, mint a poroszok hadi győzelme.

Méltán veti pedig szemére Pessensenek a Neue evang. Kirchenzeitung, hogy már magának a francia protestantizmusnak elnyomott helyzete más hangulatra birhatná őt. A francia protestáns katonának folyvást diszben kell kisérni a pápista processiókat, s a misén letérdepelnie. Egy törvényjavaslatnak, mely épen Pr.-tól eredt s e helyzetet a lelkiösmeret szabadság érdekében meg akará változtatni, a parlamentben meg kellett buknia éspedig nem sokkal ezelőtt.

A protestáns vándor könyvkereskedések és vallásügyi gyülések a politikai hatóságok által rendszerént betiltatnak. A minap egy már őszszegyült vallásos értekezletet csupán azon feltét alatt engedett volna a politikai hatóság megtartatni, ha az elnök lelkész bebizonyitja, hogy a jelenlevők mind született protestánsok!

Van Franciaországnak egy okos törvénye, amely azt tartaná, hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

oly helyeken, ahol különböző vallásu lakosok vannak, a római katholikusoknak sem szabad az utcákon, piacokon s más közhelyeken processiózni. Most e törvényt figyelembe sem veszik már, sőt egész kihivó merészséggel tartatnak a járdalatok. Nem régen Ellboeuf-ben egy ifju angol utas egy ily processio mellett haladván el, épen a vasuti állomásfelé, kalapját fejéből kiüté a polgármester, mert tiszteletből le nem vette azt. — Az ujabbkori szent helyekre való bucsújárásoknak, összekötve ahol csak lehet kéjvonatokkal, banquettekkel stb. szertelen nagy divatjok van. Jőnek vendégek Angliából, Belgiumból, Hollandiából, Németországból sőt még Amerikából is. A minap Msgr de Segur egy bucsujárási toasztjában különösen magasztalta Amerikát mint az egyház legifjabb leányát; de a legkedvesebb mégis Franciaország, mely a legujabb időkben egészen megtért, szereti is őt a szent szüz nagyon, mert hogy ha valahol megakar jelenni, evégre rendszerént Franciaországot választja stb.

A reformált egyház kebelében semmi érdekesebb ujabb mozzanat nincs. A zsinati végzemények a modernek minden erőlködései mellett is életbe fognak lépni, s a zsinati végrehajtó bizottság kérlelhetetlenül megsemmisiti mindazon presbyterválasztásokat, amelyek nem a zsinati határozat szerént történtek. Nem csekély érdekü dolog jelenleg az is, hogy Franciaországnak két uj minisztere, t. i. Chabaud Latour és Bodet a református hitfelekezet tagja, éspedig mindkettő az orthodox irányzat hive, akik a zsinati végzemények teljes életbeléptetésének elszánt barátai. Különben eddigelé 500 presbyterium közül csak 150 protestált a zsinati végzemények ellen; ezek is hihetően megadják magokat, mihelyt látni fogják, hogy az ügyet a vallás, törvény és rend hivei egészen komolyan veszik.

Skótzia: Egyházak népessége. — Lelkészválasztás. — Presbyteriumok egyesülése. Egyházi jövedelmek; lelkészi fizetés stb.

A skót ref. egyházak jelen évi zsinataiból a következő eredményeket emlitjük fel: Skótziában a különböző felekezeteknél a lelkekszáma jelenleg igy áll:

A skót presbyterian államegyházban van	679,488	lélek.
A szabad egyházban — — — —	272,104	—
Az egyesült presbyterian egyházban —	106,134	—
A többi presbyterián községekben —	48,522	—
A skót episkopál egyházban — —	21,152	—
A római katholikus egyházban — —	86,708	—
Különféle vegyes szektákban — —	49,275	—
Egyik felekezethez sem tartozik —	91,707	lélek.

Az államegyháznak Mr. Baird félmillió font sterlinget, tehát több mint 5 millió osztr. forintot adott ajándokul; magok a tagok önkéntes adakozás utján 278,488 font sterlinggel segitették a mult évben az államegyházat. Itt a közvélemény szivesen fogadja az állam pátronátusának megszüntetésére vonatkozó uj törvényt, azon módositással, hogy a kommunikáló nők is tényleges szavazattal birjanak a lelkészválasztásnál. Ezen egyházban, valamint a többiekben is a skótoknál épen nem mutatkozik valami élénk rokonszenv az amerikai presbyteriánok egyesülési terve iránt.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A szabad egyház zsinata ünnepélyes helyeslését és igazolását mondá ki, a két amerikai lelkész által felköltött vallásos ébredés felett, melynek áldásait azonban, csak a rendes templombajárók és ezek között is kiválóan az ifjak érezték. — Az évi egyházi gyüjtelék 142,112 font sterling volt. 826 lelkész huzta a fizetés minimumát, 150 fontot, azaz több mint 1500 osztr. forintot, mintegy 600 lelkész pedig ennél magasabbat. A következő évben a lelkészi fizetés minimuma általában 200 fontra, tehát több mint 2000 osztr. forintra fog emeltetni!

Északamerika: A presbyterianusok nagyszerü mozgalmai. — Segély az evang. szövetség mult évi nagygyüléséről hazautaztokban hajótörést szenvedett s elhalt lelkészek özvegyei s árvái számára. — Nők emancipatiója.

Folyó évi junius elején tartatott az északamerikai presbyterianusok nagyszerü évi zsinata St. Louisban. Dr. Crosby elnöklete alatt. A zsinati tagok száma 500 volt. — 160 évvel ezelőtt azaz 1710-ben még, az egész Északamerikában csak 7 azaz hét presbyterianus pap volt 12 templommal mindöszve. A hét lelkész még egy ifju lelkészt kért Angliából, hogy az, az uj telepeken szétszórva lévő hitfeleket látogathassa. Jelenleg van a presbyterianusoknak 8500 lelkészök, 10,500 templomuk. A lelkek száma öszvesen egy millió, tehát felényi mint a magyar ref. egyházban. A mult évben 13,454,000 dollárt adakoztak egyházi célokra, 1100 missziói állomást tartanak fen stb. Jövőjök a sürü beköltözések folytán még nagyobbszerünek mutatkozik.

A mult évben Uj-Yorkban tartott evang. szövetségi gyülés alkalmával a különböző országok presbyterianusai egy külön nagy gyülést tartának, amelyen az északamerikai és irlandi presbyterianusoknak már korábban kifejezett inditványa alapján kimondatott annak ohajtandó volta, hogy a föld minden presbyterian egyházaiból egy egyetemes presbyterián zsinat alakuljon.

Az előmunkálatok megtétele végett egy bizottság neveztetett ki és ez, a különböző országos egyházakkal való érülközést már meg is kezdé. — Annak idejében majd meglátandjuk, hogy vajjon sikerül-e a nagyszerü terv. — A föld minden reformált egyházainak egy egyetemes zsinatban való egyesülését, mint szép eszmét már Kálvin kimondotta; de az, mindezideig meg nem valósulhatott. Legtávolabbról sem kell azonban gondolni, hogy akár hajdan Kálvin, akár most a presbyteriánusok valami oly hatósági központ létrehozására gondoltak volna, milyet pl. nálunk az ujabb időkben, némelyek a magyar ref. egyház felibe létrehozni akartak.

Az evangelikus szövetségnek mult évi new-yorki gyüléséről több tagok a Ville de Havre nevü gőzösön tértek vissza Európába. E gőzös hajótörést szenvedett s a többek közt három evang. lelkész is, (Pronier, lelkésztanár Genfből; Carrasco, spanyolországi evang. lelkész és zsinati elnök ott, — és Cook) a hullámok közt találta sirját. Ezek özvegyeinek s árváinak felsegélesére Északamerikában 26,000, Európában pedig mintegy 52,000 tallér gyült önkéntes adakozások folytán. Ez is mutatja a külföldi protestánsok áldozatkészségét és képességét.

A nők emancipatiója nagyon hatalmasan halad Északame-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

rikában. Michigán, Jowa és Rhode Island államokban az illető alsóbb államhatóságok már kimondották a nők szavazatképességét s csupán az első kamarák beleegyezése hiányzik még. — Miss Fanny W. Roberts lelkésznőt, vagyis nő lelkészt, Kitterlyben (Maine) a hatóságok felhatalmazták, hogy a házassági esketést érvényesen teljesitheti. — Lowelben és Massachusettsben 62 delnő kérte a törvényhozástól a többnejüség megengedését. Az utóbbi államban 40,000-el több a nő, mint a férfi.

Hazai könyvészet.

Imre Sándor. A magyar irodalom és nyelv rövid története. Iskolai használatra. Debrecen Ifj. Csáthy Kár. 1874. 8 r. Harmadik javitott kiadás. 308 lap. Ára 1 frt. 80 kr. — Nem szükség ajánlgatnunk a széles körben ösmeretes kitünő iskolai könyvet.

Brassai Sámuel. Laelius. Hogy kell és hogy nem kell magyarázni az iskolában a latin autorokat? Kolosvár, Stein. 1874. 8 r. 74 lap, Ára 50 kr. — Kitünő alapos birálata ez, a következő műnek: M. T. Ciceronis Laelius de amicitia. Magyarázta Dr. Heinrich G. Pest. 1870. Különösen latin nyelvvel és irodalommal foglalkozó tanáraink figyelmére nagyon méltó mü.

Péterfi Sándor. Egyházi szent beszédek. Második folyam 6-dik füzet. Kolosvár. Stein. 8 r. 160 lap. Ára 1 frt.

Wéber-Turcsányi. Keresztyén vallásoktatás népiskolai használatra. Budapest. Aigner. 1874. 8 r. 39. lap. Ára kötve 30 kr. Igen gyarló silány fércmű.

Mányoki Tamás. Ohajtandó-e, hogy protestáns tanintézeteink az államnak átadassanak? Veszprém. 1874. 8 r. 25 lap. A szerző felelete a leghatározottabb „nem.“ Ajánljuk a tartalmára és styljára nézve egyiránt kitünő dolgozatot. Ugy látszik, hogy miként egyébben, ugy iskolaügyben sincs mit dicsekednünk kemény-nyakuságunkkal. Ha ma á-t mondunk, holnap már b-t vagy x-t is nagyon könnyen zengedezünk mi. Ennélfogva némely eszméket nem lehet eléggé hirdetnünk.

Jelentés a sárospataki ref. föiskola (Akadémia és Gymnazium) állapotáról az $187^3/_4$ iskolai évben. Összeállitották Bokor József akademiai, Zsindely István gymnáziumi igazgatók. XVIII. évi folyam. Sárospatak. 1874. 4 r. 31 l. — Theologus volt a 2-dik félévben: 16+21+13=50; jogász: 14+23+27=64; bölcsész 20; akademiai tanuló öszvesen 134. — A gymnáziumi tanulók létszáma nyolcosztályban és a progymnáziumban öszvesen 472, legtöbb a 2-dik osztályban t. i. 80 legkisebb a 7-dikben, t. i. 32, a második félév végén.

A nagy-enyedi Bethlen főtanoda $187^3/_4$ tanévi Értesitője. Kiadta az Igazgatóság. Gyulafehérvár. 1874. 4 r. 43 l. — Tanulók létszáma: Négy elemi osztályban 41+44+87+73=245; a gymnázium 6 osztályában összvesen 265, legtöbb az elsőben, t. i. 62, legkevesebb a 6-dikban, t. i. 26; bölcsészeti 3 osztályban 24+15+19=58; theologusoké: 12+12+16=40; a tanitóképezde 3 osztályában 5. Az összes tanulók létszáma tehát az év végén 613.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A székely udvarhelyi ev. ref. kollégium Értesitője az $187^3/_4$-dik iskolai évről. Kiadta az Igazgatóság. Székely Udvarhely. 1874. 8 r. 54 l. A tanulók létszáma, a két éves bölcsészeti tanfolyamban 40, a hat osztályu gymnaziumban 156, legkisebb a 6-dikban t. i. 17, legnagyobb a másodikban t. i. 40; az elemi tanoda négy osztályában 125. Főösszeg: 321. — Függelékül „Iskolánk védelmére" cimü cikkben, az ottani állami főreál tanoda egyik tanárának a ref. főiskola ellen szórt becsmérléseit utasitja vissza az Igazgatóság. Tehát ugy látszik, hogy a magyar protestáns iskolák kisebbitése, az állam szolgálatában álló más vallásu tanférfiak részéről bizonyos országos központi üteny szerént megy. Nemcsak szorongattatunk tehát már a törvényhozás és államkormány által iskoláink ügyében szegénységünk miatt! hanem némely tanférfiak által egyenesen és nyilvánosan csufoltatunk, gunyoltatunk is, ismét csak szegénységünk miatt. Igenis szegénységünk miatt; mert tessék csak ellátni a magyar protestáns egyházat és iskolákat is országos forrásból épen oly javadalmakkal, milyenekkel a római katholikus egyház és iskolák századok olta el vannak halmozva: akkor, majd meg fogjuk mutatni csak egy pár év alatt is, hogy mit tudunk. Vagy tessék egy pillantást vetni azon országokra, amelyekben a római katholikus és protestáns iskolák az államnak valóban egyenlő gyámolitásában részesülnek: és akkor aztán megmondani, hogy hol van az a hon, amelyben egyenlő viszonyok közt, a protestáns iskolák felyül nem mulják a római katholikusokat? Ah de a mi modern liberalis korunkhoz, melyben oly sokáig várat magára a felekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság s általában a létező 1848. XX. t cikk végrehajtása, — mi illenék jobban mint a protestans iskolák nyilvános csufoltatása! De azért oh magyar protestánsok csak csókolgassátok ama kormánypolitikát, amely e dicsőséges helyzetet inaugurálta s egész hősi bátorsággal és szilárdsággal fentartja. — Sajnálom, hogy az udvarhelyi kollegium igazgatóságának védiratát, térszüke miatt nem közölhetem.

A k. k. halasi helv. hitv. lyceum Értesitője az $187^3/_4$-dik tanévről. Szerkesztette Gaál Endre igazgató tanár. Kecskemét. 1874. 4 r. 14. l. — A hat osztályu gymnaziumban s a bölcsészeti két osztályban a tanulók száma volt összesen 143; legtöbb a bölcsészeti második osztályban t. i 28, legkisebb a gymnazium három felső osztályában, t. i. 14.

A csurgói helv. hitv. gymnazium Értesitvénye, az $187^3/_4$-dik évről. Kibocsátotta Bosznai István igazgató Nagy-Kanizsa. 1874. 4 r. 14 lap. — A hat osztályu gymnaziumban, s mult iskolai év végén a tanulók száma volt összesen 118; legtöbb az első osztályban t. i. 42, legkisebb a 6-dikban t. i. 6.

Értesitvény a sárospataki magyar királyi állami férfi tanitóképezdéről. Összeállitotta Dóczy Gedeon igazgató tanár. Sáros-Patak. 1874. 8 r. 40 l. — Az iskolai év végén a tanulók száma volt az 1-sö osztályban 25, a másodikban 17, a 3-dikban is 17; öszvesen: 59; ezek közül református 44, római kath. 7, görög katholikus 8.

Debrecen város nyilvános főreál tanodájának első évi Értesitője az $187^3/_4$ tanévről. Szerkesztette Tóth József ideiglenes igazgató. Debrecen, 1874. 8 r. 24 l. — Tanulók száma a második félév végén, a négy osztályban összesen 140, legtöbb az első osztályban t. i.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

56, legkisebb a 4-dikben, t. i. 19. Vallásra nézve református 63, róm. kath. 38, ágostai h. v. 6, görög kath. 1, izraelita 32. — Debreceni illetőségü 94, vidéki 46.

Értesitveny a reformátusok debreceni főiskolájáról 1873—74 tanévről. Szerkesztették: Tóth Ferencz akadémiai, Szegedi Sándor gymnaziumi, Joó István tanitóképezdei igazgató tanárok. Debrecen, 1874. 8 r. 92 l. — A füzetet beszédek nyitják meg, melyek Joó István tanitóképezdei igazgató tanár hivatalba állitása alkalmával tartattak 1873. okt. 12. A beszédeket tartották: a szuperintendens, a beigtatott s az akadémiai igazgató tanár urak. — A tanulók száma: pályavégzettek 18; negyedéves theologusok 25, harmadévesek 21, másodévesek 19, első évesek 21. A négy éves theologusok összes száma 86, a pályavégzettekkel együtt 104, nempedig 105. — Harmadéves jogászok 11, másodévesek 25, első évesek 33; összes szám nem 68, hanem 69; ezek közül jótéteményes 33. — A gymnaziumi tanulók létszáma volt nyolc osztályban, a második félév végén öszvesen 578, legnagyobb az első osztályban t. i. 86, legkisebb a 6-dikban t. i. 59. — Tanitóképezdei növendékek létszáma a második félév végén; az első osztályban 17, a másodikban 17, a **harmadikban 3,** öszvesen 37, holott az első félév folyamán az összes szám 81 volt, ez a második félév elejére már 64-re szállott, s az év végére pedig több mint fele elenyészett az év elején létezett számnak! Ugy tetszik, hogy ez, sehogy sem egészséges állapot. — Azon elemi iskolai osztályokban, melyek a főiskolához csatolvák, a tanulók száma a második félévben 733 volt. — Ezek szerént a lefolyt tanévben is, a két magyar haza minden protestáns iskolái között, körülbelől a debreceni volt a legnépesebb. Adja Isten, hogy régi hirét s tekintélyét ezentul is mindenben megtarthassa, sőt emelhesse. —

Jelenleg sokat beszélgetnek és irogatnak a debreceni főiskola jövendőjéről; ugylátszik, hogy különösen a jogakademia jövő sorsa hozta mozgásba az erőket és érdekeket. Utóljára is egykét tekintélyes egyén szava fog dönteni az egyházkerületi gyülésen. Bármit szüljön a jövendő, csekély nézetünk szerént a főiskolát birtokló s kormányzó egyházkerületre vagy hitfelekezetre nézve, a legközelebbi főbb teendők célszerü sorozata igy áll:

1. A gymnáziumban legalább 3—4 párhuzamos osztály állitása, éspedig rendes tanárokkal; — lehetetlen az, hogy egy tanár 70—80—90 tanulót, a gymnáziumi tanok legnagyobb részében (mathesis, természettudományok, nyelvtan stb.) ohajtott sikerrel oktathasson. Teljességgel nem helyeselhetjük a kormány tervének fényüzését, de azt sem hagyhatjuk helyben, hogy a tanárokra elhordozhatatlan teher rakattassék. Oda is kell a többek közt gondolni, hogy a tanár huzamosan beteg lehet. Ha párhuzamos tanszékek nincsenek, hogy megy akkor a mathesis s természettudományok helyettesitése különösen a felsőbb osztályokban? Jurátust küldünk be? Hegedült már ma arról szent Dávid!

Ha a debreceni gymnaziumban az egyes osztályokban egy tanár alatt folyvást oly nagy lesz a tanitványok népessége mint eddig volt, akkor nemcsuda, ha minden jóravaló vidéki gymnazium tul fogja szárnyalni, de meg is lehet tőle követelni, hogy tulszárnyalja a debrecenit a

DEBRECEN

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tanitványok képességére nézve. Huzamos idő óta folyvást sok hiány tapasztalható pedig épen a debreceni gymnaziumra vonatkozólag is. Aminap egyik főiskolai tanár nyilvános egyházkerületi gyülésen mondá, hogy a debreceni főiskola jurátusai s elemi tanitói, nem tudnak németül anyit, hogy a legegyszerübb könyveket, értve olvashatnák. Külföldi tekintélyes lapok, a legujabb időkben is ismételve emlegetik, hogy a magyar református papok tetemes nagyrésze nem ért más nyelvet, csak a magyart. Félő, hogy maholnap, az ó hitü román és szerb papok is tulszárnyalnak bennünket! Egyébiránt a hanyatlás nemcsak debreceni, hanem kisebb nagyobb mértékben országos jelenség nálunk magyar reformátusoknál, és annak főoka bizonynyal nem egyedül tanárainkban, hanem legnagyobb mértékben másutt van. Talpra kell tehát állitani azt a debreceni gymnaziumot éspedig emberül. Meggyőződésem szerint egyik mulhatlan eszköz ehez, kellő számu párhuzamos osztályok felállitása éspedig rendes tanárokkal. Ekkor aztán a mai ugynevezett privátát be kell tiltani egyenesen. Különben jelenleg sincs annak semmiféle helybenhagyható értelme. Mi az, hogy a publikus tanár, privát órákat ád, az ő publikus tanitványainak, a publice kiszabott tantárgyakból? Hiszen, ha a tanár látja azt, hogy a kiszabott idő alatt, a kiszabott képességet nem lehet megadni a tanitványoknak: abból teljességgel nem az következik, hogy ő, a nyilvános tanár, bizonyos fizetésért adjon nehány privát órát az önként vállalkozóknak, — hanem az, hogy az iskola kormányzói tegyék meg a szükséges intézkedéseket az akadály elháritására és a kellő siker biztositására. — Második fő teendő lenne aztán jelenleg:

2. Mindenféle létező tanszékeknek, — tehát nemcsak a gymnáziumiaknak, a lehető legjobb fizetéssel s nyugdijjal ellátása; mert különben tanszékeinkre jóravaló embert nem fogunk kapni, vagy ha kapunk, azt nem sokára a jobb fizetésü tanintézetekbe fogják elvinni.

3. Mindenféle könyvtárakat, muzeumokat és szertárakat a lehető legjobb karba s teljesen használható állapotba kell helyezni és ha szükség, kiegésziteni. Bizony szükség pedig, mert magában a főiskolai nagykönyvtárban is, nem egykét tudományra nézve, oly óriási hézagok vannak, amelyeknek kellő kipótlására ezerek kellenének. —

Ezek lennének tehát a legelső és legsürgetősebb teendők a mindnyájunk által őszintén szeretett és tisztelt debreceni főiskolára nézve. Különösen a gymnáziumot, amely alapja és gyökere a felsőbb tanpályáknak s általában mindenféle valódi tudományos képzettségnek, nem győzzük eléggé ajánlani az illetők nagybecsü figyelmébe és gondjaiba.

A mi szegénységünket és minden tekintetben szigoru helyzetünket véve fel, az egyház általi anyagi gyámolitás sorozatában, a gymnázium után nyomban jő a theologia, ezután a tanitóképezde, bölcsészeti szak, gymnáziumi tanárképezde, jogakadémia. Ha azonban egyes önkéntes jóltévők, vagy polgári községek, az egyházi és iskolai autonomia sérelme nélkül, még hat-hét uj jogi tanszéket is fognának felállitani pl. a debreceni főiskolában, semmi kifogásunk ellene, sőt örömmel üdvözöljük azt, de magára az egyházra mint ilyenre nézve, az ő saját önfentartásához és virágzásához közvetlenül szükséges alapintézeteknek lehető legjobb karba helyezése és abban való fentartása, az első teendő.

Mindezek mellett szigoruan meg kell óvni „a reformátusok

*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

debreceni főiskolájá"-nak szellemi egységét, öszhangzatát, határozott jellemét, önállóságát és függetlenségét, habár nagy áldozatokkal is, minden tekintetben. Mit ér az élet akár egyesekre akár testületekre s intézetekre nézve folytonos ingadozással, szédelgéssel, zűrzavarral, mindenfelé sántikálással s határozott szilárd jellem és kellő szabadság nélkül?!

Végre pedig, mindenekfelett, célszerüen és gyökeresen reformálni kell a debreceni főiskolában **a tanitás, tanulás, vizsgálat és kormányzás módját,** mert ezekben, folyvást igen lényeges hibák és hiányok vannak.

Frankel B. kiadó Miskolcon előfizetést hirdet Gyöngyösi Sámuel nagykállói ref. lelkész Magyar protestans egyházi szónoklataira. Előfizetési ár két füzetre 3 frt. Az első szeptemberben meg fog jelenni, s a második ezt azonnal követi.

Nagy László sz. somlyói, Kis Albert kémeri, Viski Pál zoványi ref. papok előfizetést hirdetnek Egyházi Beszédeikre. Előfizetési dijj 1 ft 20 kr, amely a zoványi lelkész urhoz küldendő. Egyszerü aláirás is elfogadtatik. Az első füzet december 20-dikán postára fog tétetni.

A Luthardt lapjának: Allg. Evang. Lutherische Kirchenzeitung f. évi auguszt. 21-diki vagyis 34-dik számában egy érdekes cikk jelent meg: „Die neuere kirchliche Literatur Ungarns" cim alatt. Ajánljuk az illetők figyelmébe.

Iskolaügyről levén fentebb szó, szabad legyen az illetők figyelmébe ajánlani a következő müveket:

Dr. Ahrens, Die Abwege in der neueren deutschen Geistesentwickelung und die nothwendige Reform des Unterrichtswesens. Prag. 1873. Tempsky. 8 r. 104. l. — Érdekes müve, a nemrég elhunyt derék jogtanárnak.

Dr. Ravoth, Privatdocent für Chirurgie. Zur Revision und Reformirung der Lehr und Lernmethode an den Universitäten, hauptsächlich der Medicin. In Hinblick auf dem Rückgang der Berliner Universität, Berlin. Staude. 1874, 8 r. 45.

Dr. Reusch, Theologische Fakultäten oder Seminare? Bonn. 1873. Weber. 8 r. 30 lap. Katholikus iró müve, de azért általunk is figyelembe vehető.

Meyer L. Die Zukunft der deutschen Hochschulen und ihrer Vorbildungsanstalten. Breslau. Maruschke und Berendt. 1874.

Videant Consules! Zur Orientirung über Fragen des höheren Bildungswesens, insorderheit über die Forderung der Gleichberechtigung der Realschulen mit den Gymnasien. 8 r. 88 lap. Görlitz. 1874. Wollmann.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429